

Univerzita Pardubice
Fakulta filosofická

Zuzana Halamová

Postoje ke smrti a religiozita

Diplomová práce

2012

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Zuzana Halamová**
Osobní číslo: **H10642**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Postoje ke smrti a religiozita**
Zadávající katedra: **Katedra religionistiky**

Zásady pro vypracování:

Práce se bude metodologicky pohybovat na pomezí sociologie náboženství a psychologie náboženství. Studentka nejprve předloží teoretické pohledy na vztah religiozity a postojů ke smrti a přiblíží situaci v dnešní ČR. V další kapitole pak v návaznosti na teoretickou část přistoupí k přiblížení vlastního terénnímu výzkumu, v jehož rámci povede rozhovory o smrti s respondenty z řad studentů religionistiky. Bude přitom zkoumat vzájemný vztah mezi náboženskou orientací a způsobem vyrovnávání se se smrtí.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Berger, Peter L. Luckmann, Thomas. Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 1999.
Davies, Douglas J. Stručné dějiny smrti. Praha: Volvox globator, 2007. Genep, Arnold van. Přechodové rituály. Systematické studium rituálů, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997. Hanuš, Jiří (ed.). Náboženství v době společenských změn. Brno: Masarykova univerzita, 1999. Hendl, Jan. Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace, Praha: Portál, 2005 Holm, Nils G. Úvod do psychologie náboženství. Praha: Portál, 1998. Nešpor, Zdeněk R. Jaká víra?: Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. Říčan, Pavel. Cesta životem. 2. vyd. Praha: Portál, 2006. Václavík, David. Náboženství a moderní česká společnost. Praha: Grada, 2010.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Vít Machálek, Ph.D.

Katedra religionistiky

Datum zadání diplomové práce:

30. dubna 2011

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2012

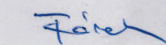

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

Mgr. Martin Fárek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2011

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude mnou poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladu, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Záměli dne 29. 11. 2012

.....
Zuzana Halamová

Poděkování

Chtěla bych touto cestou velmi poděkovat Mgr. Vítu Machálkovi, Dr. Th.D. za jeho pomoc, odborné vedení, cenné rady a připomínky, které mi poskytl v průběhu vypracovávání této práce a za doporučení některých odborných článků a monografií. Dále bych ráda poděkovala Mgr. Janu Mandysovi, Ph.D. za poskytnuté konzultace k metodologii výzkumu. V neposlední řadě bych ráda poděkovala své rodině a příteli za shovívavost a pomoc, obzvláště v posledních týdnech.

Souhrn

Tato práce se soustřeďuje na postoje ke smrti a religiozitu studentů religionistiky. V teoretické části je představen přístup k fenoménům spojených se smrtí z historického, sociologického a psychologického hlediska. Zachyceny jsou proměny přístupů ke smrti v souvislosti se společenskými změnami. Pozornost je věnována také přístupu ke smrti ve světových náboženstvích a současné české ne/religiozitě. Druhou částí je samotný kvalitativní výzkum postojů ke smrti a religiozity studentů. Zkoumám jejich postoj k fenoménům týkajících se smrti, vliv duchovní orientace a také studia religionistiky.

Klíčová slova

smrt, religiozita, spiritualita, student

Title

The attitudes toward death and religiosity

Abstract

This thesis is concentrated for the attitudes toward death and religiosity of students of Religious Studies. In the theoretical part of thesis are presented approaches to the phenomenon of associated with the death from the historical, sociological, and psychological perspectives. This part of the thesis focuses on the changes in the attitudes toward death in connection with the social changes. The attention is also dedicated to the approach to death in the world religions and contemporary Czech (ir)religiousness. In the second part of thesis is presented the qualitative research of the attitudes toward death and religiosity of the students. I focused on their attitudes to the phenomenons related to the death and the influence of their spiritual orientation and Study of Religions.

Key words

death, religiosity, spirituality, student

Obsah

Úvod	9
1. Teoretická část	12
1.1 Smrt ve světových náboženstvích	14
1.2. Historické hledisko	20
1.2.1. Pohřbívání a hřbitovy	24
1.3. Sociologické hledisko	28
1.3.1. Společenské změny	29
1.3.2. Výzkumy – sekularizace v České republice	32
1.3.3. Změna postoje ke smrti	34
1.4. Psychologické hledisko	39
2. Praktická část	46
2.1. Metodologický přístup	46
2.2. Výběr výzkumného vzorku	47
2.3. Postup sběru dat a analýzy	48
2.4. Výzkum - analýza a závěry	50
Závěr	71
Literatura	77
Přílohy	82

Úvod

Zabývat se otázkami smrti a umírání není jistě jednoduché. Nicméně tyto otázky nelze z života odstranit. Od počátku lidské existence se jimi lidé celého světa více či méně zabývali. Je to jedna z nejstarších a nejzákladnějších otázek civilizace a zároveň také nejsložitějších. Ve vědomí je stále okrajově přítomna jako jedna z mála jistot, kterou člověk má. Právě naprostá nevyhnutelnost smrti z ní činí fenomén, se kterým se musíme nějakým způsobem vyrovnat již za života. Smrt tu vždy byla, je a bude a po celou dobu naší existence je nějakým způsobem uchopována ve všech kulturách.

Samotné uchopení smrti se různí kulturou od kultury i v jednotlivých historických etapách. Přístupy ke smrti se liší již přípravami na ní, zacházení s ní, až po její odmítání či tabuizování. Často hraje důležitou roli v přístupu ke smrti právě náboženství. Zřejmě se nám nepodaří nikdy dát přesvědčivou odpověď na otázku, jak významný byl fenomén smrti při vzniku a rozvoji náboženských představ. Všechna náboženství se ke smrti nějakým specifickým způsobem vztahují, mají typické rituály spojené s umíráním a pohřebními obřady atd. Jejich společným cílem je pomoci člověku na této nelehké cestě.

Jedná se o fenomén obecně lidský, je antropologickou konstantou. Můžeme ho nahlížet z mnoha perspektiv, od sociologické, psychologické, historické či filosofické až po medicínu a další. Smrt se dnes odsouvá do co možná nejvzdálenější budoucnosti. Lidé již neumírají doma mezi svými bližními, ale v nemocnicích, léčebnách dlouhodobě nemocných či hospicích. Smrt již není tolik na očích jako dříve, což způsobilo její odsun z běžného každodenního života.

Přestože je religionistika chápána jako věda o náboženstvích, existuje i širší pojetí prezentované u nás například Horynou a Pavlincovou: „...religionistika je věda o člověku a produktech jeho myšlení, jimiž je jak náboženství, tak i snaha náboženství racionálně (modernisticky) ovládnout, vysvětlit a vědecky podat.“¹ Stejně jako oni chápu i já religionistiku v první řadě jako disciplínu, v jejímž centru zájmu je člověk.

¹ Horyna, Břetislav – Pavlincová, Helena. *Dějiny religionistiky. Antologie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2001, s. 73–74.

Náboženství nelze oddělovat od ostatních sfér lidského života, je kategorií sui generis².

Prvotní zájem o téma smrti a religiozity vyplynul z mého subjektivního pozorování. Až příliš často jsem se setkávala s lidmi, kteří se s oblibou označovali za ateisty, a přesto jejich představy o smrti obsahovaly religiózní prvky. Nejčastěji jsem pozorovala různé představy o posmrtném životě. U věřících lidí často jejich nahlížení smrti a fenoménu s ní spojených nekorespondovalo s výklady předkládanými „jejich vlastním náboženstvím“. V jejich představách jsem nacházela synkrezi přístupů různých náboženství. Jak již název napovídá, zabývala jsem se religiozitou respondentů a jejich postoji ke smrti a umírání. Hlavním záměrem této práce je odpovědět na otázku, jak se s fenoménem smrti, umírání, pohřbů atd. vyrovnávají studenti a zda jejich způsob vyrovnávání je ovlivněn jejich náboženskou orientací, potažmo studiem religionistiky. Uvědomuji si, že právě tento vzorek respondentů tvoří pouze úzký okruh lidí a není tudíž možné výsledky zobecňovat na širší populaci. Ba co víc, ani na všechny studenty tohoto oboru. Přesto věřím, že skromným přínosem by má práce být mohla. Téma smrti a religiozity je velice široké a budu velice ráda, pokud má práce přispěje, byť jen malým dílem, do složité mozaiky a napomůže lepšímu zmapování problematiky. K širšímu uplatnění považuji za vhodné poskytnout úplné přepisy rozhovorů v příloze, aby mohly být využity i pro jiné výzkumné práce s obdobným zaměřením.

Kvalitativní výzkum jsem zvolila proto, abych nebyla omezována standardizací kvantitativního výzkumu a mohla proniknout do hlubších významových rovin. Nechtěla jsem respondenty tlačit do předem připravených teorií, ale dát jim naopak co největší volnost. Z tohoto důvodu jsem zvolila kvalitativní výzkum, který se zdá být pro tento účel vhodnější než výzkum kvantitativní. Těžištěm práce je vlastní terénní výzkum. Výzkumný vzorek tvoří studenti religionistiky mající zkušenost se smrtí blízké osoby. Hlavními okruhy témat bude duchovní orientace, studium religionistiky a otázky týkající se smrti. Zkoumám především subjektivní dimenzi respondentů, tedy jejich osobní zkušenosti, pocity a postoje.

² Např. Lužný, Dušan. „Globalizace a sociologie náboženství“. *Individualizace náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství*. Praha: Malvern, 2010.

Fenoménem smrti se zabývali odborníci různých vědních odvětví. Využívali různých přístupů a metodologií. V mé práci se zaměřím hlavně na ty publikace a studie, které se zabývají fenoménem smrti ve vztahu k náboženství. Mezi hlavní patří práce předních historiků, sociologů, antropologů, psychologů a dalších odborníků. Zmínila bych zde *Dějiny smrti I. a II.* od P. Arièse, *O osamělosti umírajících v našich dnech* od N. Eliase, *Stručné dějiny smrti* od J. D. Daviese, *Náboženství a moderní česká společnost* od D. Lužného, *Sociální konstrukce reality* od L. P. Bergera a T. Luckmanna, *Otázky a odpovědi o smrti a umírání* od E. Kübler-Rossové.

1. Teoretická část

Mezi prvními se tématem smrti začali zabývat sociologové a antropologové. Studovali pojetí smrti domorodých kmenů pro nás “exotických“ kultur. Byli nuceni zabývat se i jejich náboženstvím, protože právě ono často vysvětlovalo chápání smrti a pohřební rituály.

V prvé řadě považuji za nutné alespoň stručné představení pojetí smrti ve světových náboženstvích. Dále stručné uvedení do historického kontextu pojetí smrti a pohřbívání v evropském prostředí. Zmínit musím i koncept tabuizace smrti, který se objevil ve 20. století a v návaznosti na něj i přístup opačný, jehož cílem bylo především celkové zlepšení přístupu k umírajícím a péče o ně, jak po fyzické, tak i psychické stránce.

Považuji za vhodné předem vyjasnit význam používaných pojmů.

Transcendentem je míněno cosi, co člověka přesahuje, co přesahuje skutečnost vnímanou smysly.

Použiji typologii náboženské orientace W. Allporta a J. M. Rosse. Tito autoři rozlišují náboženskou orientaci extrinsic, intrinsic, nerozlišující pronáboženskou a nerozlišující nenáboženskou. V jejich práci je náboženská orientace spojována s mírou předsudků. Vzhledem k mému tématu tuto dimenzi nechávám stranou. Definice typu nerozlišující pronáboženská a nerozlišující nenáboženská je modifikována k účelům mé práce.³

Pro typ intrinsic neboli zvnitřnělá náboženská orientace je náboženství cílem a nikoli prostředkem k dosažení cílů. U osob se zvnitřnělou náboženskou orientací patří náboženské hodnoty k těm nejdůležitějším v životě.

Pro typ extrinsic, neboli vnějšková náboženská orientace, je náboženství prostředkem k dosažení cílů. Přijímá zpravidla hodnoty selektivně podle svých cílů. Cílem může být příslušnost ke skupině, kulturní identita, výhodnější posmrtný osud apod. Můžeme říci, že takový člověk se obrátí k Bohu, aniž by se odvrátil od sebe. Můžeme si představit i jinou vysokou hodnotu, aby typ nevytvářel konotace s židovsko-křesťanským pojetím.

³ Allport, W. Gordon – Ross, J. Michael. „Personal religious orientation and prejudice“. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1967, vol. 5, no. 4, s. 432 – 443.

Orientace nerozlišující pronáboženská je charakteristická souhlasem se všemi náboženskými idejemi. Osoby s nerozlišující pronáboženskou orientací inklinují k přejímání „všeho náboženského“ podle svých potřeb. Často je jejich religiozita synkrezí přístupů různých náboženství.

Orientace nerozlišující nenáboženská je charakteristická odmítáním každého náboženského učení. Všeobecně se takový člověk náboženskými otázkami nezabývá. Ve výzkumu se u tohoto typu objevuje ambivalentní identifikace výpovědí, týkajících se náboženství. Konají například určité rituály, které bychom označili za náboženské, ale sami se považují za ateisty.

Dále jsou v práci termíny religiozita a spiritualita, které se významově částečně překrývají.

Religiozita souvisí s příslušností k náboženskému společenství, participací na aktivitách společenství.

Spiritualita je osobnější a charakterizuje spíše vnitřní vztah k Bohu či jiné transcendentální entitě, transcendentní zážitky. Spiritualita může mít i nenáboženskou podobu, často spojenou s přírodou či něčím jiným, kde člověk hledá posvátno a duchovno. Spiritualita není vázána na náboženské instituce, ale na individuální prožitky. Spiritualita je jádrem religiozity, ale v lecčem ji přesahuje.

1.1. Smrt ve světových náboženstvích

S tématem smrti se vypořádávají nějakým způsobem všechna náboženství. Míra pozornosti věnovaná tomuto tématu je v nich ale velice různorodá. Jejich vztah ke smrti není statický, nýbrž se určitým způsobem vyvíjí.

Judaismus je nejstarším z monoteistických náboženství. Závaznou náboženskou autoritou pro všechny Židy je *Tóra*. Židé neznají jinou všeobecně uznávanou autoritu, jakou můžeme vidět například v křesťanství. V rámci judaismu existuje množství myšlenkových směrů. Snad nejznámější jsou dva směry, které představují saduceové a farizeové. Odlišný byl také jejich pohled na posmrtný život. Farizeové byli stoupeci posmrtného života a saduceové jeho existenci popírali. Saduceové byli spojeni s chrámovým kultem. Po zboření chrámu Římany v roce 70 zmizeli z dějin židovství. Od prvního století se stávali farizeové dominantním duchovním směrem. Zlomem bylo osvícenství, kdy vzniklo množství různých myšlenkových směrů. Pokračovatelé „původního“ judaismu bývají označováni jako ortodoxní. Ani tento směr ale není homogenní. Jádrem tradice je *halacha*, což je soubor předepsaných zákazů a příkazů (*micvot*). Halacha je praktickým návodem jak se chovat v různých situacích. Vykladači jsou rabíni a čerpají převážně z psané Tóry a ústní tradice. Později byla ústní tradice sepsána a je známa jako *Talmud*. Smrt je chápána jako přirozená součást života a není definitivním koncem, ale přechodem k jiné formě existence. Judaismus klade velký důraz na život a smrt je jeho nevyhnutelným koncem. Svět mrtvých a živých je třeba důsledně oddělovat. Z toho důvodu je zapovězena komunikace s mrtvými a kontakt s mrtvým tělem je považován za znečišťující. Není doporučeno se příliš zabývat mrtvými, často navštěvovat jejich hroby atd. „Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, ...“ (Gn 1,27). Je kladen velký důraz na tělo, z čehož vyplývá péče o nemocné a umírající a stejně tak důraz na pohřební rituál. Rabínské učení hlásá vzkříšení tělesné a individuální nesmrtelnost. Toto učení bývá ale často rozdílně vykládáno. Tělo má být pohřbeno pokud možno celé, tedy i s krví, která byla prolita. Přirozenému rozkladu těla nemá být napomáháno, proto je zapovězena kremace. Rozkladu těla nemá být bráněno, proto je zapovězeno balzamování, ukládání mrtvých do rakví s kovovými částmi či do betonových hrobek. Pozornost není věnována pouze zemřelému, ale také

péči o pozůstalé. Je povinností navštěvovat umírajícího, aby se necítil opuštěný. Je zvykem, že mrtvý je obrácen nohama ke dveřím, jsou mu zavřena ústa a oči, u hlavy je zapálena svíce a všechna zrcadla jsou zakryta. U mrtvého by měl neustále někdo držet stráž. Mrtvého je třeba rituálně omýt, obléci do rubáše (mužům je přidán *talit*, z kterého musí být odtržena alespoň jedna třáseň⁴). V Izraeli je zvykem pohřbívat mrtvého bez rakev. Pokud je použita rakev, jedná se o prostou dřevěnou rakev bez kovových součástí. Odříkává se *Kadiš* a další modlitby. *Kadiš* je chvalozpěv oslavující Hospodina. Jelikož většina Židů dnes žije v diaspoře, bývá zvykem přivést si prst hlíny z Izraele, aby mohl být zesnulý pochován s půdou z Izraele. Existuje instituce *Chevre kadiša* zajišťující služby týkající se úkonů spojených s pohřbem. Nejedná se ovšem o profesionální pohřební službu. Fáze truchlení jsou přesně popsány. Období od úmrtí do pohřbu je nazýváno *animut*, následuje sedmidenní *šiv'a*, dále třicetidenní *šelošim*. Každé období truchlení se vyznačuje konkrétními zákazy a příkazy. Je zvykem si mrtvé připomínat i dále modlitbou *jizkor* během bohoslužby a zvláště pak v den výročí smrti.⁵

Z judaismu se dále formovalo křesťanství. Ve Starém zákonu se setkáme s nejednotnou představou posmrtného života. V některých částech se posmrtná existence vůbec nepředpokládá, jinde dominuje představa „*šeolu*“. Víra v individuální vzkříšení je zmiňována zřídka. Ve Starém a především v Novém zákoně je fenoménu smrti věnována značná pozornost. Smrt není považována za přirozený stav, ale jako výsledek prvotního hříchu Adama a Evy. (Gn 3) Ježíšovo překonání smrti je označováno slovy „zmrtvýchvstání“ a „vzkříšení“. Jedná se o dva rozdílné teologické rámce. Zmrtvýchvstání je chápáno jako překonání smrti Ježíšem. Vzkříšení je činem Boha. Skrze oběť Ježíše Krista jsou křesťané vykoupeni z věčné smrti. „...Já jsem vzkříšení a život. Kdo věří ve mne, i kdyby umřel, bude žít. A každý, kdo žije a věří ve mne, neumře navěky.“ (J 11, 25-26) Ujistění o spáse věřících v Krista a pokřtěných přináší slova: „Jako skrze člověka přišla smrt, tak skrze člověka přišlo zmrtvýchvstání. Jako v Adamovi všichni umírají, tak v Kristu všichni ožijí. ... Smrt je pohlcena, přišlo vítězství! Kde je teď, smrti, to tvé vítězství?“ (1Kor 15,21-22; 1Kor 15, 54-55)

⁴ Třáseň neboli *cicit* má připomínat přikázání Hospodina. Ta se netýkájí mrtvých, proto musí být alespoň jedna třáseň odtržena.

⁵ Lyčka, Milan. „Smrt a umírání v judaismu“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010. s. 79-94.

Představy o závěru dějin jsou líčeny hlavně v knize Zjevení svatého Jana. V raném křesťanství převládala euforická představa brzkého příchodu Krista (*parusie*) související s názorem, že není třeba příliš dbát o zlepšení pozemského života. Postupně se do středu pozornosti dostává individuální snaha, aby se „duše dostala po smrti do nebe“. Představa očistce se do dnešní podoby vyvinula až ve 12. až 13. století. Také křesťanská tradice zná rituály spojené se smrtí. Katolické a pravoslavné církve udělují nemocným a umírajícím tzv. svátost pomazání nemocných nebo pouze svátost nemocných, dříve nazývána svátost pomazání umírajících. (Jk 5, 14-15) Tuto svátost může vykonat pouze kněz a může se skládat ze svátosti smíření, svátosti pomazání a eucharistie neboli svaté přijímání. Tuto svátost zpravidla nepraktikují církve protestantského typu. Bohoslužby za zemřelé jsou posílením naděje na věčný život s Kristem v Bohu. V pravoslavných a katolických církvích je kladen důraz na modlitby za zemřelé. Modlitby za zemřelé jsou obsaženy v samotné svaté liturgii, jsou jim věnovány zvláštní bohoslužby během roku. Modlitby za zemřelé jsou pronášeny také v den výročí smrti. Vzpomínka na zemřelé je také připomenutím vlastní smrti. Reformace odmítla pojetí modlitby za zemřelé tak, jak je chápou a praktikují katolíci a pravoslavní, proto je nekonají a také používání symbolů jako je svěcená voda, kadidlo, či např. svíce nevyužívají. Křesťané bývají povětšinou pohřbíváni do země. Pohřeb do země je vyjádřením víry ve vzkříšení, lásky k zesnulému a nadějí ve shledání po vzkříšení.⁶ Druhý Vatikánský koncil zmínil zákaz pohřbu žehem, pokud tento čin není výrazem odporu k církvi či popřením víry ve vzkříšení.⁷

Nejmladším monoteistickým náboženstvím je islám. Islám přejímal některé ideje a praktiky z židovství a křesťanství. V islámu je kladen důraz na hodnotu rodiny. Je povinností rodiny se o svého člena starat až do smrti. Instituce podobné našim domovům důchodců apod. se v islámském světě objevují až v současné době. Nemocného je třeba navštěvovat, účastnit se pohřbu a modlit se za zemřelého. Kladen je důraz na důstojnost pohřbu (*džanáza*). Z toho důvodu se ho povětšinou neúčastní ženy, aby svým intenzivním projevem smutku nenarušovali důstojnost pohřbu. Pohřeb je prováděn zpravidla velice rychle po úmrtí. Často ještě v týž den nebo v den

⁶ Mrázek, Miloš. „Kde je smrti, osten tvůj?“ Živí a zesnulí v pravoslavném pohledu.“. *Křesťanská revue*. 2007, č. 3, roč. 74, s. 13.

⁷ Halík, Tomáš. „Poslední věci“ v křesťanské tradici“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010. s. 71-78.

následující, ve výjimečných případech později. Zemřelý je rituálně omyt, zahalen do bílého rubáše a v prosté dřevěné rakvi nesen průvodem ke hřbitovu. Účastníci pohřbu stojí směrem k Mekce a pronášejí pohřební modlitbu (*salát al-džanáza*). Do jednoho hrobu může být uložen pouze jeden zemřelý. Tělo je pokládáno do hrobu bez rakve, pouze v rubáši. V zemích, kde je pohřeb bez rakve zakázán, muslimové respektují nařízení a pochovávají své mrtvé v rakvi. V některých rodinách je zvykem převoz zemřelého zpět do vlasti. Specificky se zachází se zemřelým *šahídem* neboli „mučedníkem“. Názory na umístění, vzhled a návštěvy hrobu se různí. Například wahhábismus odmítá návštěvy hrobů, protože v nich vidí projevy hluboké úcty, která náleží pouze Bohu. Naproti tomu například súfijové neboli „mystici“ konají pouti k hrobům světců (*walí*). Mezi smrtí a soudným dnem se nachází mezidobí, o jehož podobě se Korán příliš nezmiňuje. Představy o posledním soudu nejsou jednotné. Zda se zemřelému dostane věčné odměny či trestu může být rozhodnuto na úzké stezce (*siráť*) nebo Božím soudem. Jistotu ráje mají „mučedníci“, ale také zbožné ženy, které zemřou při porodu atd. Rozšířená je také představa, že již po pohřbu je zemřelý konfrontován s anděli Munkarem a Nakírem a dotazován na proroka. Pokud je jeho vyznání víry správné, bude poklidně spát až do soudného dne. V opačném případě jej čeká věčný trest, dokud jej Bůh nevzkřísí. Měřítky, zda člověk po smrti spočine v ráji nebo pekle, jsou víra a nevěrectví a dobré a špatné skutky. Nicméně víra bez skutků stejně jako dobré skutky bez víry nemají zajistit spočinutí v ráji. (Súra 4. - Ženy: 121/122, 122/123). Důraz je kladen na spravedlnost. Nikdo nemůže být trestán za hříchy jiného. „Bůh věru neošídí nikoho ani o váhu prášku jediného,“ (Súra 4. - Ženy: 44/40)⁸. Představy rajske zahrady působí na všechny smysly⁹, ale existuje i duchovnější pojetí, kde je kladen důraz na blízkost Bohu. Islámský ráj má zpravidla sedm stupňů. Peklo má vzbuzovat strach a tak je také líčeno. Nejčastěji je v Koránu zmíněn oheň (*nár*). Také peklo má několik stupňů. Islám nemá jasně stanovenou představu očištění, jaký známe z křesťanství od 13. století. Nejmírnější pásmo pekla však bývá chápáno jako dočasné. Islámští filosofové považovali vzkříšení za nehmotné, čistě duchovní. Opačný názor zastával vrcholný islámský myslitel al-

⁸ Dále také např. Súra 17. – Noční cesta: 16/15, Súra 35. – Stvořitel nebo Anděl: 19/18,...

⁹ Např. Súra 37. – Stojící v řadách: 40-47, Súra 18. – Jeskyně: 30/31.

Ghazzálí. Islámská eschatologie je velmi rozsáhlá a různorodá, jak tomu ostatně bývá i v jiných náboženstvích.¹⁰

V představách muslimů, židů i křesťanů nalezneme shodné prvky ne náhodou.

„Příbuznost koránského učení s židovským a křesťanským je nesporná; Muhammad sám vědomě v určitých obdobích svého vývoje navazoval na biblický materiál a opíral se o základní články předchozích monoteistických systémů.“¹¹

V indických náboženstvích hraje ústřední roli rituál, proto existuje velké množství ritualistické literatury. Informace o pohřebních a zádušních obřadech jsou v dharmasútrách, dharmášástrách, puránech, eposu Rámájana a Mahábhárate a mnoho dalších. Nepřehledné množství textů týkajících se přechodových rituálů komplikovalo jejich praktické vykonávání. Spektrum rituálů je velice pestré a nelze si představovat jednu všeobecně přijímanou podobu. Vliv má lokalita, rodinná tradice, apod. Pojem „dobrá smrt“ lze použít, pokud je splněno několik podmínek ohledně času a místa úmrtí a jejím způsobu. Opakem je „špatná smrt“. Pokud je smrt považována za špatnou, jsou rituály o poznání skromnější. Mimořádná péče věnovaná rituálům spojených se smrtí má za cíl zajistit příznivý posmrtný osud. Pro indické tradice je charakteristická víra v převtělování duší (výjimkou je škola lókájata). Toto znovuzrození není závislé na vůli jakékoliv vyšší bytosti, ale pouze na samotném člověku a lze se z něho vymanit. Původní védská představa ovšem předpokládala odchod zemřelého do říše mrtvých předků. Tyto rozdílné představy existují vedle sebe. Nauka a představy Indů jsou velice rozličné.¹²

Buddha za svého života formuloval čtyři ušlechtilé pravdy. Hned v první označuje narození, stárnutí a smrt za utrpení (*dukkha*). Utrpení je možno učinit konec pomocí známé osmidílné stezky. Buddhismus je oproti ostatním odlišný v absenci jakékoliv centrální autority. Po smrti Buddhy bylo jeho učení kodifikováno do *Tripitaky*, trojího koše učení. Do dnešní doby přetrvala z původního jižního buddhismu pouze théraváda. Kolem přelomu letopočtu se objevil směr známý jako mahájána. Ideálem raného buddhismu a buddhismu jižních škol je *arahat*, který usiluje pouze o svoje vlastní probuzení. Ideálem mahájánového buddhismu je *bódhisattva* usilující o probuzení všech bytostí. Pro buddhismus je charakteristická

¹⁰ Kropáček, Luboš. „Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 57-70.

¹¹ *Korán*. Přel. Hrbek, Ivan. 3. vyd., Praha: Academia, 2000. s. 83.

¹² Ondračka, Lubomír. „Dobrá smrt vysokokastovního hinduisty“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010. s. 9-56.

víra v koloběh znovuzrození (*sansára*). Na rozdíl od indických tradic buddhismus popírá existenci neměnné duše. Buddha sám existenci jakékoliv duše či životního principu ignoroval, čímž popíral jeho existenci. Stejně jako většina indických tradic uznává i buddhismus karmanový zákon, kdy veškeré činy (i pouhý záměr) budou mít v budoucnosti své následky. Trvání života je určováno pouze karmanovým zákonem. Buddhistická kosmologie zná šest sfér zrození, z nichž některé jsou považovány za příjemné a jiné nikoliv. Důležitý je koncept tzv. mezistavu, který trvá čtyřicetdevět dní a jeho průběh má vliv na následující zrození. Mahájánové školy mezistav uznávají, ale théraváda v jeho existenci nevěří. Důležitost momentu smrti uznávají všechny školy. Stav mysli při úmrtí ovlivňuje stav mysli v momentu znovuzrození. V théravádové tradici je důležitou součástí péče o umírajícího, zdržet se silných emocionálních reakcí, neprojevat přílišnou připoutanost k umírajícímu a svůj klid přenášet i na něj. Člověk by měl umírat klidný, což podporuje lepší znovuzrození. Součástí buddhistických praktik je také aktivní příprava na smrt. Jelikož théraváda nevěří v mezistav, jsou všechny úkony po smrti určeny pro pozůstalé. Preferována je kremace, ale není vyloučen ani pohřeb do země.¹³

Představila jsem pouze základní, značně zjednodušené, představy o smrti ve velkých světových náboženstvích. Existují v rámci nich směry, které mají odlišné představy. Nutno také podotknout, že náboženství jsou dynamická a od svých počátků procházela více či méně složitým vývojem. K tradičním představám často přistupují i lidové. Přes veškeré různorodosti, můžeme nalézt i sjednocující prvky, jimiž je předpoklad existence duše (výjimkou je buddhismus), ať už je nazvána jakkoliv, která přetrvává po smrti, dále předpoklad, že způsob života a víra můžou ovlivnit stav po smrti, což přináší jistou naději na Boží milost či příznivější zrození.

¹³*Buddhovy rozpravy, sv. 1.* Přel. Rozehnal, Miroslav. 1. vyd.. Praha: Dharma Gaia a Sdružení přátel Indie, 1994.

Zemánek, Marek. „Smrt a umírání z pohledu buddhismu“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 95-111.

Miltner, Vladimír. *Vznik a vývoj buddhismu*. Praha: Vyšehrad, 2001.

1.2. Historické hledisko

Smrt hrála svou roli v životě člověka od nepaměti. Pro nejstarší období jsme odkázáni především na poznatky archeologie. Archeologie nám přináší poznatky o způsobu uložení zemřelých, o předmětech, které jsou uloženy spolu se zemřelým, atd. Zdrojem informací nám jsou písemné prameny, díky nimž můžeme mnohem lépe pochopit přístup ke smrti. Nebudu se zde příliš rozepisovat o vývoji přístupu ke smrti v evropských dějinách, nicméně alespoň základní vývoj je třeba uvést.

Hlavním zdrojem informací o historii postojů ke smrti pro mne byly práce francouzského dějepisce Philippa Arièse¹⁴. Popisuje specifické zvyky, týkající se umírajícího těsně před smrtí a doby po smrti. Takzvanou ochočenou smrt zasazuje do doby od pozdní antiky až do vrcholného středověku. Ariès tvrdí, že v té době nebyl přítomen strach ze smrti. Smrt byla věcí veřejnou. Lidé umírali v kruhu svých blízkých, kteří věděli jak se smrtí nakládat. Člověk bral smrt odevzdaně, byl s jejím nutným příchodem smířen. Umírající umíral klidně. Vše se řídilo všeobecně uznávanými pravidly.

„Kdysi člověk přikládal smrti velkou důležitost, byla to vážná věc, nesměla se brát na lehkou váhu, byl to důležitý a obávaný okamžik života, jehož se ale nebál natolik, aby jej musel odsunout stranou svého zájmu, utíkat před ním, předstírat, že neexistuje, nebo si o něm něco nalhávat.“¹⁵

Příchod eschatologické tradice křesťanského západu ve středověku pozměnil pohled na smrt. „Rozloučení živých se zesnulými zastínilo, pokud je rovnou nenahradilo, obrovské množství mší a modliteb u oltáře – došlo k jakési klerikalizaci smrti.“¹⁶ Nynější život již neměl být konečnou existencí. Křesťanské učení slibovalo možnost věčného života. Věřící již nebrali smrt tak odevzdaně jako předtím, snažili se ovlivnit svůj osud.

„Převrácenou smrtí“ nazývá takovou, která je samozřejmě stále přítomna, ale stává se neviditelnou v tom smyslu, že viděna být nechce. Smrt je odsunuta z běžného života do ústraní nemocničních zařízení. Je to složitá dvojjakost. Smrt je na jednu stranu všude (válečné filmy, detektivky, média,...), ale povětšinou neviditelná (mrtvé tělo je přikryté, ...).

¹⁴ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti I., II.* Praha: Argo, 2000.

¹⁵ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti II.* Praha: Argo, 2000, s. 136.

¹⁶ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti I.* Praha: Argo, 2000, s. 228.

Úmrtí blízkého člověka se stává i zdrojem teorií o vzniku náboženství. Herbert Spencer vyvinul teorii vzniku náboženství na kultu předků a nazval ji manismus. Tématem „kultu předků“ se zabývá mnohá antropologická literatura. V lidové tradici se objevuje víra, že duše zemřelých se stávají duchy, kteří jsou zde stále přítomni. S kultem předků je spojena spousta rituálů – pohřební, obětní, modlitební, atd. Cílem těchto rituálů je získat náklonnost či odvrátit hněv duchů zemřelých. Křesťanství se vůči tomuto pojetí důsledně vymezuje, přesto se obzvláště v lidových vrstvách udrželo až do 20. století.¹⁷

Snaha smrt zakrývat byla mnoha autory nazývána tabuizací smrti. Na počátku 20. století vznikalo velice málo vědeckých prací, zabývajících se fenoménem smrti. Několik prací na toto téma přinesli antropologové, ale jednalo se především o pojetí smrti u takzvaných primitivních národů. Smrt v moderní západní společnosti nebyla prakticky vůbec vědecky zpracovávána. Možným důvodem odsunutí tématu smrti do pozadí zájmu může být krutá realita, kterou sebou 20. století s dvěma světovými válkami a milióny mrtvými přineslo. Realita byla natolik stresující, že odsunutí tématu smrti, se může jevit jako logická obrana. V první polovině 20. století byl kladen důraz spíše na rozvíjející se lékařskou vědu, zlepšení a prodloužení života než smrt jako takovou.¹⁸ „Život je delší, umírání se posouvá do vyššího věku. Pohled na umírající a mrtvé není již běžnou záležitostí. V normálním životě proto lze na smrt snáze zapomenout.“¹⁹

Změna postoje ke smrti je patrná ve 20. století, nejprve v Severní Americe a poté v celé euroamerické společnosti. Smrt byla chápána jako něco ohavného, co je třeba zakrývat. Typická byla snaha ignorovat smrt, vyhýbat se jí. Smrt se přesunula z rodinného kruhu do nemocnic či sanatorií. Truchlení pozůstalých mělo zůstat pokud možno v tajnosti v soukromí. Tento trend je charakteristický pro celé 20. století. Norbert Elias charakterizuje vztah lidí ke smrti v 20. století těmito slovy...„nikdy v dějinách lidstva nebyli umírající tak sterilně odsouváni do zákulisí společenského

¹⁷ Navrátilová, Alexandra. „K některým kultovním a sociálním aspektům pohřebního obřadu v české a slovenské lidové tradici“. Krekovič, Eduard (ed.). *Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava: Nona, 1993, s. 69-75.

¹⁸ Jupp, Peter - Walter, Tony. „The Healthy Society: 1918-98“. Jupp, Peter - Gittings, Clare (ed.). *Death in England. An Illustrated History*. Piscataway: Rutgers University Press, 2000, s. 256-280.

¹⁹ Elias, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 12.

života, mimo zraky živých; dosud nikdy nebyly lidské mrtvoly expedovány z úmrtního lože do hrobu tak hygienicky, bez zápachu a s takovou technickou dokonalostí.²⁰

Svátost nemocných, běžná v katolickém a pravoslavném prostředí, byla dříve přípravou umírajícího na smrt. Situace se ve 20. století změnila a před umírajícím byl jeho zdravotní stav tajen, aby ho snad vážnost jeho zdravotního stavu nerozrušila. Umírající netušil, že se již blíží jeho poslední hodina. Kněz byl volán často již k zemřelému nebo tělu v bezvědomí. Nikdo a nic neupozornilo umírajícího na blízký příchod jeho smrti a tak odcházel bez slova rozloučení s blízkými. „Poslední pomazání už nebylo svátostí umírajících, ale mrtvých!“²¹

Elias považuje Arièsovo pojetí za příliš romantické a zdroje jeho práce za nepřilíš reprezentativní. Zdůrazňuje, že oproti dobám minulým, dnes lidé umírají v daleko menším utrpení. Od bolestí spojených s umíráním jim pomáhá moderní medicína. Poukazuje na fakt, že přestože byla smrt známá a veřejně prožívaná, neznamena to ještě, že byla pokojnější. Uvádí příklad na morech ve 14. století, kdy byl strach ze smrti velmi intenzivně prožíván. Život ve středověké společnosti byl oproti modernímu životu kratší, nebezpečnější, umírání provázeno většinou většími bolestmi, větší byl i strach z posmrtné odplaty, oproti tomu spoluúčasť okolí byla mnohem větší.²²

Mezi zastánce tabuizace smrti se řadí i Norbert Elias. Podle Eliase nikdy v historii nebyli mrtví tolik vytěšňováni z života lidí jako nyní. Mluvení o smrti, hrobech a podobně je tabu. Obdobně jako Gorer, přirovnává i Elias pojetí smrti k tabuizaci sexuality. Uvádí, že zatímco přístup k sexu je již otevřenější a nečiní velký problém mluvit o sexualitě i s dětmi, o tématu smrti nikoli. Děti dokonce nebývají přítomny poslednímu rozloučení. Toto veřejné neotvírání určitých témat nazývá civilizační zábranou. Zakrývání smrti před dětmi a vyloučení je z procesu umírání, pohřbu a truchlení si všímají i jiní autoři např. Elisabeth Kübler-Ross či Geoffrey Gorer. S Eliasovým tvrzením, že tabuizace smrti je během 20. století na vzestupu²³, nelze souhlasit. Tématem smrti se zabývá koncem 20. století rozhodně více autorů

²⁰ Elias, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 23.

²¹ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti II*. Praha: Argo, 2000, s. 320.

²² Elias, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 15-18.

²³ Elias, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 40.

z různých vědních odvětví, než tomu bylo v desetiletích předešlých. Vhodnější by bylo označení T. Halíka „banalizace smrti“.²⁴

Mezi prvními, kteří odmítli přílišnou generalizaci tabuizace smrti, byl T. Walter. Walter tvrdil, že se již situace od 60. let změnila. Z důvodu mnohem nižší úmrtnosti po 2. světové válce a umíráním téměř výhradně starých lidí v nemocnicích nemuselo podle něj jít o zákaz smrti, jako spíše o určité skrytí smrti z očí veřejnosti. Podle Waltera se tabuizace týká především nemocničního personálu a mediální oblasti, což jsou ale skupiny lidí, které velmi ovlivňují smýšlení veřejnosti. Jako další důvod uvádí ztrátu jazykových výrazů pro tuto oblast. Walter zastával také názor, že se společnost musí vyrovnávat se smrtí, ať již je popírána nebo akceptována a k tomu využívá rituálního chování.²⁵

Postupně byla v druhé polovině 20. století věnována stále větší pozornost. Antropologové se začali zabývat fenoménem smrti nejen u archaických kultur, ale také v kontextu moderní západní společnosti. Téma smrti začali zpracovávat také sociální historici, sociologové a psychologové.

Velký rozruch ve vědecké obci způsobil článek anglického sociologa Geoffrey Gorer, *The Pornography of Death*. V tomto článku Gorer přirovnával soudobé pojetí smrti k pojetí sexuality ve viktoriánské době. Ztotožnil dokonce přístup ke smrti, umírání a truchlení k přístupu viktoriánské společnosti k masturbaci. O obojím se nemluvílo, přestože to bylo ve společnosti přítomno. Gorer si všiml i faktu, že se po 1. světové válce neprovozovaly smuteční rituály, což podle něho může vést k psychickým problémům pozůstalých.²⁶

Důležitým autorem byl také Peter C. Jupp, zakladatel známého periodika *Mortality*, které vychází od roku 1996. Podle Petera C. Juppa byla pro formování moderního přístupu ke smrti důležitější ne první, ale druhá světová válka. Po ní došlo k výrazné změně, kdy umírali v naprosté většině staří lidé, povětšinou v nemocnicích a také starost o zemřelého se přesunula z rodiny na pohřební ústavy.²⁷

²⁴ Halík, Tomáš. „Poslední věci v křesťanské tradici“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 75.

²⁵ Walter, Tony. „Modern Death: Taboo or not Taboo?“. *Sociology Journal of the British Sociological Association*. 1991, vol. 25, no. 2, s. 293-310.

²⁶ Gorer, Geoffrey. „The Pornography of Death“. *Encounter* [online], 1955 [citováno 2012-10-21]. URL: <<http://www.unz.org/Pub/Encounter-1955oct-00049>> .

²⁷ Jupp, Peter - Walter, Tony. „The Healthy Society: 1918-98“. Jupp, Peter. - Gittings, Clare (ed.). *Death in England. An Illustrated History*. Piscataway: Rutgers University Press, 2000, s. 256-258.

Velký ohlas provázela např. veřejná pitva Dr. Petera von Hagense v letech 2002-2003. Bylo prodáno mnoho vstupenek, ale objevovaly se i názory, že se jedná o nedůstojné jednání vůči mrtvému. Stejně kontroverzně u nás zapůsobila výstava Bodies. Jako snaha o popření smrti se může jevit i kosmetická úprava mrtvého před pohřbem, aby se co nejvíce podobal sobě za živa. O stejném pohledu na smrt mluví také T. Halík, pouze ji označuje jako smrt „banalizovanou“²⁸.

Je těžké určit, který jev měl hlavní úlohu, nicméně je třeba brát i tato hlediska na vědomí k ucelenému obrázku vztahu západní společnosti 20. století ke smrti. Téma smrti je nyní často zpracováváno a mluví se dokonce o renesanci smrti²⁹ v Evropě a Americe. Změnila se k lepšímu i péče o umírající, kteří neumírají výhradně v nemocnicích, ale vznikají zařízení hospicového typu, která se snaží pečovat nejen o fyzickou stránku pacienta, ale také o psychickou a duchovní.

1.2.1. Pohřbívání a hřbitovy

Historickým vývojem procházel i způsob pohřbívání. Mrtví mohou být pohřbívání do země - inhumace, kremace – incinerace nebo do vody – immerse. Zvláštním způsobem je způsob pohřbení těla, aby se zabránilo hnilobným procesům – mumifikace. Existuje několik způsobů mumifikace těla. Například vstříkávání tekutin zabraňujících hnilobné procesy do žil a tělních dutin zemřelého či ponechání těla na suchém teplém místě, kdy tělo vyschne a bakterie v něm nemohou žít. Způsoby pohřbívání se měnily relativně málo, za to se měnila jejich interpretace.

Semitské národy pohřbívaly mrtvé do země. Pohřbít mrtvého bylo naprosto nutné, jelikož nepohřbení bylo pokládáno za největší hřích jak pro mrtvého, tak pro pozůstalé. Mrtví byli zpravidla pohřbíváni do společných hrobů. Pouze velmi bohatí lidé měli vlastní hrobky. Nebyly používány rakve, těla byla pouze obalena plátnem. Podobný způsob pohřbívání prováděli i staří Řekové a Římané. V menší míře se u nich objevuje i pohřeb žehem. Žeh byl výsadou bohaté vrstvy a jeho rozkvět lze sledovat v období největší slávy římského impéria.

²⁸ Halík, Tomáš. „Poslední věci v křesťanské tradici“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 75.

²⁹ ang. The Revival of Death

Změna nastala s postupným sílícím vlivem křesťanství. Pohřeb do země byl posvěcen tím, že stejně byl pohřben i Ježíš Kristus. Tomuto způsobu pohřbívání nahrával i fakt, že členy nové církve byli převážně chudí obyvatelé a tento způsob pohřbívání byl nejlevnější. Mrtvé pohřbívali většinou na soukromých pozemcích bohatých členů církve. Vlivem křesťanství se začalo pomalu upouštět od pohřbu žehem. První obecní hřbitov byl zřízen ve 3. století na Via Apia a byl nazýván Kallistovo pohřebiště.³⁰ Mrtví byli pohřbíváni v blízkosti hrobu mučedníků, aby se v den posledního soudu dostali pod ochranu mučedníkovu.³¹ Z důvodu nedostatečného místa uvnitř kostelů se začala těla pohřbívat na hřbitovy vedle kostelů. Hřbitovy nebyly považovány za nečisté, ale staly se místem určeným k modlitbám za zemřelé a byly hojně navštěvovány. Ve 13. až 14. století se začaly hojně používat velké společné hroby z důvodu vysoké úmrtnosti následkem morů. Později byly využívány hlavně chudými.

Moderní kremace sebou nese zásadní význam pro proměnu víry v posmrtný život a pro rituály. Pro užití kremace můžeme vidět důvod hygienický (mělké zapáchající hroby ve městech) i tisíce mrtvých za světových válek. V katolických evropských zemích bylo na kremaci nahlíženo jako na sekulární a protikřesťanskou.

Způsob pohřbívání do země převládal na našem území až do roku 1921, kdy byl povolen i pohřeb žehem. Dnes jsou náležitosti pohřbívání stanoveny zákonem. Na našem území bylo první krematorium postaveno roku 1915 v Liberci, ale v provozu bylo až ode dne vzniku samostatného Československa 28. 10. 1918. Druhé krematorium bylo postaveno v Praze a uvedeno do provozu dne 21. 11. 1921.³² V Praze byla založena roku 1899 organizace na podporu pohřbů žehem pod názvem Společnost pro spalování mrtvol. O deset let později byl založen spolek Krematorium. Dnes nese spolek Krematorium název Společnost přátel žehu. Propagace kremací souvisela i s antikatolickým kulturním bojem. I zde můžeme vidět důvod odlišné religiozity Čechů od zbytku Evropy a světa.

Z počátku se katolická církev stavěla odmítavě k pohřbu žehem. Postoj změnila po 2. světové válce, kdy uznala ekonomické a hygienické přednosti tohoto způsobu pohřbívání. II. Vatikánský koncil zmírnil zákaz pohřbu žehem, ale přednost církev

³⁰ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, s. 49.

³¹ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, s. 48-51.

³² Nozar, Karel. *Pohřby do země a kremace*. Brno: Spolek Krematorium, 1931, s. 17.

stále dává pohřbu do země. Odklon od veřejného k soukromému prostoru se projevil i ve zvyku odnášet si ostatky domů. Dnes se setkáme s možnostmi vyslat ostatky do vesmíru či zamrazení těl (kryogenika).³³

Od roku 1962 byl u nás pohřeb žehem plně povolen a došlo k velkému nárůstu počtu kremací. V dnešní době se pohřebnictví řídí Zákonem č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů.

V současné době v Čechách umírá kolem sto tisíc lidí ročně. Kremace je volena ve více než třech čtvrtinách případů. Církevních pohřbů je kolem patnácti procent. Pouze každý desátý zesnulý je pohřben do země. V Praze je každá pátá urna nevyzvednuta.³⁴ Česká republika má nejvyšší procento kremace v Evropě. Jeho míra spíše stagnuje, než že by výrazně rostla či klesala. Vysoká míra kremace souvisí s religiozitou populace a s politickým charakterem společnosti. Vliv má také velikost obce. Ve městech převažují kremace a v malých obcích inhumace, což souvisí s mírou religiozity v obci. Zřetelný je rozdíl mezi západní a východní částí země. Platí, že na východě je vyšší podíl pohřbů do země a méně pohřbů bez obřadu. Pohřby bez obřadu jsou charakteristikou velkých měst, ale stoupají i v menších městech. Se vzrůstajícím počtem pohřbů bez obřadu stoupají také počty nevyzvednutých urn. „Platí přitom, že čím vyšší míra religiozity, tím je vyšší podíl inhumace, církevních pohřbů, nižší podíl pohřbů bez obřadu, vyšší účast na pohřbech a silnější dodržování tradic spojených se smrtí.“³⁵

S pohřby jsou spjaty také pohřební obřady a rituály. Pohřební rituály jsou přítomny ve všech kulturách. Až na výjimky nebylo běžné, aby byla mrtvá těla někde odhozena. Účelem pohřebního rituálu je oddělení nebožtíka od světa živých a slavností vyprovázení do světa mrtvých. Religionista a antropolog A. v. Genep rozlišuje tři typy pohřebních rituálů – odlučovací, pomezni a přijímací.³⁶ Odlučovací rituály mají za cíl oddělení zemřelého od světa živých. Děje se to například zničením osobních předmětů, zabitím manželek, otroků nebo zvířat zemřelého, úpravou mrtvého

³³ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 68.

³⁴ Pivoda, Aleš. „Jaký mají Češi vztah k zesnulým a jejich pohřbům?“. *Funeral Quartal* [online]. 2010 [cit. 2012-11-22]. URL: <<http://www.funeralq.cz/rubriky/jaky-maji-cesi-vztah-k-zesnulym-jejich-pohrbum>>.

³⁵ Pivoda, Aleš. „Základní charakter kultury pohřbívání v Česku“. *Funeral Quartal* [online]. 2011 [cit. 2012-11-22]. URL: <<http://www.funeralq.cz/rubriky/zakladni-charakter-kultury-pohrbivani-v-cesku>>.

³⁶ Genep, v. Arnold. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1997, s. 12.

těla či vydáním zákazu vyslovit jeho jméno. Pomezními rituály jsou uložení do rakve, stráž u rakve, pohřební průvod, obřad a uložení do hrobu. V tomto období zachovávají pozůstalí smutek. K ukončení smutku slouží přijímací rituály, mezi něž patří hostina po pohřbu a vzpomínkové slavnosti. Existovali lidé, jimž byl pohřební ritus odepřen a jejich těla byla ponechána na očích veřejnosti (např. kacíři, zločinci, čarodějnice,...). Těla ležela často pod šibenicemi mezi odpadky a těla uhynulých zvířat.³⁷ Existovaly speciální hřbitovy pro sebevrahy. Tyto hřbitovy neměly vchod a těla se házela přes zed'.³⁸

Podle D. J. Daviese odpovídá typ vzpomínkového místa určitému typu naděje. Vytvořil za tímto účelem schéma: A) lokalita – hrob a hřbitov odpovídá naději věčné (mrtví jsou pohřbíváni s nadějí na vzkříšení). B) lokalita – kremace a ostatky (krematoria, rozptylové loučky, později „privatizace“ zpopelněných ostatků) odpovídá naději na vnitřní retrospektivní naplnění identity (jak zemřelého, tak truchlících). C) lokalita – pohřeb v přírodě odpovídá naději na přirozené ekologické naplnění identity (patřit zemi).

„Lidé se ke svým zemřelým vztahují vždy, ať už prostřednictvím náhrobních kamenů, popele vydaného napospas větru nebo pohřbu v přírodě. Pro některé je hlavní důraz vzpomínek ukotven na nějakém místě, jiní ho hledají v hluboce uložené vzpomínce.“³⁹

Pojetím smrti v české lidové kultuře se zabývá například A. Navrátilová. Podle ní měly rituály umírání za úkol vyrovnání se se světem, jak náboženským, tak i světským. I v českých zemích je v katolickém prostředí zvykem udělování svátosti nemocnému. Umírající se loučil s blízkými a rodinou, žádal o odpuštění a uspořádal svou pozůstalost. Pokud nebyly vyrovnány všechny spory a dluhy, mělo to podle lidové zvyklosti za následek dlouhé a bolestné umírání. Speciální vážnost měla poslední slova umírajícího, jež bylo nutné splnit, jelikož jejich nesplnění bylo považováno za hřích. Zvonění umírajícího signalizovalo smrt někoho z obce. Pozůstalí byli navštěvováni sousedy a známými, kteří se modlili za spásu jeho duše. Někdy se zvonívalo v následujících dnech hodinka neboli hrana. Informaci o smrti roznášel po

³⁷ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, s. 62-63.

³⁸ Ariès, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, s. 64.

³⁹ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 133

vsi najatý člověk, od 19. století často jeden z pozůstalých. Smuteční oznámení jak je známe dnes, byla na venkově častější až po první světové válce.⁴⁰

1.3. Sociologické hledisko

V této kapitole nejprve představím společenské změny, které se udály s nástupem moderní společnosti. Pozornost bude věnována konceptu „dobré smrti“, potřebám umírajících a rozvoji paliativní péče. V neposlední řadě je třeba se věnovat pozůstalým a jejich vyrovnávání se se smrtí blízkého člověka.

„Úmrtí blízkého člověka je pro pozůstalého zátěžovou životní situací, klade nároky na jeho psychiku, odráží se v jeho tělesném stavu, zasahuje do sociálních vztahů a většinou aktualizuje jeho duchovní sféru, zejména otázky osobní víry a smyslu života.“⁴¹

V období dospělosti lidé nejčastěji zapomínají na smrt. Pozornost upírají na své povinnosti a na svoji sílu a soběstačnost. Postupem času začne člověk přicházet na to, že vše je pomíjivé. Přichází stáří a s ním i neodbytné myšlenky na smrt. V tomto věku si člověk více uvědomí, že stáří čeká na každého z nás, stejně jako smrt. Vztah společnosti ke stáří se zdá být velice problematický.⁴² Za normu je považován člověk mladý a silný. Na stáří je nahlíženo jako na něco vzdáleného, co se nás netýká. Bývá považováno za neplnohodnotné, plné omezení. Společnost ještě dokáže ocenit, pokud tento věk umožňuje provozování aktivit mladých. Aktivní senioři na horských túrách jsou přijatelným obrázkem stáří. Být ovšem nemocný, starý a bezmocný je nepřijatelné. V západní společnosti lidé nejsou schopni ocenit kvality stáří - věk, všechny zkušenosti a moudrost, které mají staří lidé, vše co překonali. Nedokážou docenit kvality osobní a společenské. Jiný přístup ke stáří můžeme vidět ve východních kulturách. V Číně či Japonsku je stáří považováno za vrcholné období života a staří lidé jsou velmi uznáváni. Oceňují se jejich moudrost, umění žít, jejich životní zkušenosti, jakož i schopnost adekvátně rozlišovat a hodnotit. U nás je bohužel na stáří nahlíženo jako na něco negativního, co v nás vyvolává obavy. Přitom právě zkušenosti starých lidí jsou zdrojem vědění a hodnot, které jsou předávány dalším generacím a jsou tím nenahraditelnou součástí společnosti.

⁴⁰ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

⁴¹ Soukupová, Tereza. „Umíme ještě truchlit?“. *Psychologie dnes*. 2006, roč. 12, č. 5, s. 18 – 20.

⁴² Jung, C. Gustav. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 1994, s. 107-116.

1.3.1. Společenské změny

Z důvodu rozpadu starých sociokulturních vzorců předmoderní společnosti došlo k hledání nového uspořádání. Tento přerod z tradiční do moderní společnosti byl sociology dlouho nahlížen jako zásadní a radikální zlom ve vývoji západní společnosti.⁴³ Na přelomu tisíciletí se již můžeme setkat s názorem, že nejde o tak radikální zlom. Pro sféru byrokracie a hospodářství je charakteristická účelová racionalita. Naproti tomu pro sféru náboženství je charakteristická hodnotová racionalita. „V moderní společnosti je zřejmá tendence k převaze účelově racionálního jednání a k eliminaci jednání hodnotově racionálního, což se projevuje ve změně postavení náboženství ve společnosti a ve změně samotného náboženství.“⁴⁴

Součástí modernizace je proces sekularizace.

„Výraz „sekularizace“ označoval ještě v polovině 19. století převod církevního jmění do světských rukou, případně odchod mnichů a jeptišek z klášterů. V průběhu dalších padesáti či šedesáti let však získal mnohem širší význam. Otcové tohoto moderního vědeckého oboru založili nejen disciplínu jako takovou, ale též základní koncepce sekularizačních teorií. Carl Marx, Auguste Comte a Émile Durkheim se vyjadřovali více méně explicitně k procesu sekularizace společnosti.“⁴⁵

K procesu sekularizace se v průběhu 20. století vyjadřovali vědci z řad sociologů, historiků či religionistů, až vytvořili „sekularizační paradigma“. Proces sekularizace byl charakterizován zejména ústupem náboženství z veřejné sféry. Sekularizace však nebojovala proti náboženství jako takovému ani neměla za cíl nastolení ateismu. Zastánci sekularizace byli také často věřícími lidmi.⁴⁶

Jedním z předních představitelů sekularizační teorie je Bryan R. Wilson. Změna náboženství podle Wilsona tkví v tom, že v tradiční společnost byla plná nadpřirozena, které bylo vystřídáno praktickými, empirickými a racionálními předpisy. Náboženství

⁴³ Lužný, Dušan. „Globalizace a sociologie náboženství“. Lužný, Dušan – Václavík, David (a kol.). *Individualizace náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství*. Praha: Malvern, 2010, s. 23–24.

⁴⁴ Lužný, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova Univerzita, 1999, s. 60.

⁴⁵ Hanuš, Jiří. „Sekularizace 1848–1914: badatelské problémy a současná situace“. Fasora, Lukáš - Hanuš, Jiří - Malíř, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 5.

⁴⁶ Malíř, Jiří. „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století“. Fasora, Lukáš - Hanuš, Jiří - Malíř, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 12-15.

ztratilo své společenské funkce. Wilson však také podotýká, že dopad sekularizace na oblast náboženství lze omezit, pokud náboženství umí adekvátně odpovědět na určité hluboce zakořeněné lidské potřeby.⁴⁷

Postavení náboženství v moderní společnosti se věnuje také Thomas F. O'Dea, který se snažil vypracovat tzv. funkcionální teorii náboženství⁴⁸. Podle něj k sekularizaci dochází z důvodu dvou změn v lidském myšlení – desakralizaci a racionalizaci. Sekularizovanou společnost chápe v zásadě jako protináboženskou. Přijímá také v té době velmi rozšířenou tezi o privatizaci a individualizaci života, jež se zřetelně projevuje také v náboženství.

Privatizaci náboženství se ve své studii věnují Berger a Luckmann. Zabývají se mimo jiné sociologií vědění. Věnují se procesům objektivace, institucionalizace a legitimizace. Upozorňují na fakt, že sociologie vědění potřebuje poznatky sociologie náboženství.⁴⁹

Sekularizaci na jedné straně a náboženskému oživení na straně druhé se věnují ve svých pracech Rodney Stark a William S. Bainbridge. Přicházejí se závěrem, že důsledek sekularizace není úpadek, nýbrž rozkvět náboženství. Sekularizace podle nich vyvolává náboženské oživení a experimentování.⁵⁰

Se zajímavým přístupem přišel Robert N. Bellah. Vypracoval teorii evoluce náboženství, kdy ovšem nehodnotí přístup moderní společnosti k náboženství negativně, ale spatřuje zde jistá pozitiva, neboť každá změna sebou přináší i možnost kreativní inovace lidského jednání. Na konci 60. let zformuloval Bellah teorii sociálního náboženství (civil religion) a uvedl ji na příkladu Spojených států amerických.⁵¹

O 20 let později se postavení náboženství ve společnosti velice změnilo. Dochází k zpochybňování sekularizační teorie. Přibývalo zastánců deprivatizace

⁴⁷ Lužný, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova Univerzita, 1999, s. 61-65.

⁴⁸ více o funkcionální teorii náboženství v: O'Dea, F. Thomas. *The Sociology of Religion*. Engelwood Cliffs: Prentice Hall, 1966.

⁴⁹ Berger, L. Peter – Luckmann, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 181 – 185.

⁵⁰ Stark, Rodney - Bainbridge, S. William. *The Theory of Religion*. New York, Bern: Peter Lang, 1997, s. 304.

⁵¹ Bellah, N. Robert. *Beyond Belief: Essays on Religions in a Post-Traditional World*. New York, Evanston, London: Harper & Row, 1970, s. 40-44.

náboženství. Ke kritikům sekularizační teorie řadíme např. José Casanovu. Casanova upozňuje na potřebu rozlišit tři sekularizační teze – a) sekularizace jako nedílná součást obecného procesu strukturální diferenciacce, b) sekularizace jako úpadek (či zánik) náboženství, c) sekularizace jako cesta k privatizaci a marginalizaci náboženství. Jeho kritika se dotýká posledních dvou tezí, které již situace v moderní společnosti nedokládá.⁵² Náboženství se v 80. letech politizovalo. Bylo těžké najít ve světě konflikt, který by nebyl určitým způsobem spojen s náboženstvím. Předmětem diskuzí se stala také nová náboženská hnutí. Došlo k oživení veřejné role náboženství.⁵³ Dalo by se říci, že náboženství se podmínkám modernity přizpůsobují.

Procesem sekularizace v Českých zemích se věnoval například Jiří Malíř. Habsburská říše se podle Malíře odlišovala od většiny států Evropy svojí náboženskou pluralitou. Konfesijní charakter říše byl ale určován náboženstvím elit a tím byla náboženská různorodost obyvatelstva překrývána. Josefské reformy podřizovaly církev státu. Toleranční patent zaručoval jistou multikonfesijnost monarchie. V důsledku reformního tlaku v 19. století hledala říše oporu v katolické církvi a došlo k tzv. spojení trůnu a oltáře. Přesto došlo v roce 1861 k prolomení výsadního postavení katolické církve schválením tzv. Protestantského zákona. Tento patent přinesl relativní zrovnoprávnění evangelických a katolických církví. Češi se v průběhu 19. století odcizují dominantní katolické církvi a to zejména z nacionálně ideologických důvodů. Připisují katolické církvi národní neúspěchy minulosti a v neposlední řadě i spojenectví s protičeskými elitami.⁵⁴

„V dilematu mezi nacionální a náboženskou identitou Češi upřednostňovali identitu nacionální, takže z velmi katolicky bigotního společenství v 18. století se během několika málo generací ve 20. století stávají, jak známo, jedním z nejvíce ateistických národů.“⁵⁵

⁵² Lužný, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova Univerzita, 1999, s. 107-111.

⁵³ Lužný, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova Univerzita, 1999, s. 107-108.

⁵⁴ Malíř, Jiří. „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století“. Fasora, Lukáš - Hanuš, Jiří - Malíř, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 12-20.

⁵⁵ Malíř, Jiří. „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. Století“. Fasora, Lukáš - Hanuš, Jiří - Malíř, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 19.

Malířovo tvrzení, že jsou Češi jedním z nejvíce ateistických národů, bylo současnými výzkumy vyvráceno. Lze říci, že Češi jsou národem „specifické religiozity“.

Odpor Čechů ke katolicismu nelze odůvodňovat pouze čtyřiceti lety komunistického režimu. Vždyť státy bývalého východního bloku měly obdobnou zkušenost s komunistickým režimem, přesto je u nich míra religiozity značně vyšší než u nás.

1.3.2. Výzkumy – sekularizace v České republice

Míře sekularizace v české společnosti se věnovalo několik výzkumů. Otázku týkající se náboženského vyznání zahrnuje sčítání lidu, prováděné každých deset let. Podrobnější analýzu představuje šetření Sociologického ústavu AV ČR⁵⁶. Mezinárodní srovnání poskytuje Evropský výzkum hodnot (EVS⁵⁷). Česká republika se stabilně řadí mezi státy s nejvyšší mírou sekularizace. Tento trend potvrzují všechny předložené výzkumy.

Srovnání dat ze sčítání lidu v roce 2001 a 2011 ukazuje na proměnu společnosti ve vztahu k náboženství. V roce 2011 byla doplněna možnost věřící – nehlásící se k žádné církvi. V roce 2001 se za osoby bez vyznání označilo 59 % populace (8,8 % neuvedeno), zatímco v roce 2011 34,2 % (45 % neuvedeno). Počty věřících výrazně klesly. V roce 2001 se za věřícího označilo 32 % populace, v roce 2011 to bylo již jen 20,8 %. Z uvedeného vyplývá, že počet věřících i osob bez vyznání klesá. Narůstá oproti tomu počet osob, které na otázku své náboženské orientace neodpoví.⁵⁸

Šetření ISSP 1998 – Náboženství Sociologického ústavu AV ČR bylo provedené v roce 1999. Šetření se zabývalo vlivem náboženských představ a chování na sociální,

⁵⁶ Hamplová, Dana. „Šetření ISSP 1998 – Náboženství“. *Sociologický časopis*. 2000, vol. 36, no. 4, s. 431-440.

⁵⁷ European Value Survey

⁵⁸ *Sčítání lidu, domů a bytů 2001 - Pramenné dílo*. [online]. 2005 [citováno 2012-10-21]. URL: <<http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/kapitola/4132-05--3002>>.

Sčítání lidu, domů a bytů 2011. [online]. 2012 [citováno 2012-10-21]. URL: <<http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=30629&th=&v=&vo=null&vseuzemi=null&void=>>>.

politické a morální postoje, osobní morálku, postoje k sexuálnímu chování a potratům. Šetření potvrdilo, že Česká republika patří k nejsekularizovanějším státům, jak vzhledem k náboženskému vyznání, tak i z hlediska pravidelné účasti na bohoslužbách. Nutno podotknout, že vlažný až odmítaví postoj většinové společnosti k tradičním církvím neznamena, že by bylo odmítáno transcendentno obecně. „Jen přibližně jeden člověk ze sta v šetření jednoznačně odmítal nejen to, že existuje Bůh, duch či nadpřirozená síla, ale i konkrétní projevy nadpřirozena v životě. Plných 66,1 % (809) respondentů odpovědělo, že někteří věštcí mají schopnost předvídat budoucnost, 45,3 % (555) respondentů věřilo v účinnost amuletů a 45,3 % (555) v horoskopy.“⁵⁹ Výsledkem šetření je fakt, že v České republice hraje víra stále poměrně významnou roli, přestože se nejedná o víru tradiční křesťanskou. Šetření na téma náboženství bylo provedeno také v roce 2008.⁶⁰ V účinnost amuletů, horoskopy, věštby atd. věří polovina dotazovaných, tedy jen o 10% méně než v předešlém šetření. Výsledkem šetření bylo znovu tvrzení, že religiozita má stále významnou roli ve společnosti.

Výzkumů EVS se Česká republika zúčastnila třikrát – v roce 1991, 1999 a 2008. Komparaci výsledků představuje publikace *Hodnoty a postoje v ČR 1991-2008*. Můžeme pozorovat vysoký pokles počtu osob hlásící se k náboženskému vyznání (z 40 % v roce 1991 na 27 % v roce 2008) a na druhé straně téměř shodné procento lidí, věřících v Boha. Třetina respondentů v roce 2008 vypověděla, že se zajímá o nadpřirozeno. Vysoký pokles zaznamenala také otázka, zda se respondent domnívá, že církve poskytuje přiměřené odpovědi na duchovní potřeby lidí (z 80 % kladných odpovědí v roce 1991 na 47 % kladných odpovědí v roce 2008). Zde je patrný, stejně jako v šetření ISSP 1998 a 2008, odklon od církevních struktur, přestože víra v Boha zůstává víceméně konstantní.⁶¹

Na začátku 21. století byly provedeny také dva velké sociologické výzkumy – DIN 2006⁶² a AUFBR 2007⁶³. Zde se ukázalo, že víra v náboženské instituce, čili

⁵⁹ Hamplová, Dana. „Šetření ISSP 1998 – Náboženství“. *Sociologický časopis*. 2000, vol. 36, no. 4, s. 433.

⁶⁰ Hamplová, Dana - Řeháková, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí: výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009.

⁶¹ Rabušic, Ladislav – Hamanová, Jana. *Hodnoty a postoje v ČR 1991-2008 (pramenná publikace European Values Study)*. Brno: FSS MU, 2009.

⁶² Detradicionalizace a individualizace náboženství

nejčastěji církve, je tradičně nízká. Důvěru v církve má pouze 13,3 % respondentů, a naopak nedůvěru 56,2 %. Češi se považují za velice nenábožensky založené. Za alespoň částečně nábožensky založené se považuje 22,7 % a nenábožensky založené 64,8 %. Jiný obrázek se nám naskytne, pokud jsou tázáni na bližší charakter vlastní religiozity či spirituality. Za duchovně založené se považuje 45 % respondentů a ve výzkumu DIN 2006 více než 50 % respondentů vypovědělo, že věří v nějakou formu transcendentna. Pouze 10 % respondentů se ztotožňuje s představou křesťanského Boha.⁶⁴ Z výše uvedeného vyplývá, že Češi nejsou národem ateistů, pouze jejich typ religiozity je více privatizovaný, individualizovaný. Lidé si vybírají prvky z odlišných náboženských systémů, které kombinují a vytvářejí si svoji osobní religiozitu či spiritualitu.

1.3.3. Změna postoje ke smrti

Jak již bylo řečeno, mezi smrtí a náboženstvím existuje úzká vazba. Vnucuje se tedy otázka, jak se mění přístup ke smrti v důsledku změn přístupu k náboženství v moderní společnosti.

Vztahem člověka ke smrti se věnují Berger a Luckmann ve své práci *Sociální konstrukce reality*. Smrt považují za mezní situaci par excellence. Zkušenost se smrtí jiných lidí a očekávání vlastní smrti je podle nich nejděsivější hrozbou každodenní reality. „Z toho důvodu je legitimizace smrti jedním z nejzávažnějších plodů symbolických světů.“⁶⁵

„Všechny legitimizace smrti musejí splnit tentýž zásadní úkol – musí jedinci umožnit žít ve společnosti i po smrti významných druhých a alespoň zmírnit jeho strach z vlastní očekávané smrti natolik, aby mohl i nadále vykonávat povinnosti každodenního života. Je zřejmé, že taková legitimizace je bez začlenění fenoménu smrti do symbolického světa uskutečnitelná jen velmi obtížně. Tato legitimizace tedy poskytuje jedinci návod na „správnou smrt“. Za ideálních okolností si pro něj tento návod zachová věrohodnost i v případě bezprostředně se blížící smrti a umožní mu vlastně „správně zemřít“.“⁶⁶

⁶³ Religiozita v reformovaných východo(středo) evropských zemích

⁶⁴ Václavík, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada Publishing, 2010, s. 204 - 209.

⁶⁵ Berger, L. Peter - Luckmann, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 101.

⁶⁶ Berger, L. Peter - Luckmann, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 102.

Cílem legitimizace smrti je tedy zmírnění strachu z vlastní smrti a zmírnění úzkosti po smrti blízkých.

Postojem ke smrti v moderní sekularizované společnosti se věnuje také Michael Kearl. Zabývá se důvody, které vedly k opuštění náboženského způsobu vyrovnávání se smrtí. Zpatřuje je v postojích přírodních věd a humanistů. Přírodní vědy nespatřují ve smrti žádný význam, považují ji za náhodnou a běžnou událost. Sousedují se na prodloužení života, tedy na jeho kvantitu a otázku kvality nechává nedotčenou. Oproti tomu humanisté přikládají smrti význam. Kearl rozlišuje dvě já – biologické, které je smrtelné, a symbolické, které je nesmrtelné. Biologické já je z velké části předprogramováno, zatímco symbolické já je řízeno svobodnou vůlí.⁶⁷

Se zajímavým rozdělením smrti přichází Clive Seal. Rozlišuje smrt biologickou a společenskou. Společenskou smrtí rozumí vyčlenění starého člověka ze společenství do příslušných institucí, čímž se zbavuje nutnosti se smrtí zabývat. Také Seal považuje smrt v dnešní společnosti za „tabu“, záležitost vyčleněnou z běžného života. Rozlišuje dva sociální přístupy ke smrti – přístup moderní medicíny (modernist medicine discourse) a přístup obnovující (revivalist discourse). Vzkříšení mrtvých, které známe například z křesťanství, má podle Seala v pozdní moderně význam naděje v pokračování života těch, co přežili. Ke smrti patří truchlení pozůstalých. Praktiky spojené s truchlením pomáhají pozůstalým obnovit ztracenou ontologickou jistotu. Truchlení odlišuje od zármutku. Zármutek chápe jako pocity pozůstalých, kdežto truchlení jako společensky předepsané chování.⁶⁸

Význam smrti si uvědomoval i Bronislaw Malinowski. Tento antropolog patří do funkcionalistické školy. Malinowský tvrdil, že existuje velká podobnost postojů ke smrti nejprimitivnějších lidí a lidí v moderní euroamerické kultuře. Smrt považuje zároveň za hlavní pramen náboženství. Roli náboženství spatřuje v pomoci vypořádat se se smrtí blízkého člověka a také s úzkostí z vlastní konečnosti. Smrt v málo početné společnosti ohrožovala soudržnost a solidaritu společenství. Rituály spojené se smrtí tak měly význam i k udržení mentální integrity celého společenství.⁶⁹ Malinowski

⁶⁷ Kearl, Michael C. *Endings: A Sociology of Death and Dying*. New York: Oxford University Press, 1989, s. 205 - 236.

⁶⁸ Seale, Clive. *Constructing Death. The Sociology of Dying and Bereavement*, Cambridge: Cambridge university Press, 2003, s. 193-198.

⁶⁹ Malinowski, Bronislaw. *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Boston: Beacon Press, 1948, s. 30-35.

poukazoval na dva protichůdné pocity, které vyvolává smrt. Na jedné straně je to láska či úcta k zemřelému a na straně druhé zhnusení nad mrtvým tělem a strach z kontaktu s ním. Tato protichůdná emocionalita se projevuje i v pohřbu. Způsob pohřbu, jakožto vypořádání se s mrtvým tělem, může mít mnoho podob. Všem je ale společná snaha zachovat tělo pokud možno neporušené, nedotčené, ale zároveň se těla zbavit či ho úplně zničit. Za extrémní projev této dvojakosti Malinowski považuje mumifikaci a kremaci.⁷⁰

Na teorii o funkci náboženství Malinowského navazovali další autoři, mezi nimi i velice významný sociolog náboženství T. F. O'Dea. Ten rozvinul Malinowského teorii a stanovil šest základních funkcí náboženství – poskytování podpory, útěchy a smíření, pomocí orientace na něco nadpřirozeného, orientace na něco mimo tento svět jako podpora tváří v tvář nejistotě, kterou smrt obecně je, překonání strachu z vlastní konečnosti příslibem posmrtné existence.⁷¹

Významu smrti ve Spojených státech amerických se věnovali mimo jiné Carolyn Marvinová a David Ingle⁷². Zvláštnost americké společnosti vidí v jejich niterné kultuře sebeobětování se pro vlast (obětí je krev). Řídí ji prezident, ztělesňuje vlajka a uskutečňují padlí vojáci. Američané se také rádi ztotožňují s vyvoleným národem. Slib věrnosti americké vlajce by byl ve většině evropských zemí nepředstavitelný. Rozdíl můžeme vidět i na faktu, že Američané převáží své padlé vojáky domů, naproti tomu Britové nikoli.

Mezinárodně uznávaný odborník na otázky týkající se smrti je i D. J. Davies. D. J. Davies je profesorem teologie a religionistiky, ale také uznávaným antropologem. Téma smrti se stalo náplní jeho práce. V českém překladu vyšla jeho publikace *Stručné dějiny smrti*. S nadsázkou ji mohu označit jako „příručku o smrti do kapsy“. V této publikaci pojednává o vztahu ke smrti u různých kultur a také o proměňujícím se postojem vůči ní. Vychází z nejstarší literatury jako je např. Epos o Gilgamešovi či z poznatků o národu Chincorro z roku 5000 p.n.l. a provádí

⁷⁰ Malinowski, Bronislaw. *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Boston: Beacon Press, 1948, s. 48-49.

⁷¹ Lužný, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova Univerzita, 1999, s. 67-68.

⁷² Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 81.

srovnání s nynější dobou. Domnívá se, že pozůstalí pociťovali stejnou bolest nad ztrátou blízkého člověka jako my dnes.⁷³

„Ze všech ideologických proudů právě náboženství poskytuje věřícím nejsilnější vědomí sebe, které smrt může jenom prohloubit. Tuto sílu lze vnímat jako odměnu a zároveň jako velké nebezpečí; odměnu pro ty svaté, kteří ji užívají ne jako zbraň, ale aby jiným požehnali, a nebezpečí pro ty ďábelské osobnosti, jejichž skálopevné a sebestředné vůli se tak dostává ospravedlnění v podobě božího příkazu.“⁷⁴

Nejvíce je pocit osobního spojení s božstvím vidět u mučedníků, jimž není cizí položit za své náboženství i život.

Zajímavá je spekulativní teorie D. Aberbacha. Aberbach se domnívá, že brzká ztráta charizmatičtější osoby je v dospělosti kompenzována snahou o mnoho následovníků. Jako příklad uvádí Hitlera, kterému v mládí zemřela matka. Hitler se o Židech vyjadřoval, jako o nádoru, který je třeba odstranit, aby byla zachráněna matka, rozuměj němečtí židé.⁷⁵

Vědec Lucien Lévy-Bruhl přišel na sklonku milénia se zajímavým zjištěním, totiž že existuje spojitost mezi uvažováním o smrti lidí „archaických“ kultur a malých dětí i v moderní společnosti.⁷⁶ Společné je jim chápání smrti jako následku činnosti nadpřirozených sil. Nikdy není smrt chápána jako náhoda nebo důsledek těžké nemoci. To by totiž znamenalo, že se oběť dopustila nějakého přečinu proti zvyklostem, překročila nějaké tabu. Jinou možností může být, že byla oběť odsouzena k smrti nějakou jinou osobou a v tomto případě je nutné viníka najít a potrestat. Pokud jde o významnou osobu, není výjimkou ani trest smrti.⁷⁷

Jane Littlewood se mimo jiné zabývala slučovacím rituálem. Slučovací rituály začleňují pozůstalého zpět do každodenního života. Littlewood poukazuje na fakt, že není snadné zjistit, jak tyto rituály probíhají, jelikož je smrt v současné západní společnosti odsunuta mimo společnost do soukromí pozůstalých. Při zkoumání zkušeností pozůstalých si všimla, že se často objevuje snaha komunikovat se

⁷³ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 30.

⁷⁴ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 42.

⁷⁵ Aberbach, David. *Charisma in Politics, Religion and the Media*. Londýn: Macmillan, 1996, s. 28.

⁷⁶ Lévy-Bruhl, Lucien. *Myšlení člověka primitivního*. Praha: Argo, 1999.

⁷⁷ viz. též Heller, Jan - Mrázek, Milan. *Nástin religionistiky. Uvedení vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich, 1988. s. 73 - 74.

zemřelým. U starých lidí není výjimkou ani každodenní komunikace se zemřelým manželem/manželkou.⁷⁸

U nás se tématem smrti zabývá sociolog Ivo Možný. Souhlasí s názorem, že se v moderní společnosti změnil přístup ke smrti. Smrt byla vyloučena kamsi na okraj, neumírá se již v rodinném kruhu a je možné dočkat se vlastní smrti ve vysokém věku bez toho, abychom se vůbec setkali se smrtí, viděli člověka umírat. Přesto se každý musí nějakým způsobem se strachem ze smrti vyrovnat.

„Každá kultura si vypěstuje nějaký mechanismus, jak učinit tento prazákladní strach snesitelným, a mění ho zřídka. V naší kultuře se ale právě tento mechanismus celkem nedávno změnil od základu. Velmi zjednodušeně řečeno – místo zintimnění používáme odstup, místo mytizace racionalizaci.“⁷⁹

Když se řekne smrt, vybaví se nám buď ztráta blízkého člověka nebo vlastní smrt. Myšlenky o vlastní smrti jsou často doprovázeny strachem. Strachem z konce své existence, strachem z neznáma, strachem z umírání provázeného bolestí či nemohoucností. Při ztrátě blízkého člověka nás provází emocionální bolest neboli zármutek. Se zármutkem nám tradičně pomáhá se vyrovnat společensky daný způsob truchlení, rituální chování. Ve všech kulturách se setkáme s vlivem náboženství na emocionální i rituální způsob vyrovnávání se se smrtí. Náboženství v těchto těžkých chvílích nabízí vysvětlení a naději. V moderní společnosti je náboženství vystřídáno vědeckým paradigmatem, které ovšem neposkytuje ani vysvětlení ani naději. Smrt je raději vytěšňována kamsi mimo zájem společnosti. Dnes, v době pozdní moderny, můžeme již sledovat a nadále očekávat změny v přístupu ke smrti.

⁷⁸Littlewood, Jane. „The denial of death and rites of passage in contemporary societies“. Clark, David. (ed.). *The Sociology of Death: theory, culture, practice*. Oxford – Cambridge: Blackwell Publishers, 1996. s. 76 – 82.

⁷⁹Možný, Ivo. *Moderní rodina: mýty a skutečnosti*, Brno: Blok, 1990. s. 50–51.

1.3. Psychologické hledisko

Existuje mnoho faktorů, které ovlivňují postoje ke smrti. Na individuální úrovni, jmenuje - věk, úroveň mentálních schopností jedince, vývojový a aktuální emoční stav, zkušenosti, které jedinec učinil ze smrti druhých, představy o smrti a postoje k ní, reprezentované jeho nejbližším okolím, sociokulturní pojetí smrti včetně hodnotové orientace, způsob prezentace smrti sdělovacími prostředky, úroveň spokojenosti s vlastním životem. Jedná se tedy o faktory sociokulturní a osobní. Ve výzkumu se zaměřím především na hodnotovou orientaci, respektive duchovní a náboženskou příslušnost jednotlivých respondentů.

Zakladatel hlubinné psychologie Sigmund Freud viděl v náboženských projevech neurotický charakter. „Víra v Boha je iluzorním naplněním touhy po otci, který vyřeší všechny problémy, na které nestačíme. Tato touha je infantilní, iracionální a na vědomé úrovni zapomenutá...“⁸⁰ Náboženstvím byl silně ovlivněn. Sám byl židovského původu, výchovy se mu dostalo od katolické chůvy. Freud byl skeptický vůči hlubokým náboženským koncepcím a říká: „Tvrzení, že každá úzkost je vlastní úzkostí ze smrti, dává stěží nějaký smysl. Smrt je abstraktní pojem s negativním obsahem, pro který nelze najít vhodný termín kryjící se s nevědomím.“⁸¹ Smrtelnost a smrt se koexistují spolu s úzkostí. Původ úzkosti pramení z objektů a situací, s nimiž se člověk setkává a které ji budí. V tomto kontextu se shoduje úzkost a smrtelnost s faktickou smrtí. Ke smrti dochází v důsledku působení různých vnějších příčin jako k imanentnímu ukončení určitého lidského života. Freud se domnívá, že smrt je zakódována v člověku jako instinkt sebezničení. V člověku existují dva protichůdné pudy – pud sebezáchovy a pud smrti. V člověku tedy panují dvě protichůdné síly - erós a thanatos. Thanatos působí sklon k destrukci a agresí a naproti tomu érot má za cíl udržení života.⁸² Filozoficky se tato teorie podobá Heideggerovu pojetí žití jako bytí k smrti. Význam náboženství spatřoval Freud v tom, že člověku nabízí možnost zmenšit nebo odstranit jeho bezmoc.

Téma smrti nemohl vynechat ani známý psycholog a lékař C. G. Jung. Jung si všiml mimo jiné zajímavého jevu u lidí, kterým rodiče zemřou až v pozdní dospělosti.

⁸⁰ Říčan, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002, s. 189.

⁸¹ Papica, Jan. „Psychologické, filosofické a náboženské postoje ke smrti“. Plhánková, Alena – Papica, Jan (ed). *Varia Psychologica VIII*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998, s. 32.

⁸² Papica, Jan. „Psychologické, filosofické a náboženské postoje ke smrti“. Plhánková, Alena. – Papica, Jan (ed). *Varia Psychologica VIII*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998, s. 32-33.

Označuje je za „neúplné lidi“. Dnes se to stává velice často.⁸³ V náboženství vidí jeho terapeutický rozměr. Pomáhá nám podle Junga vyrovnávat se s těžkými životními situacemi. „Ve dvou největších živých náboženstvích, v křesťanství a v buddhismu, se smysl existence naplňuje v jejím konci.“⁸⁴ Smrt považuje za přirozené téma životního odpoledne. Smrt patří ke stáří stejně jako životní rozmach k mládí. Na smrt by podle Junga mělo být nahlíženo jako na naplnění smyslu života.⁸⁵

O. Rank předpokládá, že se v životě setkáváme s odloučeními, která probouzejí úzkost. Za základní úzkost považuje porodní trauma. S tímto tvrzením nesouhlasí Freud a dodává, že v prenatalním období nemá novorozenec dostatečně vyvinutou mentalitu, aby mohl zachytit jakoukoliv předzvěst smrti.⁸⁶

Zajímavá je myšlenka, že průběh smrti odpovídá povahovým charakteristikám jednotlivce. Z Eriksonovy teorie navazujících životních stádií vychází Mounier a předkládá následující myšlenku. Člověk s vážnými frustracemi a stresy v průběhu svého vývoje bude aplikovat podobné vzory chování při přenosu svého živého a zdravého sebeobrazu do sebeobrazu nemocného a umírajícího.⁸⁷ Reakce člověka na bezprostředně nadcházející smrt jsou určovány pravděpodobně mnoha faktory, především psychické vyrovnanosti, životního smyslu a hodnot, věku a pohlaví.

Strachu ze smrti nás nezavírá rozumové vysvětlování. Jediným způsobem, jak zmírnit či úplně odstranit strach ze smrti, je podle Fromma neustálé úsilí „...redukovat modus MÍT a zvětšovat modus BÝT. ... Čím více se zbavíme lpění na majetku ve všech jeho formách, zvláště upnutí na své já, tím slabší bude strach ze smrti, protože už nebude co ztratit.“⁸⁸

Strach ze smrti může mít různé podoby – strach z pekelných útrap v posmrtném světě, má smrt způsobí bolest mým blízkým, všechny moje plány a projekty skončí, bolestivé umírání, nepostarám se o ty, kteří mě potřebují,... Dříve měli lidé často strach z pohřbení za živa, jelikož se stávalo, že člověk prohlášený za mrtvého následně ožil. Strach ze smrti se objevuje již v eposu o Gilgamešovi, který pronesl: „Bojím se

⁸³ např. královna Alžběta a její syn Charles.

⁸⁴ Jung, C. Gustav. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 1994, s. 110.

⁸⁵ Jung, C. Gustav. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 1994, s. 107-116.

⁸⁶ Papica, Jan. „Psychologické, filosofické a náboženské postoje ke smrti“. Plhánková, Alena – Papica, Jan (ed). *Varia Psychologica VIII*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998, s. 33.

⁸⁷ Papica, Jan. „Psychologické, filosofické a náboženské postoje ke smrti“. Plhánková, Alena – Papica, Jan (ed). *Varia Psychologica VIII*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998, s. 39.

⁸⁸ Fromm, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1992, s. 100.

smrti.⁸⁹ Podle Daviese souvisí strach ze smrti se strachem z života, z jeho nesmyslnosti. „Strach souvisí s ohrožením přežití, a proto je přirozené, že jsou strach a smrt úzce propojeny,...“⁹⁰ Předkládá zde i pojetí strachu ze smrti podle Eriksona. Ten tvrdí, že lidé, jejichž životy byly založeny na pocitu důvěry v ostatní a měly řád a smysl, nebudou ke smrti přistupovat se strachem či zoufalstvím.⁹¹

Většina psychologů se shoduje, že duchovní myšlenky všech náboženských systémů dávají odpovědi na smysl bolestivých zkušeností a nabízejí způsoby jejich překonání. Cílem většiny duchovních učení je nalezení vnitřního klidu a harmonie. V učením buddhismu nalezneme mnoho praktických způsobů, jak reagovat na obtížné životní situace bez vzniku napětí a bolesti. Také pro křesťanskou nauku je utrpení důležitým prvkem, i když je chápáno jinak než ve východních náboženstvích. Křesťanství dává utrpení smysl a zařazuje ho do širších souvislostí celého života a univerza. Nemusí jít vždy o primární cíl, usnadňování vypořádání se se složitými životními situacemi, přesto je tato funkce významná.

V psychologii byla vztahu mezi zvládnutím těžkých životních situací a spiritualitou věnována značná pozornost. H. G. Koenig provedl rozsáhlou studii zkoumající způsoby zvládnutí stresu ve Spojených státech. Na otázku, co hospitalizovaným pacientům pomohlo při zvládnutí těžkostí souvisejících s jejich nemocí, uvedlo spontánně 24 % mladších a 42 % starších pacientů křesťanskou víru. V dotazníku „míry účinnosti víry“ odpovědělo 90 % dotazovaných „alespoň trochu to pomohlo“ a 70 % „výrazně mi to pomohlo“. Pargament provedl výzkum s 586 pacienty. Z tohoto počtu 78 % v rozhovoru uvedlo, že při zvládnutí těžkostí jim byla oporou víra a to především tak, že jim poskytovala nadhled.⁹² Je však nutné mít na mysli, že v našem prostředí má křesťanská víra odlišnou roli než ve Spojených státech.

Roli spirituality v těžkých životních situacích se zabýval také V. E. Frankl. Podle něj je důležitým znakem spirituality to, že umí dát životu a událostem smysl. Vůle ke smyslu je v podání Frankla nejpodstatnější a nepostradatelnou složkou lidského života. Velmi ho ovlivnila vlastní zkušenost pobytu v koncentračním táboře v Osvětimi. Všiml si, že lidé, jejichž život měl konkrétní smysl nebo víru, dokázali

⁸⁹ *Epos o Gilgamešovi*. Přel. Prosecký, Jiří - Hruška, Blahoslav – Rychtařík, Marek. Praha: Lidové noviny, 2003, s. 157.

⁹⁰ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 141.

⁹¹ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 146.

⁹² Křivohlavý, Jaro. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s. 159-160.

hrůzu koncentračního tábora přežít bez definitivní ztráty důvěry v život. „Utrpení přestává být svým způsobem utrpením, jakmile nalezne smysl, třeba smysl oběti.“⁹³ Vysvětluje to na zkušenosti z praxe, kdy k němu přišel muž, který se nemohl vyrovnat se smrtí své ženy. Frankl mu položil prostou otázku: „Co by se stalo, kdybyste zemřel dříve než vaše žena?“⁹⁴ Samozřejmě by velmi trpěla ztrátou svého muže. V tomto úhlu pohledu se on obětoval a trpí místo své ženy. Jeho utrpení má smysl a proto se mnohem lépe snáší.

Tímto tématem se zabýval i R. A. Emmons. Stěžejní je pojem *personal strivings* (osobní snažení, cíle). V jeho studii o vztahu životních cílů a celkové pohody, došel k závěru, že na životní pohodu mají vliv hlavně čtyři aspekty osobních cílů – jejich hodnota, důležitost, závazek k nim a jejich naplnění.⁹⁵

Hodnota smrti se velice různí. Jinak se nahlíží na smrt osobnosti, která je mediálně známá, pohřeb je přenášen do celého světa, než na smrt někoho neznámého. Dá se říci, že „cenu“ smrti určuje názor společnosti nebo i celého světa. „Válka není nic jiného než zabíjení nepřátel posvěcené společností.“⁹⁶ Stejně tak má jinou váhu smrt nemluvěte či mladého člověka, oproti očekávané smrti starého nemocného člověka. Pozůstalí mají často tendenci najít u takzvané „zbytečné smrti“ nějaké příčiny, které by jí daly alespoň nějakou smysluplnost. Může jít o darování orgánů mladého zemřelého. Někdy se pozůstalí zapojí do skupiny, která se věnuje výzkumu oné smrtelné nemoci, apod.⁹⁷

Strach ze smrti je charakteristický svou univerzálností a svým vlivem na chování jedinců i společenství. Strach ze smrti je zřejmě univerzální lidský fenomén, který souvisí s biologickým pudem sebezáchovy.⁹⁸ Výjimku tvoří jedinci, kteří obzvláště trpí a smrt mohou chápat jako vysvobození od utrpení. Vyrovnanější mohou smrt přijímat ti, jejichž víra, či obecněji spiritualita, tvoří důležitou součást života. Další skupina, pro kterou neplatí pravidlo univerzálního strachu ze smrti tak úplně, jsou lidé

⁹³ Frankl, V. Emanuel. *Člověk hledá smysl. Úvod do logoterapie*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, 1994, s. 74.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Emmons, A. Robert. „Personal strivings: an approach to personality and subjective well-being“. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986, vol. 51, no. 5, s. 1058-1068.

⁹⁶ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 156.

⁹⁷ Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 161.

⁹⁸ Emmons, A. Robert. „Personal strivings: an approach to personality and subjective well-being“. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986, vol. 51, no. 5, s. 1058-1068.

se zkušeností blízkosti smrti. O jejich zážitcích podávali svědectví například R. A. Moody, Kübler-Rossová či Kenneth Ring.

Ke strachu ze smrti mohou podle Galvase přispívat i jiné faktory, např. silný důraz na vlastní individualitu a autonomii, hédonistická a konzumní orientace a také ona často zmiňovaná tabuizace smrti. Často souvisí strach ze smrti se strachem z umírání – z bolesti, z vlastní bezmoci, z nedůstojnosti takového údělu. Lidé obecně lépe snášejí to, co mohou nějakým způsobem kontrolovat.⁹⁹

Za podstatné považuje Kübler-Rossová, že perspektiva smrti se zásadně dotýká všech pěti základních psychických potřeb. Reakce na ohrožení těchto potřeb může být odlišná ba dokonce protichůdná u umírajícího a jeho okolí. Smrt zcela jistě ohrožuje potřebu bezpečí, na což umírající reaguje zvýšenou potřebou bezpečí a potřebě většího kontaktu. Jeho okolí může z důvodu zachování vlastní potřeby bezpečí reagovat naopak odtahováním se. Výjimkou je stádium akceptace podle Kübler-Rossové. V tomto stádiu se umírající naopak touží stáhnout do sebe a vyvázat se z vazeb, které je poutaly k veškerému světu. Potřeba stimulace a její intenzita souvisí s momentálním stavem umírajícího. Ve výhodě se mohou zdát věřící lidé, pro které je smrt mnohdy pouhým přechodem do jiné existence.¹⁰⁰ Strach ze smrti má dvě složky - vědomou a nevědomou. Elizabeth Kübler-Rossová se domnívá, že většina strachů ze smrti, které lidé obvykle uvádějí (strach z umírání, z bolesti, z osamělosti, ze ztráty kontroly, z bezmocnosti, ze ztráty důstojnosti, strach z neznámého...), tvoří jen špičku pomyslného ledovce. Mnohem větší je nevědomá část, kterou tvoří strach z vlastní záhuby, neexistence, nebytí... Tyto strachy je takřka nemožné představit si a natož přijmout. Smrt si představujeme jako něco, co se může přihodit každému, kromě nás samotných. Existuje jediný způsob, jak můžeme uvažovat o vlastní smrti, a tím je představa smrti v důsledku zásahu zvenčí, které naše tělo podlehne. Ne tedy například ve spojení se stárnutím. Kübler-Rossová definuje strach ze smrti takto: „...jde o strach z destruktivní, zničující síly, jež nade mnou zvítězí, aniž bych tomu mohl zabránit.“¹⁰¹

Jiný postoj k problematice strachu ze smrti zaujímá J. W. Schneider, švýcarský psycholog, ovlivněný antroposofickým světonázorem. Podle něho jsou přítomny ve

⁹⁹ Galvas, Zbyněk. „Umírání a smrt z hlediska ontogenetického přístupu“. Heller, Daniel - Šturma, Jaroslav. *Psychologie pro 3. tisíciletí : Psychologické dny 1998: \Psychologie pro třetí tisíciletí*. *psychologické dny 2000: \Jednota v odlišnosti*. Praha: Testcentrum, 2000, s. 368 – 378.

¹⁰⁰ Kübler-Ross, Elisabeth. *Odpovědi na otázky o smrti a umírání*. Praha: EM Reflex, 1995, s. 15-40.

¹⁰¹ Kübler-Ross, Elisabeth. *O smrti a umírání*. Turnov: Arnica, 1992, s. 20.

strachu ze smrti dvě hlavní dimenze: strach z odpoutání se a o strach ze setkání. Společným jmenovatelem je očekávání rozpuštění naší individuální, egocentrické existence, našeho dosavadního sebeobrazu. Nové bytí je dosud neznámé a my nevíme, jak v něm obstojíme.¹⁰² Schneider nepřipouští možnost, že by lidé v jádru nevěřili vůbec v žádnou formu posmrtné existence. Kübler-Rossová, Moody či Ring tuto domněnku spíše potvrzují.

Nejistá budoucnost mnoho lidí frustruje, ale existuje řada mechanismů, jak tuto frustraci překonat. Mezi tyto obranné mechanismy řadíme: útek do aktivity; agresivní reakce; únik ze situace; popření a vytěsnění; únik do fantazie; rezignace; regrese; stažení se do izolace; apod.¹⁰³ U hluboce věřících lidí se podle Kübler-Rossově můžeme setkat s chyběním stádia hněvu (viz. popis stádií vyrovnávání se se ztrátou podle Kübler-Rossově, pojednaný dále v rámci kapitoly) a vůbec se snazším a méně bolestným vyrovnáváním se se skutečností.

Haškovcová tuto představu zpochybňuje. I u věřících se podle ní může objevit úzkost, pochybnosti o Boží dobrotě tváří v tvář bolesti, kterou jsou nuceni překonávat, případně obavy z Božího trestu. Tvrdí, že (...) víra v Boha je vhodným předpokladem pro zvládnání extrémní zátěže, jakou reprezentuje i umírání, ale rozhodně není sama o sobě zárukou, že se tak stane.¹⁰⁴ Zmiňuje i stanovisko dle Hannzelové, podle kterého člověku pomáhá překonat strach ze smrti, ne víra, ale plnost života, jež člověk nechává za sebou.¹⁰⁵ Na druhou stranu, i lidé bez vyznání mnohdy věří v nějakou formu nesmrtnosti.

Již zmiňovaná známá americká psychiatrická Elizabeth Kübler-Rossová přišla s teorií pěti stádií umírání¹⁰⁶, k němuž došla na základě výzkumu s terminálně nemocnými pacienty. Bezprostředně po informaci o blížící se smrti nastává stádium popírání. Člověk této informaci nechce uvěřit. Mezi časté reakce patří „Proč já?“ „To nemůže být pravda.“ „Mě se to netýká.“ Tato fáze může trvat různě dlouho. Může se vracet. Následuje fáze hněvu. Projevuje se zlost vůči ošetřujícímu personálu, blízkým,

¹⁰² Schneider, W. Johannes. *O smyslu a důležitosti životních krizí: psycholog k problémům moderního života*. Hranice: Fabula, 2005, s. 133.

¹⁰³ Kübler-Ross, Elisabeth. *Odpovědi na otázky o smrti a umírání: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. Praha: Tvorba s. r. o., 1995. Doplněno samostatnými příspěvky a komentáři. Příspěvky a komentáře k českému vydání „Odpovědi na otázky o smrti a umírání“, s. 211-217.

¹⁰⁴ Haškovcová, Helena. *Thanatologie : nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000, s. 74.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Můžeme chápat i jako stádia vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby.

ale i Bohu nebo zdravým jedincům. Může jít i o skrytý hněv. Tato fáze bývá pro okolí obzvláště náročná, pokud si útoky berou osobně a nechápou ji spíše jako zoufalé volání „Já jsem ještě živý, nezapomínejte na to! Slyšíte můj hlas, ještě jsem neumřel!“¹⁰⁷ Třetí stádium je smlouvání. Za uzdravení nebo alespoň oddálení smrti nabízí vše možné (ctnostný život, zbavení se zlovyků,...) Často se pokouší svůj stav aktivně řešit, vyhledává alternativní léčbu, atd. Následuje stádium deprese. Uvědomí si, že ani aktivita již situaci nezvrátí. Často je již nemocí unaven. Pomoci mu může vyřešení otázek dosavadního života (majetek, finanční záležitosti, pohřeb, zajištění svých blízkých, ...) nebo jen tichá účast a naslouchání. Poslední je fáze akceptace. Zde je již umírající smířen s neodvratným osudem. Necítí zlost ani depresi. Často se uzavře do sebe a odpoutává se od nynějšího života a připravuje se na smrt. Toto období bývá obzvláště náročné pro blízké, kteří se nedokáží smířit s odchodem milované osoby a nepřímo jí brání v pokojném odchodu. Tyto fáze nemusí následovat v uvedeném pořadí, mohou se různě prolínat, znovu vracet. Mohou být různě dlouhé a některá fáze může i chybět.

Právě vědomí naší smrtelnosti nás odlišuje od ostatních živých tvorů a nutí nás klást si otázky po smyslu našeho bytí. Vědomí naší smrtelnosti nás nutí hledat duchovní dimenzi našeho života, vždyť právě na smrtelné posteli mnoho lidí uvěří. Spirituální zázemí nám pomáhá překonávat různé životní krize a netřeba dodávat, že strach ze smrti a umírání je obtížnou situací par excellence.

Ať už věřící jsme nebo ne, představuje pro nás umírání a smrt velký krok do neznáma. Není se tudíž co divit, že vzniklo mnoho výkladových rámců, které nám mají pomoci zmírnit nejistotu a pomoci převést nás „na druhý břeh“. Otázky smrti se však netýkají pouze stáří. Již v dětství nastává období, kdy dítě začíná chápat koncept smrti, dále v období pubertálního hledání, poté bilancování středního věku a pak zejména v průběhu stárnutí a umírání. S tímto tématem se musí nějakým způsobem vypořádat každý z nás. V těžkých životních situacích, jako je nemoc, bolest, strádání apod. se často zvyšuje intenzita hledání „vyššího smyslu“ a duchovní hodnoty zaujímají přednější pozice v hodnotovém žebříčku. Utrpení zesiluje potřebu nacházet smysl života.

¹⁰⁷ Kübler-Ross, Elisabeth. *O smrti a umírání*. Turnov: Arnica, 1992, s. 47.

2. Praktická část

Konfrontaci se smrtí se nevyhneme nikdo. Přístupy k ní se liší, ale její nevyhnutelnost zůstává. Domnívám se, že přístup k otázkám smrti a umírání ovlivňuje mimo jiné i duchovní orientace člověka, tudíž bylo nasnadě začlenění i této dimenze. Směrodatný byl pro mne jejich názor na vlastní duchovní orientaci a religiózní prvky vyskytující se ve výpovědích respondentů. Při rozlišování náboženské orientace respondentů jsem využila typologii Allporta a Rosse.¹⁰⁸ Všichni respondenti měli zkušenost s úmrtím blízké osoby a zároveň byli nebo stále jsou studenty religionistiky. Zjišťovala jsem jejich pocity, postoje či zvyklosti navazující na jejich zkušenosti. Předpokládala jsem, že každý má jiné zkušenosti a vnímá ztrátu blízké osoby individuálně, přesto jsem předpokládala, že určité shodné jevy bude možné identifikovat. Zabývali jsme se také představami o vlastní smrti a představami o posmrtném životě. K fenoménu smrti se váže mnoho religiózních prvků, předpokládala jsem tudíž i určitou provázanost duchovní orientace respondenta a způsob jeho vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby, stejně tak představy o vlastní smrti. Předpokládala jsem také, že studium religionistiky nabídlo mým respondentům další možné přístupy k tomuto fenoménu, a že jeho přičiněním mohlo dojít k určitému posunu vnímání.

Na následujících stránkách předložím výpovědi mých respondentů vztahující se k jednotlivým výzkumným otázkám. Úplné prepisy rozhovorů jsou součástí přílohy a je na ně v textu odkazováno vždy u prvního výskytu jména respondenta. Pokusím se jejich výpovědi interpretovat u každé výzkumné otázky. Kde to bude možné, pokusím se uvést zobecňující závěry. Nejprve považuji za vhodné blíže přiblížit zvolenou metodologii.

2. 1. Metodologický přístup

Záměrem mé práce je proniknout do hlubších významových rovin, které respondenti přikládají fenoménu smrti a otázkám s ní spojenými. Z tohoto důvodu je

¹⁰⁸ Allport, W. Gordon – Ross, J. Michael. „Personal religious orientation and prejudice“. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1967, vol. 5, no. 4, s. 432 – 443.

jistě vhodnější kvalitativní výzkum než výzkum kvantitativní. „Výhodou kvalitativního výzkumu je získání hloubkového popisu případů. Nezůstáváme na jejich povrchu, provádíme podrobnou komparaci případů, sledujeme jejich vývoj a zkoumáme příslušné procesy.“¹⁰⁹

V rámci terénního výzkumu budu kombinovat několik způsobů zkoumání dané problematiky. Domnívám se, že interdisciplinární přístup je jediným možným k zachycení tak složité problematiky, jakou vztah postojů ke smrti a religiozita dozajista je. Základním přístupem bude mnohapřípadová studie sociální skupiny a fenomenologické zkoumání. Jak uvádí Hendel, v případové studii jde především o podrobný popis a rozbor případů a jejich srovnání.¹¹⁰ Cílem fenomenologického zkoumání je vstoupit do vnitřního světa jedince, porozumět významům, jejichž určitému fenoménu přikládá a zachytit esenci prožité zkušenosti.¹¹¹

2. 2. Výběr výzkumného vzorku

Podle zadání práce tvoří výzkumný vzorek studenti religionistiky, a to z následujících důvodů. Muselo jít o skupinu lidí, s nimiž mám vztahy na dostatečně důvěrné úrovni, aby vůbec bylo možné rozhovory na takto citlivé témata jako je smrt blízkého člověka, představy o vlastní smrti, posmrtném životu, osobní religiozitě apod. vést. Uvědomovala jsem si nižší pravděpodobnost setkání se se smrtí v této věkové kategorii, a proto hlavním kritériem při výběru respondentů byla jejich zkušenost se smrtí blízké osoby. Dále jsem při předběžných rozhovorech zjišťovala jejich duchovní orientaci.

Všichni respondenti byli seznámeni s účelem výzkumu a způsobem využití jejich výpovědí, jakož i možností dalšího šíření výsledků. Snažila jsem se o zachování základních etických pravidel a přání respondentů. Držela jsem se striktně občanského zákoníku § 11 – 17 zákona č. 40/1946 Sb. a zákonu o ochraně osobních údajů č. 101/2000 Sb., novely 227/2000 Sb, novely 177/2001 Sb., novely 450/2001 Sb. Jména

¹⁰⁹ Hendel, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha, Portál, 2005, s. 53.

¹¹⁰ Hendel, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha, Portál, 2005, s. 103.

¹¹¹ Hendel, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha, Portál, 2005, s. 128.

respondentů, uvedená v této práci, byla z důvodu zachování jejich anonymity změněna. V příloze uvádím seznam respondentů s jejich stručnými charakteristikami. Z důvodů zachování jejich anonymity neuvádím ani místo studia respondentů.

2. 3. Postup sběru dat a analýzy

Metodu sběru dat jsem zvolila tzv. rozhovor s návodem, kdy jsem si předem připravila okruhy témat, která se nesmějí opominout. Tím jsem eliminovala na minimum nutnost dalších doplňujících rozhovorů a jistě si také ulehčila práci s následným vyhodnocováním. Návod jsem uspořádala do dvou okruhů. První se týkal religiozity a v druhé části jsem uspořádala otázky vztahující se k fenoménu smrti. Okruhy témat nenásledovaly striktně po sobě, ale prolínaly se podle průběhu rozhovoru. Otázky byly formulovány jako otevřené s dalšími doplňujícími podotázkami.¹¹² Důraz jsem kladla na přirozenost a důvěrnost rozhovoru. Výhodou rozhovoru je zaznamenání minulých zkušeností, možnost proniknout k hlubším významům a vnímat emocionalitu respondentů. „V kvalitativním výzkumu výběr proměnných není prováděn průzkumníkem. V Kvalitativním výzkumu o redukcí dat de facto rozhodují zkoumané osoby.“¹¹³

Rozhovory probíhaly v klidném prostředí a dle časových možností respondentů. Snažila jsem se, aby nikdo nebyl stresován časem, hlučným prostředím či jinými negativními vlivy. Rozhovory jsem nahrávala na diktafon a následně přepsala. Přepis nebyl stylisticky upraven. Zkoumala jsem subjektivní dimenzi respondentů, tedy jejich osobní zkušenosti, pocity a postoje. Díky zvolenému způsobu transkripce jsem se snažila také zamezit vytracení kontextu, emocí. Přepsané rozhovory byly poté nabídnuty jednotlivým respondentům k doplnění či vysvětlení nejasných pasáží.

Při prvotní organizaci dat jsem identifikovala základní témata a koncepty a poté jsem označila jednotlivé části. „Na rozdíl od kvantitativního výzkumu redukce dat do kategorií není formulovaná na základě apriorně formulovaných hypotéz.

¹¹² Hendel, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha, Portál, 2005, s. 174.

¹¹³ Disman, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002, s. 290.

Východiskem pro vytváření kategorií jsou data a interpretace těchto dat.¹¹⁴ Všímal jsem si také počtu výskytů jednotlivých témat. K původní transkripci jsem se musela neustále vracet, aby mi neunikl kontext. Tento způsob zobrazení datového materiálu mi velmi pomohl v následné analýze, jejímž ústředním bodem bylo kódování. „Kód je symbol přiřazený k úseku dat tak, že ho klasifikuje nebo kategorizuje. Kódy mají mít relevanci k výzkumným otázkám, konceptům a tématům.“¹¹⁵ Okódovaná data jsem opatřila poznámkami, které mě napadly v průběhu rozhovorů a při následné analýze. Dále jsem data shlukovala do kategorií s tematickým překryvem. Cílem bylo získat obecnější kategorie. Důležitým krokem bylo zachycení vztahů jednotlivých jevů a následná komparace jevů, případů atd. Hledala jsem například společné rysy postojů ke smrti u respondentů. Tento postup odpovídá fenomenologickému zkoumání.

Doufám, že závěry mé práce budou přínosným, byť jen skromným, dílkem do mozaiky výzkumů týkajících se fenoménu smrti ve vztahu k religiozitě. Uvědomuji si, že generalizace závěrů na populaci či pouze studenty religionistiky, je nemožná. Bylo by zapotřebí vést výzkum nadále s dalšími respondenty, aby došlo k teoretické saturaci výzkumu.

Výzkumné otázky:

- a) Jak prožívají a vyrovnávají se s fenomény týkající se smrti?
- b) Jak uvažují o vlastní smrti?
- c) Jaký vliv na postoje a pocity související se smrtí má duchovní orientace?
- d) Jaký vliv má/mělo studium religionistiky na fenomény týkající se smrti a religiozitu?

¹¹⁴ Disman, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002, s. 317.

¹¹⁵ Hendel, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha, Portál, 2005. s. 228.

2.4. Výzkum – analýza a závěry

Rozhovory jsem uskutečnila s dvanácti respondenty ve věku 24 až 28 let. Čtyři z nich byli muži a osm žen. Na následujících řádcích předložím výpovědi mých respondentů vztahující se k jednotlivým výzkumným otázkám. Na závěr bude provedena krátká analýza.

a) Jak prožívají a vyrovnávají se s fenomény týkající se smrti?

Sára zažila úmrtí pěti blízkých osob. V případě prvního jí bylo šest let a dle jejího názoru si to tehdy příliš neuvědomovala a plakala spíše vlivem okolí. Podruhé v jedenácti letech již prožívala úmrtí babičky velice emotivně. Nelibě vnímala skutečnost, že babiččiny známé odsuzovaly, že se pohřbu účastní v tak útlém věku. Vyrovnat se s její ztrátou jí pomohl děda, manžel babičky. „...ukázal mi, jak to vnímá on a v podstatě mi dal naději, že babička prostě není pryč. Řekl mi, že babička je teď na místě, kde je jí daleko líp, nic jí netrápí a dívá se na nás. Usmívá se na nás. Děda se na ní prakticky těšil.“ Děda zemřel za půl roku po babičce. Tuto ztrátu již zvládala emocionálně lépe. Na pohřbu se snažila dodržet slib daný dědovi, že kvůli němu nebude příliš plakat. Představu, že smrt není definitivním koncem, ale spíše přerodem, označuje jako výraznou pomoc při vyrovnávání se se smrtí blízké osoby. V době těsně před smrtí nemluvila s žádným ze svých umírajících blízkých. Na jednu stranu je ráda, že si uchovala jen ty hezké vzpomínky, ale na druhou stranu ji mrzí situace, kdy odmítla jít na návštěvu k babičce, která byla po mozkové příhodě a zanedlouho zemřela. Myslí si, že by lidé neměli umírat sami. Podle Sáry má velký vliv na vyrovnávání se se smrtí vztah k dané osobě a také, zda jde o smrt očekávanou či náhlou. Náhle jí zemřel kamarád v zahraničí.

„...jsem tomu nechtěla věřit. Mladí lidé by opravdu neměli umírat. Měl celý život před sebou. Také jsem v tu chvíli chtěla být s nimi. ... Vím, že bych jim asi nedokázala pomoci nebo ulevit od bolesti jakou je ztráta bratra, manžela, syna, ale moci je alespoň obejmout. Věřím, že občas jedno objetí může vyjádřit daleko více než milion slov. Proto jsem se tady v Čechách cítila tak nějak spoutaná, že nemohu udělat vůbec nic...“

Jednou využila možnosti podívat se na již mrtvého člověka a tímto se s ním rozloučit, ale nechtělo se jí. Faktory mírnící úzkost ze ztráty blízké osoby jmenuje na prvním místě čas, pak také rodina a milující osoby. Děti jsou podle Sáry velkou motivací nerezignovat na život a zažít znovu normálně žít. Dále pak víra ve shledání se s mrtvými blízkými po smrti. „Já si pamatuji, že prababička mi často vyprávěla, že se těší, až se jednou zase shledá s pradědou. A děda se taky těšil za babičkou.“¹¹⁶

Petr se poprvé setkal se smrtí blízkého člověka v pěti letech, ale moc si to nepamatuje. Na pohřeb údajně nesměl, přestože chtěl. Pozastavuje se nad zvykem pořizovat profesionální fotky z pohřbu. Připadá mu to až strašidelný. Takto popisuje průběh svého truchlení a vyrovnávání se se ztrátou:

„Nejdřív jsem tomu nechtěl uvěřit, uvědomil jsem si to až na tom pohřbu a tam pak brečím. To je moje rozloučení s tou osobou, že už jí nikdy neuvidím. Ač si uvědomuju, že je to naprosto v pořádku, že umřeli, tak spíš brečím ze sobeckýho důvodu, že mě budou chybět. ... pak se jde na pohřební hostinu, kde všechny nenávidím, protože se ožírají a pak se smějou a mě to v tu chvíli přijde hrozně nepatřičný, protože já jsem strašně smutnej. Takže se většinou naštvu a odcházím. To se musím já osobně sám v klidu rozloučit. Po nějaký době se z toho samozřejmě oklepu a povídám si s nima v pohodě. ... Já se nejdřív tvářím jako že vůbec nic se neděje. Půjdu někam na koncert, budu se skvěle bavit a z ničeho nic mě to rupne a uvědomím si, že to akorát potlačuju a že jsem vlastně blbec a jdu se sám někam vybrečet a tyhle dva stavy se u mě tak jako střídají. Nejtěžší období mám tak tejden, pak už se s tím pomalu vyrovnávám.“

Petr má zkušenost pouze s úmrtím stářím u blízkého člověka. Zemřel i jeho kamarád a strýc, ale jejich vztahy nebyly příliš důvěrné, a proto mu jejich smrt nepůsobila velkou bolest. Petr zastává názor, že pro materialisty je vyrovnávání se se smrtí blízké osoby mnohem složitější, jelikož nemají žádné východisko. „I ty co se považují za ateisty, tak tváří tvář smrti je pro ně myšlenka, že by to byl absolutní konec nepředstavitelná a věří, že něco po smrti bude.“¹¹⁷

Aneta se poprvé setkala se smrtí babičky v sedmnácti letech. Mnohem náročnější však pro ni bylo vyrovnat se s úmrtím otce. Zásadní rozdíl vidí v tom, že smrt babičky byla očekávaná, naproti tomu otec zemřel nečekaně. Svoje prožitky po úmrtí otce popisuje takto:

„Ten první den byl úplně šílenej. Po pár hodinách si řekneš, že to není možný, že se spletli. Nemůže bejt možný, že tvůj milovanej člověk už tě opustil, že je to možná omyl. Druhej den musíš zjišťovat všechny informace, musíš jet do nemocnice,

¹¹⁶ Celý rozhovor v příloze č. 1

¹¹⁷ Celý rozhovor v příloze č. 2

vyzvednou tátovi věci. To bylo úplně brutální. Doufala, že ho uvidíš odcházet z nemocnice po svých. Jdeš do nemocnice, vyslechnout si co se stalo, vyzvednout si jeho věci v igelitovém sáčku. Následující den obvolávat pohřební služby, kdo se o to postará, kdo to zařídí. Takže celej pohřeb jsem zařídila já a mamka. Nejhorší bylo připravit tátovi oblek a předat ho pohřební službě, která si samozřejmě i za tohle účtuje peníze. ... Ten první tejděn do toho pohřbu je to úplně nejhorší. Protože se tím musíš pořád zabývat, pořád zjišťovat. Mamce dali v práci jeden den na zařízení všech věcí, jinak musela chodit do práce. Nechce se ti chodit vůbec nikam. Každý se ti snaží vyjádřit soustrast, není ti to zrovna příjemný v tu chvíli. Po tom pohřbu už je to relativně fajn, akorát se mnou a máti se to táhlo dýl..“

Každá měla odlišnou potřebu. Zatímco Aneta potřebovala být sama, její matka si zvolila jako únik od bolesti uklízení. V této souvislosti zmiňuje další aspekty, které mohou pomoci, vyrovnat se se ztrátou – péče psychologa, kněze, vlastní náboženství nebo i drogy a alkohol. Mrtvého člověka nikdy neviděla. Na otcově pohřbu se chtěla podívat do rakve, ale matka jí to rozmluvila. S odstupem času je ráda. Vzpomíná, jak těžce zvládala pohled na otce v umělém spánku po operaci den před smrtí.¹¹⁸

Lence zemřela prababička, když byla na základní škole. Považovala její smrt za své osobní selhání. O prababičku se starala společně s matkou. Matka onemocněla a musela být hospitalizovaná v nemocnici. O prababičku se tedy neměl kdo starat a musela jít do léčebny dlouhodobě nemocných a poté do domova důchodců. „V ty LDNce to je masakr, 60 lidí, 2 sestry, takže tam ten člověk strašně rychle sejde. ... Po 14 dnech, když už byla ležák, tak strašně rychle sešla a asi za 3 týdny zemřela.“ Sama má zkušenosti z hospicu, kam chodila se svými psi dělat canisterapii. Hospic vidí jako přijatelnou alternativu, pokud člověk nemůže z nějakého důvodu zůstat doma. „Bylo to důstojný umírání. ... Myslím, že je dokázaný, že tou péčí dokážeš tomu člověku prodloužit život. Než když ho frkneš do důchod'áku, kde jim dají dudáky, aby se nepocintali. To je prostě degradace.“ Lenka je rozhodnutá nenechat svojí matku umírat tak, jak to zažila u prababičky. Její matka prodělala zánět mozkových blan, kdy upadla do kómatu. Tato zkušenost se smrtí není příliš častá, proto považuji za vhodné ocitovat Lenčin příběh.

„Ležela tam takhle tři dny. Když se pak probírala, tak volali. Hned jsme tam jeli. Ona teda nevnímala, ale koukala. To mělo bejt poslední rozloučení, ale neřekli, že umírá. To už mě tam pustili. Furt říkali, že půjde za chvíli domů, že bude v pořádku. Pak jsem tam chodila každý den a hrála jsem pod okny na flétnu. Máma byla zase v bezvědomí, ale to jsme nevěděli. Mamka říkala, že měla furt sen, že padá do nějaký jámy a nemůže se vyhrabat. Hrozně se bála. Nevěděla, co má dělat. Pak se probírala a

¹¹⁸ Celý rozhovor v příloze č. 3

zase usnula a padala hlouběji a hlouběji, bláto na ní padalo. Jak jsem hrála na tu flétnu a ona to vnímala, tak si říkala, že přece nemůže tady někam spadnout, takhle to nejde. Dyť tam ta holka zůstane sama. Dyť nikoho nemá. To jak jsem jí hrála na tu flétnu, to vypráví do dneška všem, že jí to vytáhlo z toho, že se zachytila a začala lézt z tý jámy a pak už do kómatu neupadla. ... A je bez následku, obyčejně následky mají. Doktor jí říkal, že už nevěřil, že přežije.“¹¹⁹

Dalším ochotným respondentem byla Karolína. Zemřela jí babička, když jí bylo osm let. „Přišlo mi to takový divný.“ Babička měla křesťanský pohřeb v kostele a Karolínu zarazil kontrast pláče a smutku na obřadu a bujaré hostiny poté. Dlouho poté si ještě vzpomněla na něco, co by ráda babičce řekla, a znovu si uvědomovala, že už to není možné. Zemřel také děda, se kterým si ale nebyli příliš blízcí a také strýc. Na rozdíl od babičky byl strýc ještě mladý a jeho smrt byla nečekaná. Zemřel nešťastnou náhodou na stavbě. S Karolínou si nebyli příliš blízcí, proto ji tato ztráta příliš nezasáhla. Její otec se podle ní s touto ztrátou stále nesmířil, i když je to asi deset let. Manželka strýce otočila svoji bolest do zášti.

„Nevyrovnila se s tím, že umřel, ale převedla to do té zášti. Ta zášť byla nejdřív vůči té společnosti a pak začala bejt vůči všem. ... Strejdova maminka ještě žila. Ta taky trochu rezignovala na život. Když umírají děti rodičům, tak je to blbý. Od té doby se o sebe míň starala...to není důležitý...měla menší radost ze života.“

Stejně jako další respondenti zastává názor, že zásadní vliv na prožívání ztráty blízké osoby má blízkost k dané osobě. Méně, ale přesto významně také, zda člověk zemře ve stáří či mládí a zda je jeho smrt přirozená, očekávaná nebo například násilná či na způsobena nehodou. O babičce se Karolíně často zdá a hledá význam tohoto sdělení.

„Nebylo to nic zneklidňujícího, ale máš pocit, že ten člověk ti tím chtěl něco říct. Třeba tě to má před něčím varovat. Nebo je to jenom proto, že ti ten člověk chybí, to je taky možný. Asi je to i v souvislosti i s tím, když se o tom doma bavíme, tak se mi pak o nich zdá.“¹²⁰

Magdaléna byla od dětství zvyklá setkávat se se smrtí. Bylo zvykem, že se účastnila pohřbů širší rodiny, které ji nečinily větší potíže. Jednalo se výhradně o církevní pohřby. Hlubokým zážitkem pro ni byla až smrt babičky. S babičkou žili v jednom domě a byla jí tudíž velice blízká. Toto úmrtí pro ni znamenalo šok. Babička prodělala rakovinu, ale podle lékařů již byla vyléčena a tudíž nikdo její smrt neočekával. Zvláště líto jí bylo, že odmítla návštěvu několik dní před její smrtí. Ihned poté, co jí byla tato zpráva sdělena, odjela k rodičům. Bylo jí to líto, brečela, ale dle

¹¹⁹ Celý rozhovor v příloze č. 4

¹²⁰ Celý rozhovor v příloze č. 5

jejích slov úplně zdrcená nebyla. U rodičů prý ani nebyl prostor na truchlení a zařizovaly se veškeré praktické věci týkající se pohřbu.

„Když jsem přijela, tak se chystal pohřeb, takže to byla taková honička. V tu chvíli se to udusilo. ... Potřebovala jsem to prožívat. Myslím, že mamka jako taky, ale nechtěli to nějak řešit. Mamka byla pořád špatná z toho, že stařenka umřela v nemocnici a ne v kruhu rodinném.“

Pohřeb byl pro ni velice náročný. „Ale pohřeb, to bylo drastické. To bylo strašné, smutné.“ Nejtěžším okamžikem pro ni bylo, když se zavírala rakev. „To když vím, že už toho člověka nikdy neuvidím.“ Vzpomínala, jak sestra skočila do zavírající se rakve. Dalším velice náročným okamžikem pohřbu bylo, když se nepodařilo položit rakev do hrobu, ale spadla na bok. „Ta dutá rána. Naše mamka spadla, úplně se sesypala. To bylo opravdu hnusné. ... Ještě, že si člověk řekne, že už je to jenom tělo.“ Na druhou stranu se jí ale pohřeb líbil. Byla spokojená s obřadem. Potěšilo ji, kolik přišlo lidí. Líbila se jí babička oblečená v kroji, vypadala dle jejích slov, „jako hodná stařenka“. Vzpomínala, jak se babička změnila, když byla nemocná a očekávala brzkou smrt.

„Do té doby byla strašně přísná. Člověk by řekl, že až zlá. ... Najednou byla hodná, zajímala se o člověka jinak, než jestli si vydělávám dost peněz, jestli jsem už dostudovala, jestli mám manžela, který je v pořádku, tedy chodí do kostela a má dobrou práci. Poprvé jsem slyšela otázky, jak se cítíš. Pojd' si ke mně sednout, mně je smutno. To jsem v životě neslyšela. A potom ji řekli, že se uzdravila a bylo po hodné stařeence. Ten posun tam byl postupný. Určitě to člověk nedělá vědomě. Ale ten posun zpátky tam byl viditelný.“

Přestože babička nemluvila o svých pocitech, změna byla patrná z jejího chování. Smrt babičky pro ni byla důležitým mezníkem v životě. Znamenala pro ni duchovní obnovu. Často se jí o babičce zdá, ale sny nejsou znepokojující. Její matka má dodnes výčitky, že babička zemřela v nemocnici. Snaží se matce pomoci tím, že jí situaci racionálně zdůvodňuje. Nejvíce jí i její rodině pomohla víra a také farář. Víra má u Magdalény velký vliv na prožívání smrti a bude více uvedena u otázky c), týkající se religiozity.¹²¹

Jakub měl zkušenost se smrtí již v předškolním věku. Byl na pohřbu dědy a pamatuje si, že se ho to hodně dotklo, brečel, ale příliš nechápal, co se kolem něj děje. Byl v dětství na několika pohřbech a nedomnívá se, že by ho tato zkušenost negativně poznamenala. Později mu zemřel kamarád. Domnívá se, že zásadní vliv na prožívání

¹²¹ Celý rozhovor v příloze č. 6

smrti blízké osoby má hloubka vztahu k danému člověku a také zda se jedná o smrt mladého člověka nebo očekávanou smrt starého člověka.

„Když je to mladý člověk, tak je to tragický, není to úplně přirozený a je tam kolem toho víc emocí. A když mi umřel nevlastní děda, tak jsem to tak neprožíval jako u svého kamaráda, kterému bylo teprve sedmnáct. Děda byl už hodně a dlouho nemocný, tak tam jsme to očekávali, že se to stane, to nebyl takový skok.“

Rozloučení se zemřelým probíhá spíše v kruhu rodinném a všichni zemřelí byli zpopelněni. Když viděl dědu krátce po smrti, cítil silnou úctu a také pokoru ve smyslu, že člověk není pánem tohoto světa a vše ovlivnit nemůže. Domnívá se, že je ke klidnému odchodu zapotřebí vyřešit všechny neuzavřené záležitosti, vyjasnit si křivdy, požádat o odpuštění apod. Pozitivní vliv, jak pro pozůstalé, tak pro zemřelého, má podle Jakuba přání zesnulému vše nejlepší, ať je spokojený a šťastný. Je podle něj důležité o smrti přemýšlet. „Přemýšlení o smrti může pomoci, protože si člověk potom víc váží života tady. A pokud o tom člověk nepřemýšlí, tak ho to může v hodině smrti opravdu rozházet...“ Pro Jakuba je smrt přirozený proces, jako střídání ročních období. Přikládání smrti větší význam, než má, nebo naopak snaha o její potlačení, utrpení ze smrti zvětšuje. Právě potlačování smrti vidí jako negativní trend západní společnosti.

„To že Západ vytěsňuje smrt, může mít za následek mnoho patologických jevů ve společnosti, jako je právě lhostejnost, dušení poruchy apod., protože člověk nemá šanci projevit nějaký soucit s umírajícím a nemůže úplně pochopit, co se v té době odehrává a co dotyčný prožívá.“

Vliv na prožívání smrti má u Jakuba buddhistická nauka.¹²²

Alena má několik zkušeností se smrtí. Poprvé jí zemřela prababička, když jí bylo šest nebo sedm let. V té době to nijak výrazně neprožívala a také se s touto prababičkou moc nestýkala. Při pozdějších zkušenostech si všímala především vlivu na každodenní život, praktických dopadů. I její babička, která zemřela nedávno, se před smrtí zabývala praktickými věcmi, co je třeba zařídit, jak je třeba zalévat tu kterou květinu apod. Vliv na prožívání smrti má podle Aleny blízkost dané osoby, a zda byla smrt již očekávaná či nikoli. Všichni její blízcí zemřeli v nemocnici a byli spáleni. Urny jsou ukládány v rodinné hrobce. Pozastavuje se nad průběhem rozloučení, kdy v obřadní síni jsou všichni smutní a o několik okamžiků později se při hostině již smějí. Když jí zemřela babička, tak se o této skutečnosti dozvěděla až od matky, když bylo po pohřbu. „Takže jsem byla okradená i o tady tu možnost, se

¹²² Celý rozhovor v příloze č. 7

rozhodnout, jestli na něj chci a nebo nechci jít. Byl to dost významný člověk v mém životě. Rozhodně jsem nebyla ráda. To rozloučení беру jako vyjádření nějaký úcty.“ Alena má také zkušenost se smrtí kamaráda. Pozastavuje se nad reakcí jeho otce, který se rozhodl, že nebude žádné rozloučení, protože si život vzal sám. Nesetkala se v rodině s nikým, kdo by ztrátu blízké osoby výrazně špatně snášel. Je v její rodině zvykem se spíše uzavřít a nemluvit o tom. „Takový spíš ignorování tej skutečnosti.“ Pouze v jednom případě se setkala s ženou, která po smrti manžela začala vyžadovat, aby ji ostatní lidé litovali.¹²³

Klára se setkala se smrtí osobně dvakrát. Před pěti lety zemřela její prababička a před dvěma lety kamarád. Každá zkušenost pro ni byla jiná.

„U té prababičky se s tím dalo tak nějak počítat, bylo jí přes devadesát let, tak jsme to víceméně čekali a člověk už to bere tak, že to muselo přijít a že to bylo nějaké vysvobození. U toho kamaráda to samozřejmě byla ztráta, protože měl rakovinu a několik let s tím bojoval, takže to bylo určitě citovější, zranitelnější.“

Pouze dcera prababičky se s její smrtí stále nevyrovnala. „Nosí babiččinu fotku a chodí s ní na vycházky a tak.“ Podle Kláry je to její způsob vyrovnávání se s její ztrátou. Ostatní členové rodiny brali prababičky smrt spíše jako vysvobození z utrpení. Vidět mrtvé tělo si nepřeje. Domnívá se, že by to psychicky nezvládla. Pozitivní vliv na vyrovnání se se smrtí blízkého člověka může mít podle Kláry semknutí se s rodinou, povídání si o zemřelém a také víra. Osobně se spíše stáhne do sebe. O smrti se snaží nepřemýšlet. „...snažím takové myšlenky nějak zahánět s tím, že to nebudu přivolávat. Pověřivá nejsem, ale nechci na to spíš myslet.“¹²⁴

Matěj se setkal několikrát se smrtí prarodiče nebo praprarodiče a také spolužačky. Ani jedna zkušenost se smrtí ho dle jeho slov nijak výrazně nezasáhla. „, Takže já si občas říkám, jestli nejsem dost necitlivý, když vidím, jak kolem řeší a prožívají. Já si právě říkám, že je to naopak dobře.“ Když se dozvěděl, že zemřela babička, tak mu to ten den bylo líto. Pohřeb pro něj byl velice emotivní. Smrt všech svých rodinných příslušníků očekával a bral to jako přirozené. Mrzí ho, že se s babičkou nemohl rozloučit na tomto světě, jelikož ji před smrtí neviděl, ale rozloučil se s ní „,tak nějak vnitřně“. Negativně hodnotí vytlačování smrti na okraj zájmu společnosti. „,Myslím si, že pro plno lidí jakoby ta smrt má mnohem závaznější důsledky v tom, že je právě takhle vysunovaná a pak to v nich vyvolává zpětně nějaký

¹²³ Celý rozhovor v příloze č. 8

¹²⁴ Celý rozhovor v příloze č. 9

problémy s tím, když je smrt potká, takže je to nějak zasáhne a nedokážou se s tím vyrovnat.“¹²⁵

Jan se poprvé osobně setkal se smrtí na základní škole. Příliš to nechápal. Vliv na jeho prožívání mělo spíše okolí. Vždy se jednalo o babičky nebo dědečky. Stejně jako zbytek jeho rodiny, vnímal tyto zkušenosti v pozdějším věku jako přirozený konec života. Někdy bral smrt jako vysvobození pro umírajícího i pozůstalé. Jan se domnívá, že věda má možnost za několik desetiletí objasnit, co se děje po smrti. Tabuizaci smrti považuje za příčinu psychických problémů při vyrovnávání se se smrtí. Sám neměl možnost být u umírajícího člověka při posledním vydechnutí.¹²⁶

Eva měla zkušenost se smrtí již v šesti letech a poté ještě několikrát. Smrt považuje za přirozenou součást života, a i ona může mít smysl. „Osobně věřím na osud, proto si myslím, že má vše nějaký smysl.“ Domnívá se, že „se nikdo nikdy zcela nevyrovná se smrtí.“ Vliv na vyrovnávání se smrtí může podle Evy mít víra, rodinné zázemí, společnost, literatura, kterou přečetl, psychika. „Všeobecně mi smrt přijde přirozená. Vyhybat se jí nemá smysl.“¹²⁷

Pokusím se zde nalézt určité analogie postojů ke smrti u mých respondentů. Většina respondentů (Sára, Petr, Karolína, Magdaléna, Jakub, Alena, Eva, Jan) má zkušenost s úmrtím v rodině již ve svém útlém dětství. Všichni, co si tento zážitek pamatují, tvrdí, že v té době smrt ještě plně nereflektovali sami v sobě a vliv na jejich prožívání mělo spíše okolí.

U zkušeností v pozdějším věku si pamatovali i provázející pocity. Většina považuje smrt blízkého jako přirozený proces patřící k životu, což má zajisté pozitivní vliv na jejich vyrovnávání se se smrtí blízkého. Tento postoj ovlivňuje skutečnost, že většina zkušeností se smrtí se týkala starého člověka a jeho smrt byla již často očekávána. Smrt dítěte nebo mladého člověka považuje za přirozenou součást života pouze Matěj, Eva, částečně také Jakub. Zkušenost se smrtí se týkala většinou prarodičů či praprarodičů a u poloviny respondentů také kamarádem/kou. Výjimkou je Anety zkušenost se smrtí otce. Její zkušenost byla zřejmě nejbolestivější v porovnání s ostatními respondenty. Prožívání smrti blízkého člověka bylo velice individuální.

¹²⁵ Celý rozhovor v příloze č. 10

¹²⁶ Celý rozhovor v příloze č. 11

¹²⁷ Celý rozhovor v příloze č. 12

Někteří preferují samotu, jiní mít možnost si o tom s někým popovídat. Někteří považovali smrt jejich blízkého za vysvobození pro umírajícího a v některých případech i pro pečující rodinu. Ve svém okolí si všímali obranných mechanismů jako např. útek do aktivity, popření a vytěsnění či rezignaci. Respondenti se v naprosté většině shodují, že faktory mající vliv na vyrovnávání se se smrtí mohou být víra (např. víra v posmrtnou existenci,...). Velice často jmenovali čas, rodinné zázemí, ne/očekávanost úmrtí a hloubku vztahu se zemřelým. Často také respondenty ve vztahu ke smrti napadla ona nepřírozená polarita nálad smutečných hostů během samotného pohřbu a následné hostiny.

Většina blízkých mých respondentů zemřela v nemocnici nebo jiném zařízení (domov důchodců, léčebna dlouhodobě nemocných,...). Jeden blízký Sára, Petra, Karolíny a Jakuba zemřel doma. Magdalény babička byla ve stáří doma a do nemocnice byla převezena až několik dní před svou smrtí. Lenka a její blízká rodina si velice přáli, aby mohla babička dožít doma, bohužel shodou okolností to nebylo možné. Dodnes to Lenka i její matka považuje za osobní selhání. Lenka je názoru, že pokud by byli schopni se o babičku starat, mohli jí tím prodloužit život. Většina respondentů zastává názor, že by staří lidé neměli umírat sami a vytěsňování smrti z bezprostřední blízkosti do zařízení považují za negativní, jak pro umírajícího, tak pro pozůstalé.

Důležitost pohřbu, jakožto rozloučení se zemřelým, neodmítá žádný respondent. Alena se pozastavuje nad rozhodnutím rodičů jejího kamaráda, neuspořádat pohřeb synovi z důvodu, že spáchal sebevraždu a nezemřel přirozenou smrtí. Eva a Magdaléna mají zkušenost výhradně s církevními pohřby. V naprosté většině byli zemřelí pochováni do země. Zkušenosti s církevním i světským pohřbem má Sára, Petr, Karolína a Jan. V případě církevního pohřbu převládalo uložení do země. V případě světského pohřbu byla zvolena ve všech případech kremace. V případě kremace bývají urny umístovány spíše v rodinných hrobkách či urnových hájích. Mrtvého blízkého člověka viděla pouze Magdaléna, Jakub a Eva. Nevníмали tuto zkušenost negativně i přestože pro ně byla velice emotivní. Magdaléna vzpomíná, že to babičce slušelo a vypadala „taková hodná“. Jakub pocítoval úctu k zemřelému a jistou pokoru vůči životu. Ostatní respondenti tuto zkušenost nemají a ani ji nevyhledávají.

b) Jak uvažují o vlastní smrti?

Sára si myslí, že o vlastní smrti uvažuje každý z nás a považuje jí za přirozenou součást života. Přesto má ze smrti strach. Tento strach podle ní pramení z nejistoty, co bude po smrti, tak také z bolesti, která by mohla smrti předcházet.

„Na jednu stranu mě vysloveně zajímá, co po smrti bude. Snad by kvůli tomu stálo za to i umřít. Na druhou stranu, pak už to ale stejně nikomu neřeknu (smích). Navíc život miluji nadevše, takže mě to až tak zase moc nezajímá.“

Připouští, že kdyby s jistotou věděla, co ji čeká po smrti, tak by se jí tolik nebála. Je tu však i možnost, že by se bála ještě víc, pokud by ji čekalo něco zlého. Raději na to příliš nemyslí. Nejrady by zemřela doma ve spánku. Zmínila také strach, že by byla pohřbena za živa. Na otázku, jak si přeje, aby s jejím tělem bylo po smrti naloženo, odpovídá:

„Já neumřu (smích)... Asi spálit. Pak bych se nechala použít jako hnojivo k nově zasazenému stromu. ... Kdybych si mohla vybrat strom, tak bych volila třeba sekvoj, ty se dožívají dlouho (smích).“

Sára by si přála, aby na ni lidé vzpomínali s úsměvem a aby věřili, že je tu svým způsobem stále s nimi.

Petr o samotné smrti nepřemýšlel, ale o způsobu naložení s jeho tělem ano.

„Nechci žádnou rakev. Ideálně na louce do díry, zahrabat a vysadit na tom, prosím, kaštan. A zahrát písničku od Sto zvířat Ženu s kosou. Na jednu stranu jseš už mrtvej, ale ještě z tebe bude mít spoustu červíků radost...nějaký zachování energie. ... Když pomínu reinkarnaci, třeba je, třeba není, tak takhle se reinkarnovat můžu. Ze mě vyroste strom a tak dále a tak dále.“

Petr dle svých slov nemá strach ze smrti, ale spíše z bolestivého umírání.

Nemyslí si, že by bylo výhodné žít ctnostný život a očekávat posmrtnou odměnu.

Odměnu očekává již na tomto světě, prostřednictvím dobrých vztahů s lidmi. Nejrady by umíral doma.

Aneta po smrti otce přemýšlela o sebevraždě. Situaci ale sama zvládla a nyní jsou již tyto myšlenky pryč. Smrti se dle svých slov nebojí a svůj podíl na tom má i studium knih o spiritismu. „Smrt je pro mě jen přechod do jiného světa.“ Podle Anety mají lidé největší strach, že budou umírat sami.

Lenka často myslí na svojí smrt v autě. Obává se, že se může cokoliv stát a ona tu již nebude. Jinak si ale smrt v tuto chvíli nepřipouští jako aktuální téma. „O smrti

nepřemýšlím ... Vím, že umřít nemůžu, protože mám čtyři psy (smích).“ O způsobu naložení s jejím tělem po smrti také neuvažovala. Smrt se jí nyní netýká.

„Dyť já přece neumřu (smích). Možná bych chtěla rozprášit někde, kde to mám ráda. ... Asi bych chtěla rozprášit na hrob svého prvního psa, kterej ještě žije (smích). Nebo tam, kde bude moje mamka. To mě napadlo teď, nikdy jsem o tom nepřemýšlela. Chtěla bych být v dobré společnosti tak jako v životě, takže u zvířat.“

Vztah ke zvířatům má Lenka velice silný. Promítá se zřetelně i do představ o smrti.

Pro Karolínu je nyní vlastní smrt nepředstavitelná. Vzbuzuje v ní depresivní pocity. Ráda by toho v životě ještě mnoho stihla. Má strach, že by umřela mladá. Smrt si představuje jako spánek, ze kterého se již neprobudí. „Mně se líbí ta myšlenka, že smrtí to nekončí, ale nevím, jak to je. ... I kdyby třeba aspoň duše někde přebývala. ... Spíš se kloním k reinkarnaci než ke křesťanskému pojetí.“ Karolína je jednoznačně rozhodnuta, že si přeje být zpopelněna. Nelíbí se jí, když se nějakým způsobem manipuluje s ostatky zemřelých. „Takový ty klasický hřbitovy jsou depresivní, to se mi nelíbí. Daleko pozitivnější je zpopelnit a vysypat někde na horách. Nemám nějaký speciální místo, ale chtěla bych zpopelnit.“ Ráda by umírala doma, ale pouze pokud by to bylo příjemné jejím blízkým. Nechtěla by umírat sama. Chtěla by umřít ve spánku a probudit se někde jinde.

Magdaléna se nebojí smrti, ale bolestivého umírání ano. Jak jsme již viděli, tento přístup není neobvyklý. Představa smrti, že tu již nebude, jí připadá zvláštní. „Nedovedu si to moc představit, že budu a pak najednou nebudu, ale vlastně budu.“ Právě přemýšlení o tom, že může kdykoliv zemřít a také, že její muž může kdykoliv zemřít, pro ni byl hlavní impulz, aby dál neodkládala mateřství. Nedovedla si představit, co by jí tady po jeho smrti zbylo. Jaký smysl by její bytí mělo. „Já tady chci mít něco jeho. Byl to zásadní impulz.“ Nyní již má dceru a nedovede si představit, že by zemřela a nechala tu malé dítě a manžela. „Asi by mě nejvíc na světě mrzelo, kdybych umírala vědomě s tím, že nechávám malé dítě. Teď umřít nemůžu.“ Smrt dítěte je pro ni nepředstavitelná. Nepřemýšlí příliš o tom, kde se bude nacházet po smrti. Taková rozhodnutí přenechává Bohu. „Doufám, že nebudu moc dlouho v očistci (smích).“ Magdaléna doufá, že se lidé nebudou příliš trápit, až zemře, ale neví, jak by to předem ovlivnila. Přeje si, aby na ni lidé vzpomínali v dobrém.

Jakub přemýšlí o své smrti a myslí si, že mu to pomáhá vyrovnat se s ní. Je to také součást jeho buddhistické praxe. Vyzkoušel i několik meditačních praktik přímo

souvisejících se smrtí. „Za sebe můžu ale říct, že strach ze smrti nemám. Těžko ale říci, co budu prožívat, až to přijde.“ Přemýšlel o možnosti darovat orgány, ale není rozhodnut. Rád by umíral v klidném a bezpečném prostředí. Přiklonil by se spíše ke kremaci a byl by rád, kdyby byl popel vysypán na nějakém hezkém místě v přírodě.

Alena o své smrti přemýšlí, uvědomuje si její nevyhnutelnost. Pokud by to bylo možné, tak by ji ráda oddálila. Má strach ze smrti, protože „...nevím, kdy přijde, jaká bude. Taková ta nevědomost. Nemůžeš to sama ovládnout a v podstatě ani ovlivnit.“ Až zemře, tak jí nezáleží, jak bude naloženo s jejím tělem, jen by byla nerada, kdyby bylo někde pohozeno.

Klára si myslí, že určitě zemře v autě při autonehodě. „...často přemýšlím, kdyby se mi něco stalo, tak jak by to zvládala mamka. Asi by to pro ni byla fakt rána, protože jsem jejím jediným dítětem.“ Ze smrti má strach. Přemýšlí více o smrti svých blízkých, než své vlastní. Ráda by byla zpopelněna, ale moc o tom dle svých slov nepřemýšlí. Přiklání se k názoru, že smrt je definitivní zánik.

Matěj o své smrti přemýšlí a představuje si několik možných verzí své smrti. Nejraději by zemřel doma a poté byl zpopelněn. Popel by mohl být využitý jako hnojivo pro květiny. Domnívá se, že po smrti bude něco dalšího a je zvědavý, co to bude. Nemá podle Matěje smysl se otázkami „Co bude po smrti?“ příliš zabývat. „Tady je dost starostí na to, čím se zabývat, než aby se člověk zabýval ještě tím, co bude po smrti. Přijdeš na to, až umřeš.“

Jan se s představou vlastní smrti potýkal již v dětství, ale v té době ji del svých slov vnitřně nerefletoval. Zlom u něj nastal až v dospělosti, kdy si plně uvědomil nevyhnutelnost smrti. „Největší šok byl, že jak jsem hodně zvědavý, tak že nebudu vědět, co se děje potom. ... Že ta osobnost jako nebude.“ Jan věří v znovuzrození. „Do toho ten buddhismus, kterej řekl: „A proč ne? Když se budeš nějak chovat, tak je možný, že v příštím znovuzrození si budeš pamatovat, kým jsi byl předtím.“ Nemá žádné přání, jak by mělo být naloženo s jeho tělem po smrti. Rád by ovšem, pokud to bude možné, daroval orgány.

O smrti Eva přemýšlela již jako dítě. Zastává názor, že „nemá cenu dedukovat kde a jak umřu“. Nemá v plánu příliš o smrti do budoucna přemýšlet. „Až to přijde, tak to přijde.“ Při jedné meditaci na téma smrti měla těžko popsitelný pocit nadšení. „Ten pocit neuvěřitelný změny, že chceš vědět, co bude.“ Z Bible je známo, že smrt

znamená oddělení duše od těla. Otázka, která Evu fascinuje je, „...jak vše bude vypadat, pokud se člověk vrátí do svého těla. Jak člověk bude vnímat sám sebe, zda budou dál existovat rodinné vztahy, zda člověk bude žárlivý atd.“

Otázka vlastní smrti připadla na mysl každému respondentovi. Někteří se jí zabývaly více, jiní méně. Všichni respondenti, kteří se nějakým způsobem vyjadřovali ke svým posledním dnům, by si přáli neumírat sami, pokud to bude možné. Smrt za definitivní zánik považuje pouze Klára a Alena. Všichni ostatní respondenti předpokládají nějakou formu existence po smrti. Pět respondentů vyjádřilo i jistou zvědavost nebo těšení se na to, co je čeká po smrti. S fenomény týkající se smrti se často pojí strach, strach z neznáma, strach z bolesti při umírání, ... Okamžiku smrti se dle svých slov nebojí Petr, Aneta, Magdaléna, Jakub, Matěj, Jan a Eva. Někteří se ale obávají bolesti provázející umírání. Co se týká přání, jak by mělo být naloženo s jejich tělem po smrti, zde je to čtyřem respondentům jedno, pět by si přálo kremaci a tři pohřbení těla do země.

c) Jaký vliv na vyrovnávání se se smrtí má duchovní orientace?

Sára sama sebe označuje za člověka duchovně hledajícího. Nehlásí se k žádné náboženské společnosti. Podle ní má víra pozitivní vliv na vyrovnávání se se smrtí. Představa posmrtného života může ulehčovat přijetí smrti. Jí osobně pomohla naděje, že babička není pryč, jen je někde jinde. Má za to, že většina lidí i nevěřících má určitou představu posmrtného života. Setkala se i s takovými, pro které po smrti již nic není.

„Já se osobně s takovou představou smířit nedovedu... Když se stane něco takového, jako že nám umře někdo, koho opravdu milujeme, můžeme jen doufat, že najdeme v sobě tu sílu věřit, že i když fyzicky už tu není, je nám stále nějakým způsobem nablízku, protože je v našem srdci. To je podle mě něco, co nám nikdy, nikdo a nic nemůže vzít.“

Od mládí věřila v nějakou vyšší sílu, kterou neuměla pojmenovat. Nyní se jí snaží tyto představy více systematizovat. „Když jsem byla malá, měla jsem představu nějakého krásného místa, kam odcházejí duše mých milovaných. Místa, kde se mají dobře. Postupně si to snažím více jaksí systematizovat. Bůh, poslední soud, představa ráje atd.“ Sára ale nevylučuje i možnost reinkarnace. „...když mi umřel děda a krátce

na to se narodila má sestřenka, tak jsem si říkala, že se třeba děda převtělil do ní nebo že třeba při nejmenším získá něco krásného z dědy.“ Nikdo nevíme, co následuje po smrti. Sára ale věří, že se její blízcí mají dobře. „A dá-li Bůh i já se tam s nimi jednou setkám.“ Podle Sáry může být zkušenost se smrtí i hlavním motivem přijetí víry.

Petr jistě ví, že není ateistou, ale také se nehlásí k žádnému náboženství. Duchovní stránka života je pro něj důležitá. „...mám svoji osobní spiritualitu.“ Domnívá se, že víra má vliv na prožívání smrti. Ve své představě o vlastní smrti Petr hovoří o zachování energie, átmanu, reinkarnaci.

„... nějaký zachování energie. Když nic jiného. Když se nebudeme bavit o nějakým átmanu, což je jenom teorie. Všechno je jenom teorie (smích). Moje tělo může posloužit, dát živiny stromu. Když pomínu reinkarnaci, třeba je, třeba není, tak takhle se reinkarnovat můžu.“

Se zemřelými občas promlouvá. Není pro něj důležité navštěvovat své blízké na hřbitově. „Když si povídám s babičkou nebo dědou, tak koukám na nebe, takže vlastně předpokládám, že jsou tam. Ale asi mám blíž k té reinkarnaci. Musejí na mě počkat. Já si tu sansáru ještě párkrát dám (smích). A nebo budu strom (smích).“ Velmi se mu líbil církevní pohřeb dědečka, který byl pravoslavný věřící.

Aneta se považuje za věřící. Věří v posmrtný život a oslovil ji spiritismus. Vždy měla o tyto věci zájem, ale otcova smrt pro ni znamenala změnu. „Ale po tatkově smrti mi byly seslány takový znamení, který mi potvrdily, že něco nad náma existuje.“ Zastává názor, že víra má pozitivní vliv na prožívání smrti. „Usnadňuje smířit se se smrtí tomu bližnímu nebo i jemu samotnému.“ Na rozdíl od Petra se Aneta nekouká na nebe, když komunikuje se zemřelými. Existenci nebe nebo pekla nepřipouští. Věří v předurčenost osudu. Připouští, že mimo psychologa může pomoci se vyrovnat se smrtí blízkého člověka i kněz.

Lenka se také nehlásí k žádnému náboženství, ale nevěřící dle svých slov také není. „Nejsem ateista. Asi nějaká osobní spiritualita.“ Podle Lenky má určitě víra vliv na prožívání smrti. „Záleží, k jaký náboženský společnosti patříš. Každá náboženská společnost má určitý rysy nazírání na to. Každý člověk to prožívá jinak, ateista, křesťan, muslim, ...“ Nechce soudit, zda ten vliv je vždy pozitivní nebo negativní. Těší se, že až umře, tak se shledá se svými zemřelými psy a jinými zvířaty. Přemýšlí i o možnosti reinkarnace. Obě tyto představy považuje za možné.

„Taky doufám, že můj první pes až umře, tak se jednou vrátí jako moje dítě (smích). Věřím, že buď se setkáme tam, nebo v dalším životě. Myslím si, že můj pes je

reinkarnovaj nějakej můj milenec z minulýho života. Kterej mě dal totálně zabrat, zlomil mi srdce, dal přes hubu... Teď se vrátil, aby si to mohl vyzkoušet z druhý strany. Když tě někdo cepuje. Myslím, že to tak funguje. Pokud si dvě bytosti nesrovnají účty, tak se budou potkávat pořád dokola.

“
Karolína není vyznavač žádného náboženství. Tvrdí, že je trochu pověřčivá. Blízke jsou jí indické tradice. Připouští existenci „něčeho vyššího než jsme my“. Myslí si, že „...není možný bejt ateista“.

Víra podle jejího názoru má vliv na prožívání smrti. „Myslím, že jsou díky tomu klidnější. Že se můžou nějakým způsobem připravovat na tu smrt na základě toho, čemu věřej. ... Náboženství určitě nějakým způsobem ulehčuje pozici pozůstalým i umírajícímu.“ Na druhou stranu nevyklučuje, že v některých tradicích, může mít víra negativní vliv a nabádat například k sebevraždě. Přiklání se spíše k reinkarnaci než ke křesťanskému pojetí posmrtného života. „Mně se líbí ta myšlenka, že smrtí to nekončí, ale nevím, jak to je.“ Se zemřelými nekomunikuje, ale přemýšlí, jestli oni k ní nepromlouvají prostřednictvím snů. „O babičce se mi zdálo často. Nebylo to nic zneklidňujícího, ale máš pocit, že ten člověk ti tím chtěl něco říct. Třeba tě to má před něčím varovat. Nebo je to jenom proto, že ti ten člověk chybí, to je taky možný.“

Magdaléna je věřící a hlásí se ke katolické církvi.

„Byla jsem tak vychovaná, prostě je to ve mně. Nedovedu si představit, že bych se toho někdy zbavila. Do kostela chodím, spíš jen když jsme doma u rodičů. Tady to už flákám. Můj život je naplněný vírou. Stojí na těch základech. Určitě se snažím žít podle desatera.“

Je přesvědčená, že víra má zásadní vliv na prožívání smrti jak u umírajícího, tak u pozůstalých. Víra v posmrtný život podle ní ulehčuje prožívání smrti. Vyzdvihuje pozitivní vliv přijímání svátosti nemocných. Její babička přijímala svátost smíření, svátost pomazání a svaté přijímání. „...ty svátosti, to musím říct teda, že velice pomáhá těžce nemocným nebo umírajícím.“ Její babička byla silně věřící a ke svátosti nemocných chodila každý měsíc. Netroufá si soudit, zda je nyní její babička v nebi nebo nikoli, to nechává na posouzení Bohu. Smrt babičky pro ni byla zásadním mezníkem v její víře. „Tadyta smrt mě srazila na kolena a znova jsem tam pocítila všechnu tu sílu té víry. ... Zahýbalo to všema, že se vrátili k té víře, k těm kořenům, niternejm. Nedovedu si představit, jak bych toto zvládla bez víry.“ Přestože ke zpovědi již příliš nechodila, odmítla ji i před svatbou, tak před pohřbem ke zpovědi šla

a velice jí to pomohlo. Farář je podle Magdalény dobrý psycholog a velice jí pomohl tím, že ji vyslechl. S babičkou komunikuje občas na hřbitově. Myslí na ni každý den. Ke své mrtvé babičce se i modlí. „Jak se modlíš ke svatým a prosíš o něco, tak já se modlím ke stařence.“ Snaží se žít tak, aby s ní byla babička spokojená. Když babička žila, tak jí občas lhala, ale „Teď už to fakt vidí, tak to musím dělat tak, jak to má být (smích). Před Bohem jsem to neschovala ani předtím. Ale z Pána Boha nemám strach, ze stařenky jsem ho měla. ... Možná slabá víra. Snad nemusí umřít někdo další, abych se znovu obnovila.“ Na dovolených se zastavuje na poutních místech a zapaluje za babičku svíčky. Nevěří, že by Bůh činil zázraky. Ne že by nemohl nebo nechtěl, ale spíše lidi nechává.

Jakubova náboženská orientace ovlivňuje i přístup ke smrti. Zajímá se o široké spektrum buddhistických směrů. Každý směr ho dle jeho slov nějakým způsobem obohacuje. Přemýšlení o smrti je součástí jeho života. Má zkušenost s několika buddhistickými meditacemi, týkajícími se přímo smrti a domnívá se, že mu „do jisté míry ... pomohly se s ní vyrovnat.“ Snaží se žít dobrý život a přát vše dobré i ostatním. „Tohle univerzální buddhistický přání je podle mě úplně to nejlepší, protože funguje oboustranně, tzn. že pomáhá jak zemřelému tak pozůstalému a rozpouští jejich utrpení.“ Toto přání považuje za naprosto přirozené a univerzální a podotýká, že jeho babička, když se modlí, tak přeje zemřelému to samé.

„Podle buddhistů je důležité především to, jak se daný člověk choval po celý svůj život, od toho se odvíjí jeho prožívání smrti. ... Mysl podle buddhismu nelze uplatit nebo nějakým způsobem ošálit, a to že jsem věřící, mi přímo nemusí zajistit klidnou a pokojnou smrt.“

Nemyslí si, že by jakákoliv víra zaručovala snadnější umírání, ale může v určitých případech pozitivně přispět. Byl by rád, kdyby jeho tělo bylo ponecháno několik dnů po smrti v klidu, jelikož věří, že...

„...čtyřicetdevět dnů po smrti trvá tzv. bardo stav mezi smrtí a novým zrozením. V této době je dobré nemluvit o zesnulém nějak hrubě a také pokud možno nemanipulovat s jeho majetkem a osobními věci, protože jak jsem už říkal, vědomí se během této doby vrací a to jak na známá místa, tak navštěvuje i známé lidi. A pokud zemřelý vidí, že se příbuzní perou o jeho majetek nebo že na něj nadávají či výrazným způsobem truchlí, může to v něm rozdmýchat negativní emoce, zlobu, hněv, připoutanost, atd. což mu může uškodit v jeho příštím zrození.“

Z tohoto důvodu není rozhodnut, zda bude chtít darovat orgány. Myšlenka, že by mohl někomu zachránit život, se mu líbí, ale myšlenka, že by viděl, jak mu lékaři vyoperovávají orgány, se mu v tuto chvíli příčí.

Alena se považuje za agnostika. Duchovní stránka života pro ni osobně není nijak důležitá. Existenci čehokoliv transcendentního však nevyklučuje. Osobně si nemyslí, že by víra mohla mít vliv na vyrovnávání se se smrtí umírajícího. Smrt pro ni znamená definitivní konec, nevěří v posmrtný život v žádné jeho formě.

Klára se považuje za ateistu. Na druhou stranu nevyklučuje existenci transcendentna, „...spíš agnostik.“ Všimla si, že někomu víra pomáhá vyrovnávat se se smrtí. Osobně nevěří v existenci jakékoliv formy posmrtného života a smrt pro ni představuje definitivní zánik. „Asi to smrtí nekončí, ale já se přikláním k tomu, že jo. Já za sebe říkám, že ano.“

Matěj se považuje za velice individualistického člověka, proto ho organizovaná náboženství nepřitahují. Přiklání se k východním kulturám a jejich způsobu myšlení, což má vliv i na jeho představu o posmrtném životě. Praktikuje různé meditace sám i ve skupině.

„Můj osobní názor je, že čím víc se o to zajímám a čím víc praktikuju různé věci, že tím míň vím, co by mohlo bejt po smrti. ... v tomhle těle, tak to bude zánik. Ale otázka je, co se bude dít s dalšími částmi toho, co tě skládá. ... nějak se asi poskládají zase dohromady, třeba i s jinýma částma a zase to vyflusne člověka nebo částečně zvíře. Záleží na tom, kam se ty části napojí.“

Domnívá se, že se snadno vyrovnával se smrtí blízkého i před tím, než se začal zajímat o východní filosofii. Nemyslí si, že by šlo říci, zda má víra jakéhokoliv směru pozitivní nebo negativní vliv na prožívání smrti. Matěj zastává názor, že náš život je z jedné třetiny předurčen, z jedné třetiny je možné ho ovlivnit a jednu třetinu vytváří člověk úplně novou.

Jan se nepovažuje za vyznavače jakéhokoliv náboženství. Přiklání se k východním kulturám a jejich filosofii. „Že bych dodržoval nějakou tradici nebo přikázání, tak to ne. Spíš takovej informovanej laik.“ Víra podle něj má pozitivní vliv na vyrovnávání se se smrtí. V dětství se částečně seznámil s křesťanstvím díky strýcovi a později se sám přiklonil k buddhismu, jehož koncept posmrtného života považuje za pozitivnější. „Takže člověk věří, že půjdou vejš. Proto mě opustil ten smutnej pocit, že už tady nejsou, protože teď se mají líp. I kdyby byli v bardo ještě teďka. Ten koncept mi přijde pozitivnější než křesťanský.“ Předpokládá, že bude v budoucnosti možné, že člověk „projde na území mrtvých a vrátí se“, čímž bude dokázáno, že „celej ten koncept víry byl k ničemu“. Všechny koncepty víry

v posmrtný život považuje za „berličku“, která napomáhá vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby.

Eva se považuje za křesťanku, přestože není pokřtěná. Je tedy samozřejmé, že si nepřeje být po smrti spálena, ale pohřbena do země. Pozitivní vliv víry spatřuje v tom, že poskytuje určité jistoty, především víru v posmrtný život. Zmiňuje i negativní vliv, kdy strach z posmrtného trestu člověka před smrtí sužuje. Při osobní zkušenosti s mrtvým ji napadlo jen, „aby se ten člověk měl lépe“. Domnívá se, že dítě ještě není schopné chápat smrt jako takovou, ale vnímá spíše okolní společnost. Na ni, jako dítě účastníci se pohřbu, mělo vliv prostředí kostela, „...že jsem tam viděla obrázky Ježíše a začala jsem se o to zajímat.“ Domnívá se, že na děti negativněji působí prostředí krematorií než kostelů. „V křesťanství se říká, že smrt znamená oddělení duše od těla a ta duše bude čekat u Boha na vzkříšení těla, po posledním soudu.“ Eva si nedokáže představit návrat duše do těla. Zda ono „vlastní Já, vědomí“ bude stejně vnímat, mít stejnou povahu, atd.

Pokusím se přiřadit respondenty k jednotlivým typům náboženské orientace Allporta a Rossa. Jednotlivé typy jsou popsány v úvodu. Nutno dodat, že „čistý typ“ zřejmě neexistuje a budu se tedy přiklánět k typu, jehož definice je naplněna z větší části. Dvě respondentky se hlásí ke křesťanství. Jedna z nich je členkou římskokatolické církve a druhá, sic není pokřtěna, se za křesťanku považuje, protože věří v Boha a Ježíše Krista. Magdaléna byla ke katolické víře vychovávána a dlouhou dobu se domnívala, že v Boha věří všichni lidé. Dnes již ani nenavštěvuje pravidelně kostel, jelikož to nepovažuje za nutné. Ve své víře „provedla revizi“ a snaží se žít tak, jak si myslí, že to je správně podle ní a podle Boha. Co považuje za pozdější produkt církve, pro ni není již důležité. V tomto ohledu se jedná o částečný antiklerikalismus. Nevěří v Boha z důvodu, aby si zajistila lepší posmrtný osud. Rozhodnutí o svém posmrtném osudu nechává pouze na Bohu. Její náboženská orientace je tedy blíže typu intrinsic. Eva podobně jako Magdaléna nesleduje svojí vírou cíl, zajistit si lepší posmrtný osud. Touto otázkou se ani nezabývá a věří v osud. Snaží se žít dle Bible, ale do kostela často nechodí. Také Evy náboženská orientace je blíže typu intrinsic. Jakub je buddhista. Ze směrů v rámci buddhismu si vybírá to, co jeho osobně obohacuje. Jakub vychází z učení buddhismu o bardo, tedy „mezistavu“ mezi smrtí a novým

zrozením, jehož délka trvá čtyřicetdevět dní po smrti a zemřelý by měl být po tuto dobu ponechán v klidu. Přesto Jakub uvažuje o darování orgánů, protože to považuje za dobré. Zde je patrný jeho odklon od učení, ve prospěch vlastního přesvědčení. Jakubova náboženská orientace je tedy mezi typy intrinsic a extrinsic a domnívám se blíže typu intrinsic. Pro Kláru a Alenu není duchovní stránka života důležitá. Smrt chápou jako definitivní zánik. Jejich duchovní orientace je tedy nerozlišující nenáboženská. Zbývajících sedm respondentů se nehlásí k žádnému konkrétnímu náboženství. Z náboženských systémů si vybírají myšlenky či praktiky, které nejvíce vyhovují jim samým. Zde je zajímavá synkreze představ o posmrtném životě. Tři z nich považují představu reinkarnace i křesťanský koncept za stejně přijatelné vysvětlení. Jan a Karolína se nyní přiklání spíše k reinkarnaci. Matěj a Aneta nechávají tuto otázku otevřenou a domnívají se, že je třeba se zabývat nyní důležitějšími otázkami. Těchto sedm respondentů je blíže typu bez rozlišování pronáboženský než nenáboženský, přestože se vůči konkrétním náboženstvím jasně vymezují. Jejich spíše pronáboženský postoj je vidět především na jejich představách o posmrtném životě.

Pozitivní vliv víry na vyrovnávání se se smrtí kvituje osm z dvanácti respondentů. Nejčastěji je jmenována víra v posmrtný život. Odhadnout její vliv nedokážou dva a zbývajících dva jsou si vědomi pozitivního i negativního vlivu, bez toho, aby některý z nich výrazně převyšoval.

d) Jaký vliv má/mělo studium religionistiky na fenomény týkající se smrti a religiozity?

Sárin pohled na smrt se studiem religionistiky nezměnil. Studium jí ale pomohlo pojmenovat její víru v transcendentno. Dle svých slov před studiem věřila v něco, co neuměla pojmenovat. Nyní svou víru umí lépe pojmenovat.

Petra studium religionistiky ovlivnilo jak ve vztahu ke smrti, tak také ve vztahu k vlastní religiozitě. Vidí ve svém zájmu o náboženství i počáteční motivaci ke studiu. Je rád, že díky studiu religionistiky má do problematiky hlubší vhled. „Samozřejmě mi nedala jasný otázky, teda spíš odpovědi, naopak otázek vzniklo ještě víc (smích). Je to určitě zajímavý. Na spoustu věcí člověk kouká jinak.“

Podle Anety ji nejvíce ovlivnila vlastní bakalářská práce, díky níž se seznámila s mnoha knihami s tematikou smrti. Považuje to za šťastnou náhodu, že zpracovávala téma spiritismu v době, kdy jí zemřel otec. Studium jí pomohlo s vyrovnáváním se s jeho smrtí. „Že jsem si vybrala téma toho spiritismu a to mi bylo dost nápomocný v té situaci, která následovala. ... Určitě mi to v tomhle směru pomohlo.“

Lenka si není vědoma, že by mělo studium religionistiky nějaký vliv na její vztah ke smrti nebo religiozitě.

Karolína si myslí, že studium neovlivnilo její postoj ke smrti ani k vlastní religiozitě.

Magdaléna je přesvědčená, že právě studium religionistiky mělo zásadní vliv na její celkový přístup k životu. „Já jsem byla víc taková přísnější k sobě i ostatním, víc dogmatická. ... Religionistika změnila přístup jak k sobě, tak k ostatním lidem. Větší tolerance k nevírám.“ Studium religionistiky společně s úmrtím babičky ovlivnilo nejvíce její víru. Byla vychovávána v katolické víře a jiný pohled na posmrtný život, než ten, který jí byl prezentován v domácím prostředí, by jí ani nemohl přijít na mysl. „Dřív by mě nic jinýho ani nenapadlo, teď to můžu trochu srovnávat.“ Některé názory s postupem času a odloučením od rodiny změnila. „To je věc církve, to já nebudu, to neuznávám. Kde je ta hranice, co je od Boha, co je od církve.“ Doufá, že se jí daří nalézt hranici mezi příkazy od Boha a od církve. Na střední škole měla nepříjemnou zkušenost, když otevřeně přiznala svou víru a tudíž se jí zpočátku snažila tajit i při studiu religionistiky. „Ze začátku jsem měla pocit, že se tak ohrnuje nos nad těma katolíky. Všichni jsou hledači, buddhisti, ten chodí na meditace, ... Měla jsem z toho takový pocit méněcennosti. ... Snažila jsem se nejprve uvést jako člověk a potom ať si zjistí, kdo jsem.“

Jakub si nemyslí, že by ho studium religionistiky v tomto směru výrazně proměnilo a nemyslí si ani, že je to v jeho moci.

„Religionistika podle mě se smrtí moc nesouvisí, protože o ní nemůže nějakým způsobem vypovídat a ani se o to nesnaží. O smrti dokonce nemohou vypovídat ani náboženské texty či náboženská představitelá, protože o ní může vypovídat jen vlastní zkušenost.“

Na otázku, zda studium religionistiky mělo vliv na postoj Aleny ke smrti či víře, odpovídá stručně: „Vůbec ne.“

Podle Kláry nemělo studium religionistiky žádný vliv na její postoj ke smrti nebo duchovní orientaci.

Matěj je přesvědčen, že studium religionistiky mělo vliv nejen na jeho postoj ke smrti „Začal sem jí jako víc reflektovat sám v sobě a začal jsem o ní mnohem víc uvažovat...“, Dle jeho slov mu studium úplně převrátilo myšlenkový systém. „...tam jsou zásahy do našeho vnímání evropského a tím jak dokážu nahlížet.“ Uvádí i kontrast hluboké propracovanosti konceptu smrti v křesťanství v kontrastu poměrně malého zájmu ve východní filosofii.

Jan je přesvědčen, že studium religionistiky mělo vliv na jeho postoj ke smrti. „Už jenom, že se člověk dozvěděl i o jiných tradicích, jakým způsobem v co věří.“ Jelikož se zajímal o buddhismus, představovalo pro něj studium „zpřesnění a zkompletování“ jeho dosavadních poznatků a představ. Pozitivní dopad zaznamenal i v praktické rovině, že věděl jak se chovat na mši za zemřelého, což pro něj znamenalo vyjádření úcty zemřelému.

Eva je přesvědčena, že studium nemělo vliv na její postoj ke smrti. Vliv ovšem mělo na její vztah ke křesťanství. „Během studia religionistiky jsem přišla na to, že křesťanství samo o sobě neexistuje. Osoba Ježíše Krista se mi líbí, doufám, že opravdu existovala, věřím v ni, a proto se považuji za křesťana, dogma však neuznávám.“

Studentů, kteří se domnívají, že studium mělo vliv na jejich postoj ke smrti, bylo pět a studentů, kteří se domnívají, že nikoli, šest. Názory byly velmi různé. Jakub si myslí, že religionistika o smrti vypovídat nemůže a ani to nedělá. Zastává názor, že postoj ke smrti je dán výhradně vlastními zkušenostmi. Na druhé straně jsou respondenti, kteří v důsledku studia změnili podstatným způsobem svůj postoj ke smrti. Více respondentů však zaznamenalo vliv na svoji osobní spiritualitu. Někteří oceňují hlubší znalosti, kterých se jim dostalo, a v důsledků kterých přehodnotili některé svoje postoje. Pro Matěje znamená studium úplné převrácení myšlenkového systému. Přemýšlí o tom, proč má určité myšlenkové systémy. U Magdalény i Evy je zřetelná určitá míra antiklerikalismu způsobeného dle jejich slov právě studiem religionistiky.

Závěr

Výzkum ukázal, že ne všechny mé předpoklady byly potvrzeny. Předpokládala jsem například, že studenti religionistiky budou schopni adekvátně popsat svoji duchovní orientaci. Musím konstatovat, že někteří ano, ale někteří nikoliv. Tento předpoklad tedy zcela naplněn nebyl.

U studentů religionistiky, tedy mých spolužáků, jsem předpokládala důvěrné vztahy a z toho vyplývající jejich ochotu hovořit na takto citlivé téma. Zde byl předpoklad správný. Žádný respondent neodmítl rozhovor po ujištění, že bude anonymní.

Pravdou se ukázalo, že v tomto věku není tak častá vlastní zkušenost se smrtí blízké osoby. Nasetkala jsem se tímto “nesplněním kritérií respondenta“ často. Jednalo se pouze o dva případy. Lze tvrdit, že většina lidí ve věku 24 až 28 let tuto zkušenost má. Byť se ve většině případů jednalo o zkušenost se smrtí prarodiče či prarodiče.

Ze svého pozorování v běžném životě jsem se setkala s mnoha osobami, které se označovaly za ateisty, přestože měly určité představy o posmrtném životě atd. Tento předpoklad u studentů religionistiky naplněn nebyl. Prvním důvodem je fakt, že žádný z mých respondentů se za ateistu neoznačil. Vliv může mít i samotný obor, který respondenti studují. Motivací ke studiu je zájem o náboženské otázky. Pouze dva respondenti považovali smrt za definitivní zánik a možnost jakékoliv posmrtné existence vylučovali.

Zvolená metodologie, tzv. rozhovor s návodem, v sobě nese předpoklad volnosti ve výpovědích. Přestože občas respondent nebyl schopen souvislejšího vyprávění a moje konkrétnější dotazování bylo zapotřebí, domnívám se, že tento předpoklad splněn byl. Některá témata přibývala v průběhu výzkumu, podle toho, co ten který respondent považoval za adekvátní k tématu.

První otázka zjišťovala postoje respondentů ke smrti, jejich prožívání a vyrovnávání se s úmrtím blízké osoby. Většina považuje smrt za přirozenou součást života. Jako přirozenou někteří označují pouze smrt starého člověka. Většina respondentů měla první zkušenost se smrtí do patnácti let věku. Zde nebylo velkého rozdílu, zda se jednalo o zkušenost z šesti let nebo patnácti let. Ti, co si svoji první

zkušenost se smrtí pamatovali, shodně tvrdili, že ji v té době v sobě plně nereflektovali. Další zkušenost, byť se udála také v dětství, se jich již dotkla více.

Mezi faktory ovlivňujícími postoj ke smrti jmenovali převážně to, zda se jednalo o smrt očekávanou či neočekávanou, zda byl vztah se zemřelým hluboký či nikoli. Dále byl zmiňován pozitivní vliv rodiny, zkušenosti se smrtí, přemýšlení o smrti. Vytěšňování smrti z bezprostředního života či snahu smrt vytěšnit z myšlenek považuje většina za negativní. Pokud bych měla říci, jak se respondenti vyrovnávají s úmrtím blízkého člověka, tak mohu pouze konstatovat, že je to velice individuální, v závislosti na jejich velmi různorodých zkušenostech a postojích ke smrti.

Vlivu faktoru smrti na další život pozůstalých si respondenti nebyli osobně příliš vědomi. Většina se se smrtí blízkého vypořádávala poměrně dobře. V prvním dnu či několika málo dnech pociťovali smutek. Fáze truchlení však nebyla dlouhá a obecně si její vliv na svůj život po několika málo týdnech neuvědomovali. Na své blízké přesto vzpomínají i po mnoha letech, zapalují za ně svíčky, navštěvují hroby či jiná místa nebo o nich mívají sny. Samozřejmě jsem se setkala s výjimkami. Například Anetě zemřel otec a tuto ztrátu pociťovala velice silně po dlouhou dobu, obzvlášť v prvních týdnech a měsících. Magdaléna silně emotivně prožívala ztrátu babičky, přesto na této zkušenosti našla i pozitivum. Tato zkušenost pro ni představovala dle jejích slov „duchovní obnovu“. Lenka si smrt babičky dlouho vyčítala jako svoje osobní selhání, jelikož nebyla schopna se o babičku postarat a musela být umístěna do domova důchodců a později do léčebny dlouhodobě nemocných. Matěj se pozastavil nad svým, dle jeho slov až příliš snadným, vypořádáním se se smrtí, ale považuje to za pozitivum. Všimli si vlivu smrti na život druhých. Většinou se nejednalo o členy úzké rodiny. Jmenovali obranné mechanismy jako jsou útek k aktivitě, rezignace na vlastní život, touha po pozornosti okolí, ignorace, popření skutečnosti.

Přestože se většina setkala spíše s faktem, že jejich blízcí umírali v nějakém zařízení, sami by si přáli umírat doma nebo alespoň na nějakém klidném místě. Naprostá většina je přitom přesvědčena, že by lidé neměli umírat sami. Lenka je naprosto přesvědčena, že zařízení typu nemocnice, domov důchodců či léčebna dlouhodobě nemocných člověku výrazně zkracuje poslední období života. Zmíněn byl i pozitivní vliv bezprostřední zkušenosti s umírajícím člověkem na pozůstalé.

Trend dnešní společnosti, zaměřené na člověka mladého, úspěšného, plného sil, považuje obraz starého a nemocného člověka za nepřijatelný. Tohoto negativního trendu převážně západní společnosti si všiml Matěj a Jan. Dá se předpokládat, že by tento trend za negativní označili i další respondenti, pokud by na něj byli tázáni. Svého mrtvého blízkého viděli pouze tři respondenti a ostatní o tuto možnost do budoucnosti nestojí.

Petr a Sára si uvědomují rozdíl mezi vnímáním smrti veřejně známé a neznámé osoby. Tím potvrzují tvrzení J.D. Daviese, že „cenu“ smrti určuje názor společnosti nebo i celého světa. Nelze tvrdit, že další respondenti nevnímají tento rozdíl stejně, nicméně se o něm sami nezmínili.

Pohřeb byl i pro respondenty, kteří se vyrovnávali se smrtí velice snadno, silně emotivním zážitkem. Někteří jej považují za rozloučení se zesnulým a někteří za vyjádření úcty zemřelému. Část respondentů se pozastavovala nad polaritou nálad na pohřbu samém a na následné hostině.

Většina má zkušenost s pohřby civilními, někteří s církevními i civilními. Magdaléna a Eva pouze s církevními pohřby. Zde se potvrdilo, že religiozita má podstatný vliv na způsob naložení s tělem zemřelého. Církevní pohřby v České republice představují 15%, což zhruba odpovídá podílu církevních pohřbů v mém výzkumu. Podíl kremace výrazně převyšoval nad inhumací. Tento fakt koresponduje s praxí v celé České republice, kde představuje kremace více než 75% ze všech způsobů naložení s tělem zemřelého. V Praze je každá pátá urna nevyzvednuta. S touto skutečností jsem se během rozhovů nesetkala. Zřejmě se jedná o specifikum velkoměsta. Moji respondenti žijí většinou v krajských městech nebo v nich alespoň částečně pobývají při studiu. Na druhou stranu pocházejí většinou z menších měst a obcí. V domácím prostředí jsou uchovávány výjimečně. Konkrétně jen dva Sářiny prarodiče mají urnu doma. V ostatních případech byl zvolen urnový háj, rodinná hrobka či rozptyl. Respondenti nepotvrdili trend rostoucí individualizace a privatizace naší společnosti v této otázce.

Nelze tvrdit, že pokud jedni respondenti spontánně hovoří o určitém tématu, ti, kteří o něm nehovoří, nesdílí podobný názor. Zde se ukazuje nevýhoda kvalitativního výzkumu, resp. rozhovoru s návodem.

V následující otázce respondenti hovořili o představách a pocitech spojených s vlastní smrtí. Někteří o ní přemýšleli již v dětství. Někteří ji nepovažují za příliš důležitou. Pro některé je představa vlastní smrti nepředstavitelná a někteří si ji ani představovat nechtějí. Přesto již na svoji vlastní smrt všichni respondenti mysleli. Sály oblíbený citát je: „Rozhodl jsem se, že budu žít věčně, a umřu jenom kdyby mi to nevyšlo.“¹²⁸ Umřít dle svých slov nyní „nemůže“ ani Lenka, Karolína, Magdaléna, Alena a také Jan by svou smrt odsunul do daleké budoucnosti. Tento názor je pochopitelný a koresponduje s výpovědmi o přirozené a očekávané smrti. Očekávaná a tím pádem i přirozená smrt je zmiňována u smrti starého člověka. Pro většinu respondentů je obtížnější vyrovnat se se smrtí mladého člověka než starého, a proto si zřejmě i svoji smrt představují až v daleké budoucnosti. Přesto se ne všichni respondenti s tímto názorem vlastní smrti bojí. Na druhou stranu se poměrně často objevovaly i výpovědi o jisté zvědavosti či těšení se na to, co bude po smrti. Klást si otázky kdy nebo jak zemřou není podstatné pro Evu a Matěje. Jakub na druhou stranu považuje přemýšlení o vlastní smrti za prospěšné. Strach ze smrti byl často spojen s bolestí při umírání, z nevědomosti co bude následovat či nemožností to ovlivnit. Deset z dvanácti respondentů nevyklučuje nějakou formu posmrtné existence.

Většina respondentů by si přála umírat doma nebo alespoň na klidném místě. Bylo zřejmé, že spousta respondentů o přání, jak by mělo být naloženo s jejich tělem, ještě nepřemýšlela. Třetina respondentů žádné přání nemá. Eva, Magdaléna a Petr by chtěli být pohřbeni do země. Pro Evu a Magdalénu je motivací víra v tělesné vzkříšení. Petr by si přál být pochován na louce a aby byl nad jeho hrobem zasazen strom. Přeje si, aby jeho tělo mohlo být živinami pro jiné živé organismy. Považuje tento způsob za jistý druh reinkarnace. Zbylí respondenti by si přáli kremaci. Sára má představu, podobně jako Petr, že by nad jejím popelem byl vysazen strom. Aby „její“ strom žil co nejdéle, zvolila sekvoj. Dva respondenti uvažují o darování svých orgánů, pokud to bude možné.

Je nutné vzít na vědomí, že žádný z respondentů není smrtí v tuto dobu významně ohrožen¹²⁹ a ač si její nevyhnutelnost všichni uvědomují, nejsou s ní přímo konfrontováni. Je také pochopitelné, že ve věku 24-28 let člověk o smrti příliš

¹²⁸ Joseph Heller – americký spisovatel

¹²⁹ Míněno tak, že nemá žádný respondent vážnou chorobu, která by ho ohrožovala na životě. Samozřejmě se může stát cokoliv.

nepřemýšlí. Jung pokládá přílišné zaobírání se smrtí v mládí za neurotické. „Neboť je právě tak neurotické nezaměřovat se na smrt jako na cíl, jako v mládí potlačovat fantazie, které se zabývají budoucností.“¹³⁰

Duchovní orientace má zajisté vliv na postoje ke smrti. Ani jeden z respondentů, kteří se hlásí k určitému náboženskému směru, se dle svých slov okamžiku smrti nebojí. Vlastní náboženská příslušnost se neukázala jako rozhodující v tomto směru. Strach ze smrti do jisté míry ovlivňuje víra v existenci posmrtné existence. Strach ale pocítují i ti, kteří předpokládají nějakou formu posmrtné existence. Vliv na tento fakt může mít jejich nejistota ve víře. Smrt jako definitivní zánik považují pouze dvě respondentky. Ostatních sedm respondentů předpokládá určitou formu posmrtného života. Mluvili o posmrtné existenci v křesťanském pojetí a reinkarnaci.

Podle Šetření ISSP 1998 – Náboženství je v České republice pouze jeden člověk ze sta přesvědčen, že neexistuje žádná forma transcendentna či jeho projevů v životě. Já jsem se také nesetkala ani s jedním respondentem, který by vylučoval existenci transcendentna. Podíl osob v České republice, které se hlásí k určitému náboženskému vyznání,¹³¹ zhruba odpovídá zastoupení mého výzkumného vzorku. Podle výsledků Šetření ISSP 1998 a DIN 2006 více než 50% populace věří v nějakou formu transcendentna či jeho projevů v životě. Vzorek respondentů byl více pronábožensky orientovaný než zbytek populace. Vysvětlením může být už samotné studium religionistiky. Předpokládá zájem o náboženské otázky a tudíž i míra pronáboženské orientace je vyšší než u zbytku populace. Podle výzkumu DIN 2006 pouze 10% populace věří v Boha v židovsko-křesťanském pojetí. Můj vzorek vykazuje mírně vyšší víru v Boha, 16%. Vzorek respondentů spíše odpovídá vzorku populace. Je patrná individualizovaná a privatizovaná religiozita nebo spíše spiritualita a synkreze přístupů různých náboženských směrů. V tomto případě šlo o synkrezi představ o posmrtném životě v křesťanském pojetí a víru v reinkarnaci.

Posledním tématem bylo studium religionistiky a jeho vliv na respondentovu religiozitu a postoje ke smrti. Polovina respondentů vyloučila vliv studia na svůj postoj ke smrti. Ti, co určitý vliv připouštěli, hovořili nejčastěji o rozšíření obzorů o

¹³⁰ Jung, C. Gustav. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 1994, s. 107-116.

¹³¹ Podle sčítání lidu v roce 2011 činí tato skupina populace 20,8% a podle EVS studie 27% v roce 2008.

posmrtných představách v různých náboženských tradicích. Dva respondenti tvrdili, že studium mělo vliv na celý jejich život, na vnímání skutečností, myšlení,... Vliv na svoji religiozitu připustilo osm respondentů z dvanácti. Studium jim dle slov většiny respondentů zprostředkovalo dosud neznámá fakta nebo pomohlo ve formulaci vlastního náboženského přesvědčení. Eva vliv studia shrnula rozhodnými slovy, že „křesťanství samo o sobě neexistuje“. Magdaléna vidí změnu ve své toleranci k jiným vírám i nevírám. Vliv studia byl tedy spíše pozitivní.

Vyšší míru pronáboženské orientace respondentů a s ní související postoje ke smrti spatřuji v tom, že jde o skupinu respondentů, jejíž zájem o studium religionistiky je dán celkovým zájmem o náboženství. Studenti religionistiky jsou zcela jistě specifickým vzorkem populace, nelze tudíž výsledky výzkumu aplikovat na většinovou populaci. Domnívám se, že vzorek respondentů nebyl natolik obsáhlý, aby mohl být platný pro všechny studenty tohoto oboru. Bylo by jistě zajímavé, srovnat výsledky výzkumu z různých fakult.

Literatura:

Prameny:

Bible: překlad 21. století. Flek, Alexandr – Hedánek, Jiří – Hoffman, Pavel – Sýkora, Zdeněk. Praha: Biblion, 2009.

Buddhovy rozpravy, sv. 1. Přel. Rozehnal, Miroslav. 1. vyd.. Praha: Dharma Gaia a Sdružení přátel Indie, 1994.

Epos o Gilgamešovi. Přel. Prosecký, Jiří - Hruška, Blahoslav – Rychtařík, Marek. Praha: Lidové noviny, 2003.

Korán. Přel. Hrbek, Ivan. 3. vyd., Praha: Academia, 2000.

Odborná literatura:

Aberbach, David. *Charisma in Politics, Religion and the Media.* Londýn: Macmillan, 1996.

Allport, W. Gordon – Ross, J. Michael. „Personal religious orientation and prejudice“. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1967, vol. 5, no. 4, s. 432–443.

Ariès, Philippe. *Dějiny smrti I.* Praha: Argo, 2000.

Ariès, Philippe. *Dějiny smrti II.* Praha: Argo, 2000.

Bellah, N. Robert. *Beyond Belief: Essays on Religions in a Post-Traditional World.* New York, Evanston, London: Harper & Row, 1970.

Berger, L. Peter - Luckmann, Thomas. *Sociální konstrukce reality.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

Davies, J. Douglas. *Stručné dějiny smrti.* Praha: Volvox Globator, 2007.

Disman, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost.* Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002.

Elias, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech.* Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998.

Emmons, A. Robert. „Personal strivings: an approach to personality and subjective well-being“. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1986, vol. 51, no. 5, s. 1058-1068.

Fasora, Lukáš - Hanuš, Jiří - Malíř, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

- Frankl, V. Emanuel. *Člověk hledá smysl. Úvod do logoterapie*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, 1994.
- Fromm, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1992.
- Galvas, Zbyněk. „Umírání a smrt z hlediska ontogenetického přístupu“. Heller, Daniel - Šturma, Jaroslav. *Psychologie pro 3. tisíciletí : Psychologické dny 1998: \“Psychologie pro třetí tisíciletí\“. psychologické dny 2000: \“Jednota v odlišnosti\“*. Praha: Testcentrum, 2000. s. 368 – 378.
- Genep, v. Arnold. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1997.
- Halík, Tomáš. „Poslední věci“ v křesťanské tradici“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 71-78.
- Hamplová, Dana - Řeháková, Blanka. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí: výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009.
- Hamplová, Dana. „Šetření ISSP 1998 – Náboženství“. *Sociologický časopis*. 2000, vol. 36, no. 4, s. 431-440.
- Hanuš, Jiří. „Sekularizace 1848–1914: badatelské problémy a současná situace“. Fasora, Lukáš - Hanuš, Jiří - Malíř, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
- Haškovcová, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000.
- Heller, Jan - Mrázek, Milan. *Nástin religionistiky. Uvedení vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich, 1988.
- Hendel, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha, Portál, 2005.
- Horyna, Břetislav – Pavlincová, Helena. *Dějiny religionistiky. Antologie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2001.
- Jung, C. Gustav. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 1994.
- Jupp, Peter - Walter, Tony. „The Healthy Society: 1918-98“. Jupp, Peter. - Gittings, Clare (ed.). *Death in England. An Illustrated History*. Piscataway: Rutgers University Press, 2000.
- Kearl, C. Michael. *Endings: A Sociology of Death and Dying*. New York: Oxford University Press, 1989.

- Kropáček, Luboš. „Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 57-70.
- Křivohlavý, Jaro. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001.
- Kübler-Ross, Elisabeth. *O smrti a umírání*. Turnov: Arnica, 1992.
- Kübler-Ross, Elisabeth. *Odpovědi na otázky o smrti a umírání*. Praha: EM Reflex, 1995.
- Kübler-Ross, Elisabeth. *Odpovědi na otázky o smrti a umírání: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. Praha: Tvorba s. r. o., 1995.
- Lévy-Bruhl, Lucien. *Myšlení člověka primitivního*. Praha: Argo, 1999.
- Littlewood, Jane. „The denial of death and rites of passage in contemporary societies“.
- Clark, David. (ed.). *The Sociology of Death: theory, culture, practice*. Oxford – Cambridge: Blackwell Publishers, 1996.
- Lužný, Dušan – Václavík, David (a kol.). *Individualizace náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství*. Praha: Malvern, 2010.
- Lužný, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova Univerzita, 1999.
- Lyčka, Milan. „Smrt a umírání v judaismu“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 79-94.
- Malinowski, Bronislaw. *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Boston: Beacon Press, 1948.
- Malíř, Jiří. „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století“. Fasora, Lukáš - Hanuš, Jiří - Malíř, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
- Miltner, Vladimír. *Vznik a vývoj buddhismu*. Praha: Vyšehrad, 2001.
- Možný, Ivo. *Moderní rodina: mýty a skutečnosti*, Brno: Blok, 1990.
- Mrázek, Miloš. „Kde je smrti, osten tvůj?“ Živí a zesnulí v pravoslavném pohledu“. *Křesťanská revue*. 2007, č. 3, roč. 74, s. 12-14.
- Navrátilová, Alexandra. „K některým kultovním a sociálním aspektům pohřebního obřadu v české a slovenské lidové tradici“. Krekovič, Eduard (ed.). *Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava: Nona, 1993.

- Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.
- Nozar, Karel. *Pohřby do země a kremace*. Brno: Spolek Krematorium, 1931.
- Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010.
- Ondračka, Lubomír. „Dobrá smrt vysokokastovního hinduisty“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010. s. 9-56.
- Papica, Jan. „Psychologické, filosofické a náboženské postoje ke smrti“. Plhánková, Alena – Papica, Jan (ed). *Varia Psychologica VIII*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998, s. 368-378.
- Rabušic, Ladislav – Hamanová, Jana. *Hodnoty a postoje v ČR 1991-2008 (pramenná publikace European Values Study)*. Brno: FSS MU, 2009.
- Říčan, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002.
- Seale, Clive. *Constructing Death. The Sociology of Dying and Bereavement*, Cambridge: Cambridge university Press, 2003.
- Schneider, W. Johannes. *O smyslu a důležitosti životních krizí: psycholog k problémům moderního života*. Hranice: Fabula, 2005.
- Soukupová, Tereza. „Umíme ještě truchlit?“. *Psychologie dnes*. 2006, roč. 12, č. 5, s. 18 – 20.
- Stark, Rodney - Bainbridge, S. William. *The Theory of Religion*. New York, Bern: Peter Lang, 1997.
- Václavík, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada Publishing, 2010.
- Walter, Tony. „Modern Death: Taboo or not Taboo?“. *Sociology Journal of the British Sociological Association*. 1991, vol. 25, no. 2, s. 293-310.
- Zemánek, Marek. „Smrt a umírání z pohledu buddhismu“. Ondračka, Lubomír (ed.). *Smrt a umírání v náboženských tradicích světa*. Praha: Cesta domů, 2010. s. 95-111.

Internetové zdroje:

- Gorer, Geoffrey. „The Pornography of Death“. *Encounter* [online], 1955 [citováno 2012-10-21]. URL: <<http://www.unz.org/Pub/Encounter-1955oct-00049>> .

Pivoda, Aleš. „Jaký mají Češi vztah k zesnulým a jejich pohřbům?“. *Funeral Quartal* [online]. 2010 [cit. 2012-11-22]. URL: <<http://www.funeralq.cz/rubriky/jaky-maji-cesi-vztah-k-zesnulym-jejich-pohrbum>>.

Pivoda, Aleš. „Základní charakter kultury pohřbívání v Česku“. *Funeral Quartal* [online]. 2011 [cit. 2012-11-22]. URL: <<http://www.funeralq.cz/rubriky/zakladni-charakter-kultury-pohrbivani-v-cesku>>.

Sčítání lidu, domů a bytů 2001- Pramenné dílo. [online]. 2005 [citováno 2012-10-21].

URL: <<http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/kapitola/4132-05--3002>>.

Sčítání lidu, domů a bytů 2011. [online]. 2012 [citováno 2012-10-21]. URL:

<<http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=30629&th=&v=&vo=null&vseuzemi=null&void=>>>.

Seznam příloh

Příloha č. 1	83
Příloha č. 2	89
Příloha č. 3	92
Příloha č. 4	95
Příloha č. 5	98
Příloha č. 6	101
Příloha č. 7	109
Příloha č. 8	116
Příloha č. 9	119
Příloha č. 10	122
Příloha č. 11	127
Příloha č. 12	131

Příloha č. 1

Sára – 25 let

Považuješ se za vyznavače nějakého náboženství? Ne, ale věřím v Boha. Asi jsem duchovně hledající, ale nehlásím se k žádné církvi ani náboženské společnosti

Myslíš si, že má víra nějaký vliv na vyrovnávání se se smrtí? Určitě ano, v pozitivním smyslu.

Kdy jsi se poprvé setkala se smrtí a jak to na tebe působilo? Poprvé v šesti letech.

Jednalo se o pohřeb mého pradědy v kostele. Pamatuji si, že jsem plakala, ale myslím si, že to bylo spíše vlivem okolí, který tam na mě působil. Řekla bych, že jsem si to ještě tak neuvědomovala. Celkově jsem se za svůj život zúčastnila pěti pohřbů v rámci rodiny. Velmi osobně jsem prožívala pohřeb až v jedenácti letech, kdy mi umřela babička. Bylo to velice silné...emočně. Už jsem si uvědomovala, že svou babičku nikdy nevidím, neuslyším ji, neobejmu jí. Řekla bych, že jistým způsobem mi pomohl děda (její manžel) vyrovnat se s tím. Pomohl se mi s tím smířit. Samozřejmě to nebyla otázka jednoho rozhovoru nebo tak něco. Ale ukázal mi, jak to vnímá a prožívá on a v podstatě mi dal naději, že babička prostě není pryč. Řekl mi, že babička je teď na místě, kde je jí daleko líp, nic jí netrápí a dívá se na nás. Usmívá se na nás. Děda se na ní prakticky těšil. Když se na to dívám zpětně, tak jakoby z toho vyplynulo, že v podstatě věděl, že tady taky už moc dlouho nebude. Zemřel asi tak půl roku po babičce. Jeho pohřeb jsem už zvládala lépe, teda v tom emocionálním smyslu. Neplakala jsem „jak divá“, což však neznamená, že by mě to bolelo méně. To vůbec. Ale slíbila jsem mu, že nebudu tolik plakat a tento slib jsem byla odhodlaná po celý průběh pohřbu dodržet. I když mě to stálo seškrábaný lak na nehtech. Všimla jsem si, že většina lidí, ať už věřící nebo nevěřící, tak mají nějakou představu posmrtného života. Ale setkala jsem se i s pár lidmi, kteří jsou smíření s tím, že po smrti zkrátka není nic. To je něco, co moc neumím pochopit, spíše je možná obdivuji. Já se osobně s takovou představou smířit nedovedu.

Uvažovala jsi někdy o svojí vlastní smrti? Tohle souvisí už s těmi zkušenostmi. Podle mě, o tom vědomě nebo nevědomě přemýšlí každý, jen záleží do jaké míry. Smrt je prostě něco, čemu se nikdo z nás nevyhne. Je to přirozenou součástí života a ať chceme nebo ne. Dřív nebo později si smrt najde každého z nás. Já mám ze smrti

docela hodně velký strach. V podstatě nejsem schopná ani říct, jestli ten strach pramení ze smrti samotné nebo z té bolesti, která umírání může předcházet. Na jednu stranu mě vysloveně zajímá, co po smrti bude. Snad by kvůli tomu stálo za to i umřít. Na druhou stranu, pak už to ale stejně nikomu neřeknu (smích). Navíc život miluji nadevše, takže mě to až tak zase moc nezajímá. Je ale asi fakt, že kdybych s jistotou věděla, co bude po smrti, tak už bych se třeba smrti tolik nebála, zároveň je tu však i varianta, že by se mi to nemuselo nelíbit a můj strach ze smrti by to mohlo ještě více zvětšit. Takže možná je lepší nevědět, nemyslet na to. Asi jako nejpříjemnější způsob smrti se mi zdá, zemřít ve stáří ve spánku doma.

Všimla sis u vás v rodině nějakých změn, když někdo umíral? Ne.

Mluvila jsi třeba s dědou, když umíral? Ne. Všechny pohřby rodinných příslušníků, jichž jsem se účastnila, proběhly v rozmezí od mých šesti do šestnácti let. A upřímně z celého srdce doufám, že dlouho žádný pohřeb znovu nezažiji, inshallah. Nicméně když na tom byli zdravotně nejhůř, tak já jsem je už neviděla. Dá se říct, že na jednu stranu jsem za to snad i vděčná. Díky tomu jsem si mohla uchovat v paměti jen takové ty hezké vzpomínky. Na druhou stranu v případě mé prababičky se stalo něco, co mě mrzelo hodně dlouho a v jistém smyslu asi ani nikdy mrzet nepřestane. Měla mozkovou mrtvici a odvezli jí do nemocnice. Rodiče se mě několikrát ptali, zda chci jít s nimi na návštěvu za prababičkou, ale já jako patnáctiletá pubertáka jsem dala přednost možnosti vyrazit si ven s kamarádkou. Možná jsem si ani nechtěla připustit, jak je to vážné a co všechno by se mohlo stát. Že už se nevrátí domů a já už jí nevidím. Každopádně pak jsem s rodiči odjela na dovolenou, kterou jsme měli dlouho dopředu naplánovanou, s tím že sestra zůstala v Čechách. Prababičky stav se však nijak nezlepšoval, tak jsme se chtěli vrátit zpět o trochu dřív, než jsme měli. Nicméně se nám pak z Čech dostalo telefonátu, že se to trochu zlepšilo, ačkoliv evidentně ne. My jsme tak ještě ty dva, tři dny zůstali. Když jsme se pak vraceli, pamatuji si, že jsme byli zrovna na trajektu a blížili se k Itálii, tak nás bombardovali zprávy operátorů o změnách sítě, až se mezi nimi objevila zpráva o prababiččině smrti. Zemřela přesně měsíc na to, co byla přivezena do nemocnice. Osobně tedy nemám zkušenost toho, že bych mluvila s někým, kdo má smrt, jak se tak říká, nadosah. Nicméně má sestra ano. Když jsem se s ní pak o tom bavila, tak mi říkala, že můžu být v podstatě ráda, že jsem si zachovala ten hezčí obraz dotyčného. Ona bohužel na ten

pohled na prababičku v nemocnici asi jen tak nezapomene. Já přesně nedovedu říct, kdy jsem prababičku viděla naposledy, nicméně vím, a to mě docela i hřeje na srdci, že na jednom z posledních setkání, aniž bych to samozřejmě věděla, že poslední budou, jsem ji řekla, že ji mám moc ráda. Možná obecně je tedy asi lepší mít možnost zachovat si ten hezčí obraz člověka, než když je ve stavu, kdy už to není nic pěkného. Rozhodně to nemyslím tak, že by lidé, kteří mají vážné zdravotní potíže a mají blízko ke smrti, měli být sami. To ani náhodou. Právě naopak. Měli by vědět, že ty lidi tady je mají rádi a jsou s nimi, a to i když je ten dotyčný třeba nepoznává.

Vnímáš jinak, když umře mladý nebo starý člověk? Záleží hlavně na osobním vztahu k tomu danému člověku. Ale u těch starých osob se s tím člověk už tak nějak smiřuje. Prostě ví, že to dříve nebo později přijde, ať chce nebo ne. Útěchou mu třeba může i být, že si může říct, že dotyčný prožil krásný, dlouhý a plnohodnotný život. To sice může znít jako klišé, ale u mladého člověka, který měl celý život před sebou, neměl ještě ani třeba rodinu nebo děti, atd. si to člověk říct jen tak nemůže. U mladých lidí to, že odejdou, prostě člověk nečeká. Asi to zasáhne člověka víc. A o to víc, si člověk asi ani nechce připustit, že se něco takového stalo. Na konci srpna tohoto roku zemřel při tragické autonehodě bratr mého velmi dobrého zahraničního přítele. O dva týdny se nedožil svých dvacátýchsedmých narozenin. Měl necelý rok po svatbě a plánovali miminko. Sice jsem ho neznala, kdo ví jak dlouho, ale měla a mám ho velmi ráda. Mé srdce si získal hned. Když jsem byla v zahraničí, tak mě přijal bez otázek do svého domu, nechal mě u sebe bydlet a přijal mě do rodiny, jako kdybych byla jeho sestra a znal mě celý život. Takovou srdečnost a vřelost člověk nezažívá každý den, a proto mi asi nečinilo žádný problém ho přijmout tak rychle do svého srdce. Jsem mu za hodně vděčná. Když jsem zjistila, že zemřel, tak jsem tomu nechtěla věřit. Mladí lidé by opravdu neměli umírat. Měl celý život před sebou. Také jsem v tu chvíli chtěla být s nimi. Moc jsem si přála, abych jim mohla v takové hrozně chvíli pomoc, být jim oporou. Víím, že bych jim asi nedokázala pomoci nebo ulevit od bolesti jakou je ztráta bratra, manžela, syna, ale moci je alespoň obejmout. Věřím, že občas jedno objetí může vyjádřit daleko více než milion slov. Proto jsem se tady v Čechách cítila tak nějak spoutaná, že nemohu udělat vůbec nic. Chtěla jsem za zesnulého kamaráda zapálit alespoň svíčku v kostele, ale bohužel ani tento zvyk není u nás v kostelech moc zažitý, tak jsem mu ji zapálila u sebe doma a rozloučila se s ním sama tady po svém. I

když myslím, že v jistém smyslu se s ním stále ještě loučím. Mladí lidé by prostě neměli takhle brzo odcházet. No, ale život je, jaký je.

Tvoji blízcí umírali doma nebo v nějakém zařízení? Většina zemřela v nemocnici, neboť tomu jejich zdravotní stav nedovolil jinak. Děda pak zemřel doma ve spánku. Takže u vás není zvykem z důvodu nedostatku času apod. posílat umírajícího do nějakého ústavu? Tuto variantu jsem v naší rodině nezažila. Nikdo z mých blízkých své poslední dny v žádném ústavu netrávil. Bydleli normálně doma.

Viděla jsi babičku nebo někoho jiného po smrti? Jednou a měla jsem takový pocit, že člověk se snad ani podívat nechce. Na druhou stranu, nějaký poslední pohled, rozloučení, to ti nedá se nepodívat. Také záleží, co té smrti předchází. Pokud dotyčný už hodně trpěl, tak i ty pozůstalý to mohou chápat jako jistý klid, že už mu je líp, že netrpí. Setkala jsem se s tím, že když člověk hodně trpí, přeje si, aby už jeho utrpení byl konec.

Tohle je sice poněkud bokem, ale já mám třeba snad až panickou hrůzu z toho, že mě pohřbí zaživa. Je otázkou, zda být „přikurtovaná“ k posteli, fyzicky absolutně paralyzovaná a pro okolí v podstatě mrtvá. Na druhou stranu třeba ještě vnímáš, ale nemůžeš se nějak projevovat, pohnout očima, ale stále žiješ.

Jak u vás probíhá to rozloučení? Z těch pěti blízkých, které jsem zmínila, se jednalo o dva církevní pohřby v kostele, a tudíž byli pohřbeni do země. A u ostatních se jednalo o kremaci. Babička má urnu s dědou doma. Ostatní mají své urny na hřbitově. Osobně asi preferuji rozloučení v kruhu rodiny než s širokou veřejností. To je dáno i zkušeností z jedenácti let. Na pohřeb babičky přišly i nějaké její kamarádky a známé. Jak jsem již zmínila, tento pohřeb byl pro mě hodně emotivní a docela dost jsem brečela. Nemohla jsem přestat, což se jim asi očividně nelíbilo. Snad se začaly i dotazovat, proč mě tam berou, když jsem evidentně ještě malá na pohřeb a nezvládnou to v klidu a v tichosti. Víím, že se mě pak děda zastal, že já tam mám právo být a je fakt, že jsem tam opravdu být chtěla. Chtěla jsem se rozloučit s babičkou. Možná proto asi preferuji osobnější rozloučení, ale rozhodně bych zase nebránila nikomu, aby se přišel rozloučit. Takže možná jinak řečeno. Na samotný obřad ať si přijde kdokoliv, kdo se chce s úctou rozloučit, ale pak na hostinu bych preferovala asi spíše jen blízké.

Jak bys chtěla, aby bylo naloženo s tebou až umřeš? Já neumřu (smích). Já nevím. Asi spálit. Pak bych se nechala použít jako hnojivo k nově zasazenému stromu. Kdybych

si mohla vybrat strom, tak bych volila třeba sekvoj, ty se dožívají dlouho (smích). Dřív jsem se chtěla nechat rozprášit do moře, ale to je nelegální. Až umřu, tak doufám, že nezapadnu do úplného zapomnění (smích). Ale rozhodně nechci, aby se lidi, které mám ráda, kvůli mně trápili. Chtěla bych, aby na mě vzpomínali s úsměvem. Aby věřili, že v jistém smyslu tady s nimi budu furt.

Jak se podle tebe dá zmírnit bolest ze ztráty blízkého člověka? Čas. To je asi jediné co může pomoc. Vysloveně jsou mi nesympatičtí lidé, kteří říkají, že truchlíš moc nebo málo. Je to na každém jedinci. On se s tím musí nějakým způsobem vyrovnat po svém. Člověk si musí projít všemi těmi stádii. Člověk se s tím prostě musí smířit. Jak dlouho to trvá, je individuální. Ve zmírnění bolesti pak snad asi nejvíc může pomoci rodina a tvoji milovaní. Důležité je si také asi uvědomit, že i když můžeme ztratit v životě hodně. Když se stane něco takového, jako že nám umře někdo, koho opravdu milujeme, můžeme jen doufat, že najdeme v sobě tu sílu věřit, že i když fyzicky už tu není, je nám stále nějakým způsobem nablízku, protože je v našem srdci. To je podle mě něco, co nám nikdy, nikdo a nic nemůže vzít.

A co ostatní členové rodiny? Prožívají to podobně jako ty? Každý si to prožívá po svém, je to individuální. Například moji rodiče měli spoustu práce se zařizováním pohřbů a vším tím okolo. Nebylo to ale tak, že by netruchlili. Jen neměli na výběr. Snažili se i před námi (dětmi). Prostě stále museli fungovat. Děti jsou asi velkou motivací. Nemůžeš přestat žít. U těch, kdo nemají děti, to může být asi horší. Když ztratí svého nejmilovanějšího, asi mohou začít mít pocit, že nemají pro co žít a může jim trvat déle to celé překonat.

Co myslíš, že je po smrti? To nemám ujasněný. Když jsem byla malá, měla jsem představu nějakého krásného místa, kam odcházejí duše mých milovaných. Místa, kde se mají dobře. To místo jsem si promítla na nějakou hvězdu, vždy tu nejasnější na obloze (smích). Bylo jedno, že to mohla být vždy jiná hvězda. Stačilo mi, když jsem se na ni dívala a vzpomínala na své milované. V srdci jsem pak měla pocit jisté blízkosti, i když jsou tak daleko. Dlouhou dobu jsem věřila v něco, co jsem neuměla pojmenovat. Prostě v nějakou moc, transcendentno. Postupně si to snažím více jaksi systematizovat. Bůh, poslední soud, představa ráje atd. Dokonce jednou, když mi umřel děda a krátce na to se narodila má sestřenka, tak jsem si říkala, že se třeba děda převtělil do ní nebo že třeba při nejmenším získá něco krásného z dědy. Co bude po

smrti, stále nemám ujasněné, respektive to nevíme nikdo. Ale já věřím, že mí milovaní a lidé, které mám ráda, jsou na místě, kde je jim dobře, kde jsou šťastní. A dále Bůh i já se tam s nimi jednou setkám.

Změnil se tvůj postoj vlivem studia religionistiky? Mám teď lepší představy o posmrtném životě. Já vždycky v něco věřila, ale studiem jsem si ty představy více ujasnila.

Příloha č. 2

Petr - 26 let

Považuješ se za vyznavače nějakého náboženství? Ne. Ale ateista taky nejsem.

Duchovní stránka života je pro mě důležitá. Asi se dá říct, že mám svojí osobní spiritualitu.

Myslíš, že víra má vliv na vnímání či vyrovnávání se se smrtí? Určitě ano.

Kdy ses setkal se smrtí a jak jsi to tehdy prožíval? Asi v pěti letech, to umřela první babička. To si moc nevybavuju. Nebyl jsem na pohřbu, údajně jsem nesměl. Myslím, že jsem chtěl. Viděl jsem profesionální fotky z pohřbu, ty byli svým způsobem strašidelný. Nechápu, proč to kdo fotil. Pak když umřel dědeček. Byla to taková hrozná ztráta. Nejdřív jsem tomu nechtěl uvěřit. Uvědomil jsem si to až na tom pohřbu a tam pak brečím. To je moje rozloučení s tou osobou, že už jí nikdy nevidím. Ač si uvědomuju, že je to naprosto v pořádku, že umřeli, tak spíš brečím ze sobeckýho důvodu, že mi budou chybět. Ač vím, že už třeba byli nemocný, ulevilo se jim. Na pohřbu si já pobřečím. Pak se jde na pohřební hostinu, kde všecy nenávidím, protože se ožírají a pak se smějou. Mně to v tu chvíli přijde hrozně nepatřičný, protože já jsem strašně smutnej. Takže se většinou naštvu a odcházím. Musím se sám v klidu rozloučit. Po nějaký době se z toho samozřejmě oklepu a povídám si s nima v pohodě. Umřel mi i strejda a kamarád. Strejdovi bylo kolem padesáti. Máme v rodině nemoc, takže to bylo znát. Strejda byl nezřízenej živel, veselej. Miloval život. Rád si dal fernetek (smích). Každý víkend u něj byla grilovačka o čtyřiceti lidech, takovej party man (smích). Většina lidí ho měla ráda. Hodně pracoval, a když měl volno, tak si rád užíval. Když onemocněl a měl se zklidnit, tak řekl, že na to prdí a žil tak dál. Můj bývalý spolužák z gymplu byl dva týdny nezvěstnej. Všude byly jeho fotky. Jeho tělo pak našli v Labi. To nebylo moc pěkný. Ale extra jsem to neprožíval, protože jsme si nebyli nějak moc blízcí.

Přemýšlel si někdy o svojí vlastní smrti? O smrti ne. Víím, jakěj chci pohřeb. Zahodit (smích). Nechci žádnou rakev. Ideálně na louce do díry, zahrabat a vysadit na tom, prosím, kaštan. A zahrát písničku od Sto zvířat Ženu s kosou. Na jednu stranu jseš už mrtvej, ale ještě z tebe bude mít spoustu červíků radost...nějaký zachování energie, když nic jinýho. Když se nebudeme bavit o nějakým átmanu, což je jenom teorie.

Všechno je jenom teorie (smích). Moje tělo může posloužit, dát živiny stromu. Když pomínu reinkarnaci, třeba je, třeba není, tak takhle se reinkarnovat můžu. Ze mě vyroste strom a tak dále a tak dále...pipinka sežere jablíčko. Přemýšlím i o tej reinkarnaci.

Máš strach ze smrti? Ze smrti jako takový ne, ale z umírání ano. Nemám rád bolest.
Všiml sis nějaký změny v rodině? Tátovu rodinu moc neznám. Pohřební hostina se sejde. Na Vánoce jsme se scházeli u babičky a teď když babička není...Jinak žádný změny nepozoruju. Když přijde máma i táta na hřbitov, tak jakoby kopnou do hrobu. Ne jako že kopnou, ale zaťukaj nohou. Tohle já nedělám. Chodím tam málo. Pokecám si s nima a nemusím být přímo tam. Na hrob chodím mojí první paní domácí. Jí už tady moc lidí nezůstalo, tak jsem si to vzal trochu na sebe. Dědeček byl pravoslavnej věřící. Za něj byla vedena pravoslavná zádušní mše. Bylo to takový zvláštní. Hezky to tam vonělo kadidlem, celej dřevěnej kostel. Nikoho jsem tam skoro neznal, ale všichni vzdávali hold dědečkovi. Přemýšlel jsem, jestli ho vůbec všichni znali. Dědeček babičku nikdy nepohřbil. Všechny její věci nechal na místě a urnu vystavil u její strany postele spolu s fotkami. Šli až pak spolu. Ostatní měli světský pohřeb.

Umírali tvoji blízcí doma nebo v nějakém ústavu? Babička, děda a strejda v nemocnici. U druhýho dědy si to nepamatuju a babička nakonec umřela doma.
Čemu bys dal přednost u sebe? Určitě radši doma. Napojenej na přístrojích bych bejt nechtěl.

Viděl si někoho z nich po smrti? Ne. Vadí mi pohled i na mrtvá zvířata. Chci si toho člověka pamatovat, tak jak si ho pamatuju. Nechci mít to poslední rozloučení už jenom s tou prázdnou skořápkou bez duše. Nevím, nikdy jsem nechtěl. Možná v tom je i nějakej strach. Všichni jsou zpopelněný. Urny jsou na hřbitově. Máme dva. Jeden mamky rodina a druhej tat'kova. Oni se už teď hádaj, kam půjdou spolu (smích). Každý chce do toho svýho.

Co myslíš, že zmírňuje ten zármutek pozůstalých? Čas. Je to individuální, záleží i na vztahu k tomu člověku. Já se nejdřív tvářím, že se vůbec nic neděje. Půjdu někam na koncert, budu se skvěle bavit a z ničeho nic mě to rupne a uvědomím si, že to akorát potlačuju, že jsem vlastně blbec a jdu si sám někam vybrečet a tyhle dva stavy se u mě tak jako střídají. Nejtěžší období mám tak tejden, pak už se s tím pomalu vyrovnávám. Když si povídám s babičkou nebo dědou, tak koukám na nebe, takže vlastně

předpokládám, že jsou tam. Ale asi mám blíž k té reinkarnaci. Musejí na mě počkat. Já si tu sansáru ještě párkrát dám (smích). Nebo budu strom (smích).

Změnilo tvůj postoj studium religionistiky? Prohloubilo se to asi. Ateista jsem nikdy nebyl. Možná i to bylo motivací ke studiu religionistiky. Prostě nás to nějak přitahuje a při studiu jsme se do toho víc dostali. Určitě i v názoru na smrt. Samozřejmě mi nedala jasné otázky, teda spíš odpovědi, naopak otázek vzniklo ještě víc (smích). Je to určitě zajímavý. Na spoustu věcí člověk kouká jinak. Je třeba strašně zajímavý, když se bavíš s religionistou nebo někým, kdo je spirituálně založený a poslouchá vás někdo třetí, kdo je třeba materiálně založený, tak jen čumí o čem se to bavíte. Určitě je pro materialisty horší se vyrovnat se smrtí. Nemají žádný východisko. I ty, co se považují za ateisty, tak tváří tvář smrti je pro ně myšlenka, že by to byl absolutní konec nepředstavitelná a věří, že něco po smrti bude.

Příloha č. 3

Aneta - 24 let

Považuješ se za vyznavače nějakého náboženství? To ne. Snad nějaká alternativní spiritualita, možná hledač. Před tím, než táta umřel, tak to bylo všechno cajk, ale teď věřím na posmrtný život, spiritismus a takové věci. Dřív jsem měla zájem o tyhle věci, ale po tatkově smrti my byly seslány takový znamení, který mi potvrdily, že něco nad náma existuje. Věřím, ale nedokážu definovat.

Myslíš, že má víra vliv na prožívání smrti (umírajícího, pozůstalých)? Určitě má víra nějaký vliv. Usnadňuje smířit se se smrtí toho bližního nebo i jemu samotnému. V pozitivním smyslu.

Kdy ses poprvé setkala se smrtí a jak jsi to tenkrát prožívala? Poprvé s babičkou, to mi bylo sedmnáct. To jsem prožívala asi stejně jako všichni ostatní. Tak fajn, umře ti příbuzný člověk, nějak se s tím smiřuješ, ale v porovnání s tím tátou... Byli jsme na to připravený, že to přijde, tak to možná bylo o to snažší. Podruhé to bylo nečekaný a bylo to úplně šílený. Pořád je to rozdíl, když zemře člověk, se kterým žiješ a zemře nečekaně. Jeho zdravotní stav se zhoršoval. Vzali si ho na vyšetření. Zjistili, že pokud neprojde operací srdce, tak mu dávají padesát na padesát rok života. Tátovi bylo padesát tři, tak jsme všichni počítali s tím, že je mladej, že to dá, operaci přežije, že všechno bude dobrý. Člověk si nepřipouští, že by ten člověk mohl odejít. Operace proběhla v pořádku, ale po operaci to nebylo v pořádku. Byl asi deset dní v umělém spánku. To jeho srdce nechtělo pracovat samo. Jelikož byl tak dlouho v tom komatu, tak dostal nějakou infekci a dopadlo to tak, jak to dopadlo. Pořád jsme doufali, že to bude fajn. On měl komplikace celý život, protože měl vrozenou srdeční vadu a vždycky se z toho vylízal. Byl to hrozný šok. Ten první den byl úplně šílenej. Po pár hodinách si řekneš, že to není možný, že se spletli. Nemůže bejt možný, že tvůj milovaný člověk už tě opustil, že je to možná omyl. Druhej den musíš zjišťovat všechny informace, musíš jet do nemocnice, vyzvednou tátovi věci. To bylo úplně brutální. Doufala, že ho uvidíš odcházet z nemocnice po svých. Jdeš do nemocnice, vyslechnout si co se stalo, vyzvednout si jeho věci v igelitovém sáčku. Následující den obvolávat pohřební služby, kdo se o to postará, kdo to zařídí. Jelikož já jsem byla nejstarší, tak jsme si navzájem s mámou pomáhali. Mamča zařídila něco a já něco.

Takže celej pohřeb jsem zařídila já a mamka. Nejhorší bylo připravit tátovi oblek a předat ho pohřební službě, která si samozřejmě i za tohle účtuje peníze. Je zajímavý koumat pak faktury od pohřební služby, hrozný. Ten první tejdén do toho pohřbu je to úplně nejhorší. Protože se tím musíš pořád zabývat, pořád zjišťovat. Mamce dali v práci jeden den na zařízení všech věcí, jinak musela chodit do práce. Nechce se ti chodit vůbec nikam. Každý se ti snaží vyjádřit soustrast, není ti to zrovna příjemný v tu chvíli. Po tom pohřbu už je to relativně fajn, akorát se mnou a máti se to táhlo dýl. Ona začala mít i psychický problémy. Neustále uklízela, uklidňovala se tím. Jenže do toho úklidu chtěla zapojovat i mě, což já jsem se s tím vyrovnávala jinak. Já jsem chtěla bejt sama, mít svůj vlastní klid. Pořád prudila a pořád chtěla uklízet. Když už měla doma všechno uklizený, tak chtěla uklízet i sklep. Chtěla to tím potlačit. Pak to všechno tak vygradovalo, že jsem řekla, že jedu na erasmus, že doma nebudu. Teď už je to v pohodě, všechno jsme si vyříkali, takže fajn. Když komunikuju s taťkou, tak nekoukám ani do nebe ani nikam, promlouvám si tak sama k sobě. Žádný nebe žádný peklo, prostě nevím.

Jak to bral táta, když se to dověděl? Působil neuvěřitelně vyrovnaně. Když jsme s ním seděli v nemocnici a doktor nám všechno říkal, jaký můžou bejt komplikace. To nás trochu vyděsil. To jsme se tam s máti rozbřečeli. Ale táta byl úplně v klidu. Když doktor odešel, tak řekl, že ti to takhle musejí vysvětlit, aby měli jako alibi, kdyby se něco stalo. Takže jsme věřili tátovi. Už nějaký zkušenosti s doktorama měl.

Přemýšlela jsi o svojí smrti? Já myslím, že to napadne v takovou chvíli každého člověka. Nějaká sebevražda, proč tady bejt. Jak se ti po tom člověku stejská, máš problémy s máti, vznikají konflikty. Do toho ty pošahaný Vánoce. Táta umřel 31. září, pak byli Vánoce, to bylo hrozný. Jelikož Vánoce jsou o rodině a my jednoho člena postrádali, tak já už jsem to nevnímala jako Vánoce. Do toho jsem se měla učit na bakalářský státnice. Tak jsem propadla i takovýmhle myšlenkám. Začali se objevovat i takový úzkostný stavy. K psychologovi jsem si nezašla. Všechno jsme se snažili já i máti zvládnout sami. Naštěstí to pak přešlo.

Jak si představuješ svou smrt? Nemám ze smrti strach. Jak jsem si načítala různé věci k tý mojí bakalářce o tom spiritismu, tak mně do ruky přišla knížka od nějaký švýcarský doktorky. Ta dělala výzkum s umírajícíma pacientama a shrnuje tam, že lidi mají největší strach z toho, že budou umírat sami. Výsledkem toho jejího výzkumu

bylo, že v okamžiku smrti člověk není sám, že si pro duši přijdou příbuzní, co už tady s náma nejsou. Smrt je pro mě jen přechod do jiného světa.

Jak byli pohřbeni? Oba kremace a urny na hřbitov.

Co myslíš, že bude po smrti? My žijeme v materiálním světě a duše je nehmotná. Pak smrtí přejde do nemateriálního světa a tam už je to na věčnost.

Co myslíš, že pomáhá umírajícímu a pozůstalým? S tímhle jsem se nesetkala, protože ani babča to nevěděla. Ona měla rakovinu a nechtěli jsme jí vystrašit. Ona navíc nemoci a doktory úplně nesnášela. Nechtěli jsme její psychický stav zhoršit. Už jsme se bavili o matce. Buď člověk sám nebo psycholog nebo náboženství. Kdyby mámě chutnal chlast, tak je dneska alkoholička. Nebo drogy. Psycholog nebo kněz ti pomůže možná s tímhle stavem.

Změnil se tvůj přístup studiem religionistiky? Ano, díky práci na mý bakalářce. Zas narážím na ty náhody. Že jsem si vybrala téma toho spiritismu, to mi bylo dost nápomocný v té situaci, která následovala. Díky bakalářce jsem si načetla spoustu knížek týkající se smrti. Určitě mi to v tomhle směru pomohlo.

Viděla si tatku po smrti? Já jsem strašně chtěla. Neměli jsme otevřenou rakev, ale byla ta možnost. Já jsem chtěla, ale mamka mě od toho odradila. Nakonec jsem tam nešla. Chtěla jsem si tatku pamatovat živého. Ani toho teď nelituju, že jsem se nešla kouknout, protože bych z toho možná měla noční můry. Já jsem mrtvého člověka neviděla. Nevím, jak by vypadal. Já ho viděla jednou po té operaci. Nebylo nám to vůbec doporučovaný, že bysme ten pohled nemuseli zvládnout. Byl napojenej na miliardu přístrojů, který pracovali za něj, ne jen srdce, ale i dechání, vylučování,... prostě všechno. Byla jsem tam, den před tím než umřel a už bych to podruhý vidět nechtěla. Už mu selhávali játra, takže byl žlutěj. Měl modřiny pod očima. Už to nebylo moc pěkný. Nevím, jak takovej člověk vypadá tejdle po smrti.

Jak bys chtěla aby s tebou bylo naloženo až zemřeš? Mě je to úplně jedno. Na těle už pak nezáleží, je to jenom schránka. Nemám žádný přání.

Příloha č. 4

Lenka - 25 let

Jak bys charakterizovala svoji religiozitu? Nejsem věřící, ale nevěřící taky ne. Nejsem ateista. Asi nějaká osobní spiritualita.

Myslíš, že má víra vliv na prožívání smrti? Určitě má. Záleží, k jaký náboženský společnosti patříš. Každá náboženská společnost má určitý rysy nazírání na to. Každý člověk to prožívá jinak, ateista, křesťan, muslim,... Nevím, jestli má pozitivní nebo negativní vliv, to nechci soudit.

Kdy ses poprvé setkala se smrtí a jak si to prožívala? Poprvé na základní škole, když mi umřela prababička. Byla stará, ale prožívala jsem to jako osobní selhání. Když umřela, tak v té době mamka bojovala o svůj život v nemocnici. My jsme se s mamkou o tu prababičku starali každý den, ale já byla v devátý třídě. Hygiena, nákupy a tak. Jenže mamka skončila v nemocnici. Mě bylo čtrnáct. Nevěděli jsme co s tím. Takže prababička se musela dát do LDNky, protože se o ní nikdo nemohl starat. V té LDNce to je masakr, šedesát lidí, dvě sestry, takže tam ten člověk strašně rychle sejde. Protože nebyla nemocná, tak jí šoupli do důchodáku a tam ta péče je úplně na hovno. Po čtrnácti dnech, když už byla ležák, tak strašně rychle sešla a asi za tři týdny zemřela. Když umřela, tak jsem to brala jako osobní prohru, že jsem se o ní nebyla schopná starat, že jsme jí museli dát do té nemocnice a umřela sama.

Jak to brala babička, že musí někam odejít? To si nepamatuju. Ona se nebyla schopná o sebe sama starat. Tam ta péče byla každodenní třeba. Nevím...

Máš také jinou zkušenost s úmrtím? Nikdo jiný mi neumřel. Umřela mi kamarádka, ale s tou jsme si nebyli moc blízký, takže největší zážitek byl s touhle prababičkou. I na tom pohřbu. Přijeli tam příbuzní, který se o ní nikdy nestarali a objímali tam rakev, padali tam na kolena, prostě hrozný divadlo, ty její dcery. Přitom sem nebyly schopný přijet a postarat se o ní. Takový pokrytectví. Mě to zasáhlo z toho lidskýho hlediska. Klidně by se jí ten život mohl prodloužit. Umřela přirozenou smrtí na stáří jenom proto, že nedostávala tu péči. Asi před dvěma lety jsem chodila do hospicu se psama a setkávala jsem se tam s lidma. Když si to vezmu, kolik lidí tam umře a kolik se vrací domů, protože mají neustálou péči. Tam je na jednoho pacienta rehabilitační sestra, zdravotní sestra, psychiatrická... Mají tam prostě luxus. Samozřejmě tam taky umírají

lidé, ale starali se tam o ně, bylo to důstojný umírání. Hodně jich šlo domů. Myslím, že je dokázaný, že tou péčí dokážeš tomu člověku prodloužit život. Než když ho frkneš do důchod'áku, kde jim dají dudáky, aby se nepocintali. To je prostě degradace. Už v těch čtrnácti letech, když jsem byla v největší pubertě, to byl hlubokej zážitek. Svoji matku takhle nikdy umírat nenechám. Budu vydělávat tak, abych jí mohla když tak zaplatit asistentku, ale rozhodně jí nedám pryč.

Mamka sice neumřela, ale měla zánět mozkových blan, ale léčili jí na angínu. Byla normálně doma. Jednou jí kolegyně, která jí nosila jídlo, našla v bezvědomí. Převezli jí na infekční. Tak jsme tam hned jeli. Nic nám tam neřekli, jen že teď je v pořádku a vnímá. Nepustili nás za ní. Pak zjistili, že má ten zánět. Zase upadla do bezvědomí. Nefungovali na ní žádný léky. Ležela tam takhle tři dny. Když se pak probírala, tak volali. Hned jsme tam jeli. Ona teda nevnímala, ale koukala. To mělo bejt poslední rozloučení, ale neřekli nám, že umírá. To už mě tam pustili. Furt říkali, že půjde za chvíli domů, že bude v pořádku. Pak jsem tam chodila každý den a hrála jsem pod okna na flétnu. Máma byla zase v bezvědomí, ale to jsme nevěděli. Mamka říkala, že měla furt sen, že padá do nějaký jámy a nemůže se vyhrabat. Hrozně se bála. Nevěděla, co má dělat. Pak se probírala a zase usnula a padala hlouběji a hlouběji. Bláto na ní padalo. Jak jsem hrála na tu flétnu, ona to vnímala. Říkala si, že přece nemůže tady někam spadnout, že to takhle nejde. „Dyť tam ta holka zůstane sama, dyť nikoho nemá.“ To jak sem jí hrála na tu flétnu, to vypráví do dneška všem, že jí to vytáhlo z toho, že se zachytila a začala lézt z té jámy a pak už do kómatu neupadla. Každý říká bílej tunel, ale ono ne. A je bez následku. Obyčejně lidi následky mají. Doktor jí říkal, že už nevěřil, že přežije.

Přemýšlela jsi o svojí vlastní smrti? Přemejšlim vždycky, když jedu autem z dlouhý cesty. Přemejšlim, že se může cokoliv stát a už tady nebudu. Víc lidí kolem mě umřelo v autě. Buď to byla nepozornost nebo rychlost nebo usnuli. Víím, že umřít nemůžu, protože mám čtyři psi (smích). Když víím, že bych usnula, tak radši zajedu na benzínku a dám si dvacet. O smrti jinak nepřemýšlím, protože umřít nemůžu.

Jak probíhalo rozloučení s babičkou? Babička měla klasickej pohřeb, byla spálená a urnička je na hřbitově. Nikdy jsem nepřemýšlela, jak bych to chtěla mít já. Dyť já přece neumřu (smích). Možná bych chtěla rozprášit někde, kde to mám ráda. Když budu mít tu svojí zoo nebo ten cvičák, tak bych chtěla bejt se svýma zvířátkama,

protože si myslím, že jsou lepší než lidi na hřbitově. Asi bych chtěla rozprášit na hrob svého prvního psa, kterej ještě žije (smích). Nebo tam, kde bude moje mamka. To mě napadlo teď, nikdy jsem o tom nepřemýšlela. Chtěla bych být v dobré společnosti, tak jako jsem v životě, takže u zvířat.

Viděla jsi babičku po smrti? Já jsem to nevyužila vzhledem k mému věku.

Jak probíhá rozloučení? Asi normálně jako všude. Chodíme zapalovat svíčky. I zvířatům co nám umřeli, zapalujeme svíčky. Když mi umřel můj úplně první pes... nebo druhý pes. Ten druhý pes, to je zajímavý. Ve stáří žila u tety. Když už nechtěla žrát, tak jsem tam každé den jezdila a vozila jí na injekce béčka. Myslím, že měla moc hezkej život. Nejsem zastáncem toho, aby se zvířatům za každou cenu prodlužoval život. Tak jsme měli rituál. Obvolala jsem celou rodinu. Sešli jsme se na zahradě. Ona tam ležela na tom polštářku. Všichni jsme ji pohladili, rozloučili se s ní. Den na to už se neprobudila. To se mně moc líbilo. Takhle bych to přála každému, i lidem.

Jak myslíš, že se dá mírnit úzkost, když někdo umře? Já myslím, že se s tím nedá vyrovnat. Stejně se musí projít nějakýma těma fázema. Mám jedenáctiletýho psa a stejně nejsem smířená s tím, že jednou odejde.

Všimla sis u někoho v rodině nějakých obraných mechanismů po úmrtí blízkého? Já a mamka jsme to brali jako osobní selhání, že jsme jí nemohli pomoci. Mamce umřel tatínek, když mi byli tři. Umřel za divných okolností. Je to navlečený na sebevraždu. Do dneška nevím, proč umřel. Našli ho oběšenýho. Mamka se o tom nikdy nebavila. Spíš se uzavřela do sebe. To myslím, že je její obranej mechanismus. Teta mi to na rovinu všechno řekla, jak to bylo.

Věříš v nějakou formu posmrtného života nebo smrtí všechno končí? Věřím. Já se těším, až umřu a budu tam mít všechny ty psi a zvířátka. Taky doufám, že můj první pes až umře, tak se jednou vrátí jako moje dítě (smích). Věřím, že buď se setkáme tam, nebo v dalším životě. Myslím si, že můj pes je reinkarnovanej nějaký můj mileneček z minulýho života. Kterej mě dal totálně zabrat, zlomil mi srdce, dal přes hubu... Teď se vrátil, aby si to mohl vyzkoušet z druhé strany. Když tě někdo cepuje. Myslím, že to tak funguje. Pokud si dvě bytosti nesrovnají účty, tak se budou potkávat pořád dokola.

Příloha č. 5

Karolína – 24 let

Považuješ se za vyznavače nějakého náboženství? Nejsem vyznavač žádného náboženství. Asi jsem trochu pověřivá, co se týče českých pranostik. Pak jsou mi blízký, díky Fárkovi, různé mýty, pověry indický. Ateista taky nejsem. Já si myslím, že to není možný bejt ateista. Nemůžeš být v té kouli schovaná a nevěřit ničemu. Jsou mi blízký indický tradice. Asi něco vyššího než my je, ale nic konkrétního.

Nenazývám to nijak.

Myslíš, že má víra vliv na prožívání smrti? Určitě. Myslím, že jsou díky tomu klidnější. Že se můžou nějakým způsobem připravovat na tu smrt na základě toho, čemu věřej.

Jak se na ní mohou připravovat? Spousta lidí se připravuje na smrt. Když to vezmu z křesťanskýho pohledu, tak můžou zpytovat svědomí, promýšlet jestli všechno udělali správně ve svém životě, jestli dojdou toho vytouženého, co jim jejich Bůh slibuje.

Balancujou ten život. Ale zase si nemyslím, že by se chovali o dost líp, protože věřej. Náboženství určitě nějakým způsobem ulehčuje pozici pozůstalým i umírajícímu. Asi pozitivní vliv. Určitě můžou bejt tradice, kde je to negativní. Jsou i tradice, kde si smrt přivodíš, ale to jsou směry, který neberu jako náboženství, ale jako nějaký fanatismus.

Kdy ses setkala se smrtí a jak si to tenkrát prožívala? Poprvé, když mi umřela prababička. To mě mohlo bejt asi osm. Přišlo mi to takový divný. Byl to křesťanský pohřeb, protože babička byla věřící. Dost lidí tam bečelo. Pak byla hostina, což jsem jako nechápala. Nejdřív se brečí a pak se zapíjí. Vnímala jsem to tak, že mi chybí a chybí mi do teď. Je to takový zvláštní. Často jsem si ještě dlouho po tom co umřela, na ní vzpomněla, že jsem jí ještě něco chtěla říct a pak jsem si uvědomila, že už tady není. Trvá to, než se člověk srovná s tím, že už tady ten člověk není. Ale nijak duchovně jsem se s tím nepotýkala. Pak umřel děda, ale ten takhle blízký nebyl. Ta prababička byla bližší. Hodně mě hlídala, když jsem byla malá.

Nastaly u vás nějaký změny v rodině po úmrtí? Ta prababička jo. Měla společný barák s naší babičkou, takže tam ten člověk chyběl hodně, spíš z praktickýho hlediska. Jinak ani ne. Tím, že byla stará, tak to bylo očekávaný. Ale mám případ, kdy tátovi umřel brácha při nehodě na stavbě. Jeho manželka se úplně změnila. Soudila se s firmou, u

který pracoval, že to nedostatečně zabezpečili. Nevyrovnala se s tím, že umřel, ale převedla to do tý zášti. Ta zášť byla nejdřív vůči tý společnosti a pak začala bejt vůči všem. My se s ní od té doby nestýkáme, protože ona se hrozně změnila. Ona ani nás nemá potřebu vyhledávat. Neuvědomuje si, že dělá něco špatně. My jsme s ní přerušili kontakt úplně. Má to následky i na její dceru, kterou vyhodila z domu, protože se jí nelíbil její manžel. Má tu zášť v sobě a kope kolem sebe a má to následky na celý okolí. U babiček to byl přirozenej způsob, prostě starej člověk odešel a žije se dál. *Jak to prožívala babička a děda když už věděli, že umírají?* Prababička nechtěla do nemocnice, tak jí to její dcera umožnila. Nechtěla umírat sama v nemocnici. To bylo její přání. Bylo to očekávaný a myslím, že přirozený. U strejdy to bylo náhlý úmrtí a mělo to za následek změnu. Je to teďka strašně zlej člověk, i v obličejí to vidíš. Ona je vlastně nešťastnej člověk. Táta se s tím taky blbě vyrovnal. Asi tam má do teď nějaký potíže. Už je to dlouho, asi deset let. Strejdova maminka ještě žila. Ta taky trochu rezignovala na život. Když umírají děti rodičům, tak je to blbí. Od tý doby se o sebe míň starala, měla menší radost ze života.

Co myslíš, že může těm pozůstalým pomoci? Já myslím, že je to hrozně individuální a každej se s tím vyrovnává jinak. Je to o povaze. Když máš povahu, že se s tím špatně vyrovnáváš a nikdo ti nepomůže, tak to je špatný.

Jaké máte zvyky rozloučení se zemřelými? Asi jako všichni, klasickej pohřeb. Tátova maminka měla normálně v krematoriu, jenom zpopelnění. Babička měla církevní pohřeb, do rakve na hřbitov. Strejda je taky na hřbitově.

Přemýšlela jsi někdy o svojí vlastní smrti? Jo. Třeba když seš nemocná a je ti fakt blbě, napadne tě to někdy. Je to pro mě teďka strašně nepředstavitelný. Asi si to představuju jako spánek, že kterýho se neprobudím.

Máš strach ze smrti? Svým způsobem jo. Mám ráda život. Mám strach ze smrti. Chtěla bych hodně věcí stihnout. Ráda bych až ve stáří. Je to takový depresivní no. Chtěla bych mít děti, chtěla bych cestovat, nějaký bydlení a tak.

Myslíš, že smrtí to končí? Mně se líbí ta myšlenka, že smrtí to nekončí, ale nevím, jak to je. Líbilo by se mi, kdyby to nekončilo. I kdyby třeba aspoň duše někde přebývala. Asi bych si to chtěla takhle představovat. Spíš se kloním k reinkarnaci než ke křesťanskému pojetí.

Jak bys chtěla, aby s tebou bylo naloženo? Já bych chtěla spálit. Mně se trochu nelíbí představa, že to tělo ...ono ti to pak bude jedno, ale nelíbí se mi představa vykopávek. Nelíbí se mi, že by se pak v mejch kostech někdo hrabal. Mám k těm ostatkům...je to asi z toho našeho kulturního prostředí...nějak se mi to líbí víc. Chápu, že to někdy může pomoci, ale nepříjde mi to správný. Třeba vysypat někde na louce. Takový ty klasický hřbitovy, jsou depresivní, to se mi nelíbí. Daleko pozitivnější je zpopelnit a vysypat někde na horách. Nemám nějaký speciální místo, ale chtěla bych zpopelnit.

Je pro tebe rozdíl, když umře mladý nebo starý člověk? Já myslím, že záleží, jak blízkej ti ten člověk je. Myslím si, že až mi umřou třeba rodiče, tak to nebudu brát dobře. Když umřou rodiče, tak to bolí víc, než když umře teta z pátýho kolene. To samý, když mi umře mladá kamarádka. Je to o to horší, že byla mladá, ale myslím, že ovlivňuje spíš to, jak je ti ten člověk blízkej než jeho stáří. Asi i způsob. Když umře nepřirozenou smrtí, když ho třeba někdo zabije, tak to taky ovlivňuje. Říkáš si, že tady ještě mohl bejt. Nebo nehoda.

Komunikuješ s babičkou? Nekomunikuju, ale něco bych jí třeba chtěla říct. Vzpomenu si na ni, že tohle by se jí třeba líbilo a tohle třeba ne. Třeba přítele, bych jí chtěla ukázat, ale nekomunikuju s ní. Já chodím k babičce do baráku. Tam ona umřela a má tam fotku v kuchyni, tak spíš tam si na ní vzpomínám. Ty hřbitovy nějak moc nemusím.

Zdá se mi někdy o mrtvých příbuzných. Možná to něco naznačuje, ale nevím co. O babičce se mi zdálo často. Nebylo to nic zneklidňující, ale máš pocit, že ten člověk ti tím chtěl něco říct. Třeba tě to má před něčím varovat. Nebo je to jenom proto, že ti ten člověk chybí, to je taky možný. Asi je to i v souvislosti i s tím, když se o tom doma bavíme, tak se mi pak o nich zdá.

Kde by si chtěla umírat? To je otázka. Asi je to příjemnější doma, ale zas jestli je to příjemný i pro ty druhý. Takhle jsem nad tím ještě nepřemýšlela. Nechtěla bych asi umírat sama. Já bych chtěla asi usnout a probudit se někde jinde.

Příloha č. 6

Magdaléna – 28 let

Jsi vyznavač nějakého náboženství? Ano, su, římskokatolického. Byla jsem tak vychovaná, prostě je to ve mně. Nedovedu si představit, že bych se toho někdy zbavila. Do kostela chodím, spíš jen když jsme doma u rodičů. Tady to už flákám. Můj život je naplněný vírou. Stojí na těch základech. Určitě se snažím žít podle desatera. *Myslíš, že má víra vliv na prožívání smrti?* O tom jsem stoprocentně přesvědčená. Ve smyslu klidu. Takového vědomí, že když se setkáš s tou smrtí, tak k ní nepřistupuješ nějak jako...že věříš v posmrtný život. Víš, že potom ještě něco je. Věříš tomu, že ten člověk, který umřel, že teď někde je a že se má líp. Samozřejmě záleží jak žil (smích), aby se pak nebál ještě víc. Taky ty svátosti, to musím říct teda, že velice pomáhá těžce nemocným nebo umírajícím.

Kdy ses setkala se smrtí a jak si to tehdy prožívala? Já jsem byla zvyklá setkávat se se smrtí. Od malička jsme chodili na pohřby. Tetičky, strýčci, s tím jsme neměla moc problém. Když už to byl bližší člověk...byli to teda většinou staří...tak jsem si většinou pobřečela a dobrý. Zásadní bylo, když umřela stařenka. Já říkám stařenka, ale nebyla zas tak stará, byla to babička normálně (smích). Bydlela vždycky s náma, mamka od mamky. V podstatě nás vychovávala. Mamka chodila do práce a stařenka s náma dělala všechno. Chodila k doktorovi, do školky nás vyprovodila. Celý ten den probíhal se stařenkou. To byl po rodičích ten nejbližší člověk. Umřela náhle a byl to šok pro mě. Ona teda onemocněla rakovinou, ale uzdravila se. Bylo řečeno, že je v pořádku, zdravá. Týden po kontrole, kde jí řekli, že je po dvouleté léčbě všechno v pořádku, umřela. To jsem byla v šoku. Zvlášť mi bylo líto, že jsem byla v Pardubicích. Ten víkend jsme měli jet dom k rodičům, ale mě se nechtělo. Co já tam budu dělat. A v pondělí umřela. Nikdo nevěděl, že se loučí, že to je naposledy. Večer v neděli se jí udělalo špatně, tak ji naši zavezli do nemocnice a v pondělí ráno umřela. Mamka jí tam vezla oblečení. Ještě jí tam za ní pustili. Ještě byla teplá. Jak kdyby spinkala. Tak takhle se s ní mamka rozloučila. Mě volali do práce. Já úplně v šoku. Skočila jsem na vlak a jela jsem dom, protože co jsem měla dělat. Aspoň jsme pomohla mamce připravit pohřeb, vybírat rakev, oblečení do rakve, jaký parte udělat, takový praktický věci. Brečela jsem, byla jsem z toho nešťastná. Ale že bych byla

úplně zdrcená to ne. Brala jsem to, že to tak prostě je. Stařenka byla velice hluboce věřící.

Jak to brala ona, když měla rakovinu? Ano, když měla tu rakovinu. Řekli jí, že půjde na operaci a potom, že bude chodit na chemoterapie. To byla léčba asi půl roku, možná rok. To byla strašně hodná. Do té doby byla strašně přísná. Člověk by řekl, že až zlá. Měla šíleně tvrdý život a tvrdě nás vychovávala. Ona taková byla k sobě, byla taková ke každému. Toho půl roku jsem jí nepoznávala. Ptala se mě, jak se mám, jak se mám v manželství, protože to už jsem tehdy byla vdaná. Jestli jsem spokojená. To jí nikdy nezajímalo. Vždycky se muselo jenom makat, makat, chodit do kostela. Ani o svých pocitech nemluvila. V této době říkala: „Já už asi umřu“. Já jí říkala: „Neumřete, stařenko, ještě budete moje děcka vozit v kočárku.“ Jen tak pokrčila rameny. Ale nemluvila o tom, ale byla hodná. Potom se uzdravila. Nevím, co sama kdy prožívala. Byla tak tvrdá, uzavřená jak skála. Ona nikdy nic neřekla. Najednou byla hodná, zajímala se o člověka jinak, než jestli si vydělávám dost peněz, jestli jsem už dostudovala, jestli mám manžela, který je v pořádku, tedy chodí do kostela a má dobrou práci. Poprvé jsem slyšela otázky, jak se cítíš. Pojd' si ke mně sednout, mně je smutno. To jsem v životě neslyšela. A potom ji řekli, že se uzdravila a bylo po hodné stařence. Ten posun tam byl postupný. Určitě to člověk nedělá vědomě. Ale ten posun tam byl zpátky viditelný. Neměla už teda tolik síly a neměla nás tolik po ruce, ale začala být tvrdá, takovým tím drsným způsobem. A z ničeho nic umřela. Sestřičky v nemocnici říkali, že ani nevěděla, že umírá. Těžko říct. Normálně se ráno probudila, posnídala a ještě poslala sestřičku, aby jí přinesla trošku čaje. Sestřička se vrátila a říká: „Jé, vy jste usnula“. A ona neusnula, ale umřela. Mamka teď trpí výčitkami, že stařenka nezemřela doma v kruhu svých nejbližších. To ale nikdo nevěděl, že má plíce plné metastázií a proto kašle. Ještě nebyla ani odvezená, jenom daná ve vedlejším pokoji. Takže jí tam ještě s mamkou nechali půl hodiny. Já jsem přijela až odpoledne. Když jsem přijela, tak se chystal pohřeb, takže to byla taková honička. V tu chvíli se to udusilo. Sedla jsem zrovna ke stolu a začala listovat v katalogu rakví. Bez jediné slzy. To tam byla ta pohřební služba. Nebudu brečet před cizím člověkem. Máš slzy v očích, to jo. Uvažovala jsem racionálně. Udělali jsme všechno, aby se to stařence líbilo. Ona měla ráda takový strohý styl. Byla velkou ctitelkou Pany Marie, takže na rakvi měla takový reliéfek dřevěný vyřezaný. Hezké to bylo. Když odjela pohřební

služba, tak jsem se rozbřečela, mamka taky. Trvalo to asi půl minuty, objali jsme se a pak zas honem, že musíme jít chystat hrob. Vzpomínali jsme, kde je kdo pohřbený. Takže se vyřešily technické věci a naši mě vyhodili, ať jedu zpátky do Pardubic, že mě tady nikdo nepotřebuje a že pohřeb bude v pátek. Oni nechtěli, abych přijela, už když mi to volali. Tvrdý přístup. Na nic tě nepotřebujeme. Potom mamka říkala, že to bylo to nejhezčí, když jsem se objevila ve dveřích a přijela. To se dovim pět roků potom. Nechtěla jsem odjet. Od té doby co jsem v Pardubicích, tak jsem takový citlivější člověk. Už jsem vypadla z toho prostředí, kde city neexistují. Potřebovala jsem to prožívat. Myslím, že mamka jako taky, ale nechtěli to nějak řešit. Mamka byla pořád špatná z toho, že stařenka umřela v nemocnici a ne v kruhu rodinném. A to ještě teď, když si dáme dva pohárky vína, tak brečí, že stařenku nechala umřít v nemocnici. Říkám: „Mami prosím tě, kdybys jí do té nemocnice neodvezla, kdyby ti tam to ráno umřela, tak by sis vyčítala, že si to mohla ještě zachránit“. Já to беру takto. Neměla jsem s tím výčitky. Jen to, že jsem tam ten víkend jak naschvál nebyla. Ale říkám si, že to byla náhoda. Neměla jsem s tím problém. Ale pohřeb, to bylo drastické. To bylo strašné, smutné. Cítím bolest těch živých. Co ten mrtvý, ten už je v pohodě teďka (smích). Ten už má svoje starosti. Netroufám si říct, jestli šla stařenka do nebe. Já nevím, jak to Bůh posuzuje. Ale dělala všecko. Dělala to teda hrozným způsobem, ale všecko pro dobro ostatních. Takovým trochu drsným způsobem. Ona byla vdova s dvěma dětmi. Už se nevdala. Měla rozestavěný dům. Měla hodně tvrdý zlý život. Nedivím se, že byla taková. Opravdu dělala všechno pro ty děti. Dřela jak chlap. Dala to. Je mi líto, že se nedožila pravnoučátka. Když jsem tam přijela poprvé s miminkem, tak jsem jela na hřbitov s kočárkem. Šla jsem jí ukázat stařence (slzy v očích). Chodím tam často. Není dne, kdy bych na stařenku nemyslela. Hlavně to i tak prožívám celý život. To by se stařence líbilo, to by mě zabili, to kdyby mě viděli stařenka. My onikáme, když mluvíme o stařence a taky o faráři.

Co vám pomáhalo se se stařenky smrtí vyrovnat potom? Farář hodně. Já se s ním znám hodně osobně. Co jsem odešla do Pardubic studovat religionistiku, tak jsem změnila některý názory s odstupem času, místa a poznáním jiných věcí. Mám k němu výhrady. Ale na ty věci co dělá je machr. Je velice dobrý psycholog, na to je dobrý. Šla jsem ke zpovědi před pohřbem a odešla jsem odtud asi po půl hodině úplně vyřízená, ubřečená, ale vyzpovídána z nejzazšího hříchu. Spíše z pocitů, než že bych říkala, nemodlím se

každý den. Z věcí, které jsem cítila jako chybu, že to nebylo tak jak si myslím, že by to bylo lepší. Jak by to být mělo. Hodně toho tam ze mě spadlo. To byla velká pomoc. A ségra to samé. Úplně jsme se otevřely, výborně nás vyslechl. Byla jsem zvyklá chodit ke zpovědi často, ale to pak ustávalo, až byla pauza hodně dlouho. Tady ta smrt mě srazila na kolena a znova jsem tam pocítila všechnu sílu té víry. Myslím, že ségra měla to samé. Farář měl na pohřbu promluvu. Říkal, že ji neznal nějak osobně, ale podle toho co slyšel od příbuzných, tak má obrovskou moc i po své smrti, jak dokáže lidma zahýbat. Přesto, že umřela, tak se musí něco dít. Zahýbalo to všema, že se vrátili k té víře, k těm kořenům niternejm. Nedovedu si představit, jak bych toto zvládla bez víry. Jako pobřečím si, protože to je normální reakce. Ale nemám špatné pocity. Hodně se mi o ní zdá, že jí potkám, že mi mává, ale nikdy ten sen není špatný.

Komunikuješ s ní? Na hřbitově trochu. „Tak stařenko, já Vám to tady trochu okopu. Já vím, že to nedělám dobře, že byste mi hned dali přes ruky (smích).“ Když jedeme na dovolenou, tak se zastavíme na nějakém poutním místě. Zapálíme tam svíčky, protože stařenka byla velká ctitelka Pany Marie.

Jak probíhá rozloučení? Stařenka jak byla hodně věřící, tak pořád chodili ke svátosti nemocných, každý měsíc. To přijímala furt. Neustále tvrdila, že umírá. Pitvu jsme odmítli. Jsme rádi, že umřela v klidu a netrápila se dlouho. Ona nesnesla, aby se o ní někdo staral, že je závislá na nás, když ztrácela tu sílu. Nemohla snést, že už nemůže vzít tu motyku a jet na kole okopávat na pole. Hrozně těžce to nesla. Kdyby zůstala ležet, tak by tu naši rodinu úplně zničila.

Viděla jsi jí? Ano. Když přivezli rakev, tak jí otevřeli. Na pohřbu bylo moc lidí, to bylo krásné. Viděla jsem tam lidi, který jsem třeba rok neviděla. U nás se o tom vždycky mluvilo, vždycky byli otevřené rakve. Stařenka měla krásné šaty, kroj. Vypadal úplně jinak, hodná. Celý život měla takový přísný stažený obličej. Když ležela v té rakvi, tak vypadala jako hodná stařenka. Vybírali jsme svaté obrázky, které jí dáme do rakve. Vybírali jsme ty nejhezčí. Růženec, který používala nejvíce, jsme jí dali kolem ruky. Ségra ta dělala dramata. Jak jsme stáli u té rakve, tak nám chodili kondolovat. To jsem brečela celou dobu. Byli dvě chvilky, když se zavírala rakev, to když vím, že už toho člověka nikdy nevidím. Ségra tam skočila k té rakvi, celou stařenku objala. Skoro skočila do té rakve. Museli jí oddělovat. A když to zabouchávali. Teďka už to zacvakávají, ale dřív se to bouchalo hřebíkama. Potom se

šlo na hřbitov a chlapi nesli tu rakev. Stařenka vždycky říkala, když přišla z nějakého pohřbu: „No a zas ho vezli v tom autě“. S takovým despektem. Jenže my neměli v rodině pořádný chlapy. Můj Jožka měl zrovna přetržený vazy a byl v nemocnici. Rakev teda nakonec nesli, ale nemohli to unést. Já se chvílemi chystala, že tam přiskočím. Celou cestu jsem se modlila, jenom ať to nepadne. Když se spouštělo, tak to jeden chlap neudržel a ta rakev tam spadla na bok. Ta dutá rána. Naše mamka spadla, úplně se sesypala. To bylo opravdu hnusné. Farář přiskočil, škubnul s tím lanem a srovnalo se to. Ještě, že si člověk řekne, že už je to jenom tělo. Stejně za chvíli z něho bude jenom hnusná rozloženina a prach a kosti. Pocit to byl hrozný. Nebýt víry, tak nevím, jak bych to zvládla. Mamka ta by byla v blázinci. To je úplně jasné. Ona s ní žila od první do poslední minuty. Bylo to špatné s mamkou. Furt jsem jí říkala, že to bude dobrý, jasně že teď se má stařenka lepší, teď je to už v pohodě. „Vidíš, jak teďko se ti stařenka směje“. Je to lepší mluvit o tom člověku jako že je, i když tady není. Ta podstata, ta duše existuje.

Přemýšlela jsi o svojí vlastní smrti? Jasně. Je to divný pocit. Nedovedu si to moc představit, že budu a pak najednou nebudu, ale vlastně budu (smích). Že bych se bála smrti, to snad ani ne. Prostě umřu. Samozřejmě se bojím, že budu nemocná, že to bude bolet. Ráda bych tomu utrpení předešla. To můžu tak leda tím, že budu aspoň trochu žít zdravě, ale je to strašná blbost. Může mě přejet auto. Nějak to neovlivním. Asi by mě nejvíc na světě mrzelo, kdyby umírala vědomě s tím, že nechávám malé dítě. Teď umřít nemůžu. Když jsem se rozhodovala, kdy budu mít dítě, tak se mi do toho pořád nechtělo. Jednou jsem takhle stála na blbé zastávce cestou z práce a říkala si, že kdybych tady teď umřela, tak k čemu bych tady byla. A co by ten Jožka tady dělal sám. A i obráceně. To byl zrovna na služební cestě a já měla strach, aby se mu něco nestalo. On se někde zabije, večer mi budou volat policajti, já ho půjdu identifikovat a co já budu mět. Nebudu mít nic. Jenom vědomí, že někde je, ale co z toho. Já tady chci mít něco jeho. Byl to zásadní impulz. Už jsme byli tři roky manželé, bylo mi dvacetšest. Bylo tam jako takový to, mě se nechce, ale jako co. Co to má znamenat. Tak se mi začalo chtít (smích). Až tohle setkání s posledním zúčtováním. Opravdu mě to vážně oslovilo. Smrt stařenky ne v tomto smyslu. Bylo to to pomyšlení na moju a manželovu smrt. Ten kdo umře je v klidu, ale co oni. Co si nedovedu představit je smrt dítěte. Taky takový případy znám. Druhé dítě bude (smích). K té stařence ještě.

Jak se modlíš ke svatým a prosíš o něco, tak já se modlím ke stařence. Byli jsme na vodě a bičoval nás déšť. Bouřka, to nejhorší počasí. Jely jsme sami dvě holky a už jsme se nemohly hnout z místa. Říkala jsem: „Prosím tě, stařenko, ať už tohle skončí. Něco udělejte.“ Neskončilo (smích). Nevěřím na nějaké mašiny na zázraky, to ne. Až se skoro přestávám modlit, protože nevěřím, že by mi někdo pomáhal. Prostě to jsou přírodní živly. Nemyslím, že by nemohl, ale mě přijde, že se o nás tak moc nestará ten Pán Bůh. Ne ve špatném slova smyslu, spíš že nás tak jako nechává. Proč já do toho kostela vůbec chodím (smích).

Myslíš, že půjdeš do nebe a shledáš se se svými blízkými? No zas tak daleko nemyslím. Doufám, že nebudu moc dlouho v očištění (smích). Snažím se žít... Nežiju úplně tak podle učení církve. Těch vážných hříchů taky pár bylo. Těžko se mi s tím vyrovnává, tak to odsunuju do pozadí. To je věc církve, to já nebudu, to neuznávám. Kde je ta hranice, co je od Boha, co je od církve. Doufám, že to nemám moc pokřivené. Podle některých měřítek by to bylo se mnou špatné a podle jiných jsem úplně v pohodě. Jožka manžel to těžce nese. Říká, že už nevěřím v Boha. „Co to vykládáš? To že nejdu v neděli do kostela, neznamená, že nevěřím v Boha.“ On teda věří takovým způsobem jako ty stařenky. Trošku jsem ho zkazila. Teďko mám přístup, že Pán Bůh nám nepomáhá moc, ne že by byl zlý nebo nechtěl nebo nemohl, ale že nás nechává na volno, že od toho máme to svědomí a spoustu dobrých případů okolo sebe. Přesto říkám stařence, ať něco udělá, ať už přestane pršet. V tu chvíli to ze mě vystřelí. Tak mám se modlit nebo ne? Chce to si udělat jasný řád. Buď teda budu a nebo teda opravdu ne. Já to provozuju nějak mezi. Před svatbou jsem nebyla u zpovědi. Církevní sňatek... všecho, ale já byla tak zakouslá, že nikam nepůjdu. To byl můj největší krok. Já to беру na celý život. Umřela stařenka. Já šla do zpovědnice po třech letech, možná po čtyřech. To byla hluboká duchovní obnova. Ne že by mi to vydrželo dlouho, ale v tu chvíli bych bez toho nevydržela asi. Stařence jsem musela lhát. „Jo byla jsem v kostele, jo dělám všecho.“ Teď už to fakt vidí, tak to musím dělat tak, jak to má být (smích). Před Bohem jsem to neschovala ani předtím. Ale z Pána Boha nemám strach, že stařenky jsem ho měla (smích). Když se ti podívá do očí a řekne: „Proč jsi nebyla u přijímání?“ Se rozklepeš a co jako. Pán Bůh se před tebe takhle nepostaví, neřekne ti to do očí. Možná slabá víra. Snad nemusí umřít někdo další, abych se znovu obnovila.

Jak si představuješ svůj pohřeb? O tom jsem nepřemýšlela. Já bych chtěla, aby to ty lidi moc nevzalo. To nejde, já to vím.

Jak jim v tom můžeš pomoci? Asi nijak. Stejně jim to bude líto. Nechám to na nich, ať si s tím bojují, jak chtějí. Budu se snažit, aby si řekli, tak to byla fajn holka, tu jsme měli rádi, ta byla hodná, ta nám vždycky pomohla,... Nebo až budu stará...ta vychovala dobré děcka. Opravdu věřím, že je teda jeden život a pak je něco...Dřív by mě nic jinýho ani nenapadlo, teď to můžu trošku srovnávat.

Mělo vliv studium religionistiky? Pro mě mělo studium religionistiky úplně podstatný vliv. Celý přístup k životu. Já jsem byla víc taková přísnější k sobě i ostatním, víc dogmatická. Doma nebyli rádi, že jdu studovat religionistiku. U nás se o víře nemluvilo, u nás se muselo chodit do kostela. Důraz byl kladen na to vnější. Našim nevadilo, že jdu studovat religionistiku a že by mě to mohlo odradit od víry, ale spíš že je to obor k ničemu stejně jako jakákoliv jiná humanitní věda. „Proč nejdeš na ekonomku nebo chemičárnu, proč?“ Jsou racionální. Náš otec je masarykovec. Chodí do kostela vždycky. I žil tím způsobem, ale racionálně to vždycky zdůvodnil. Já o jeho víře nic nevím. Dodržuje co se má. Je morálně hluboce založen. O náboženství doma nikdy nepadlo ani slovo. Nevím, co si myslí. Něco v sobě má, ale nevím co. Mamka ta v tom má chaos (smích), psychicky rozpolcená osobnost, ale věřící je tím klasickým způsobem po stařence. Religionistika změnila přístup jak k sobě, tak k ostatním lidem. Větší tolerance k nevírám. Když jsem šla na střední, tak jsem žila s tím, že všichni chodí do kostela. Na základce nás bylo třicet a všichni až asi na dva chodili do kostela. Dívali jsme se na ně, že jsou divný. A na střední jsem byla jediná, možná ještě jedna. Já naivní děcko jsem to vykvákala. Já jako mučedník říkám ano, nebudu zapírat svojí víru (smích), šikanovali mě čtyři roky. Posmívali se mi, měli ze mě blbce. Opravdu, nedělám si srandu. To byli hodně škaredé čtyři roky. Asi jsem trošku zmoudřela, že není důležitý, co si lidi myslí. Kamarády jsem měla u nás, tak jsem si jen odseděla školu, abych měla maturitu. Až v polovině čtvrtáku jsem si našla dvě kamarádky, který byly taky věřící, akorát to neřekly. Do dneška se s nima vídám. Když jsem přišla do Pardubic, tak si říkám, nikdo to nesmí ze začátku vědět. Ze začátku jsem měla pocit, že se tak ohrnuje nos nad těma katolíkama. Všichni jsou hledači, buddhisti, ten chodí na meditace,... Měla jsem z toho takový pocit méněcennosti. Ze začátku to nikdo nevěděl. Později se to rozkecá, ale to je jedno. Snažila jsem se nejprve uvést

jako člověk a potom ať si zjistí, kdo jsem. Když se někdo zeptá, tak to řeknu. Ale nebudu chodit a říkat: „Já jsem věřící“. Některé mé kámošky to dělají doteď. Přijdou do zaměstnání...“Tak se podívejte, já jsem věřící“. U mě v práci se to provalilo až asi za dva roky a to už mě znali i jinak a nikdo neřekl ani půl slova. Akorát se zeptali na nějaký věci...jestli jsme spolu spali před svatbou a jak to měli rodiče a takový pikantnosti (smích). Studium religionistiky mělo velký vliv na víru a smrt stařenky měla velký vliv na víru.

Příloha č. 7

Jakub - 25 let

Jsi vyznavačem nějakého náboženství? Ano. Jsem buddhista. Zajímá mě jak nejstarší, tak mahájánový i vadžrajánový buddhismus. Při praxi si vybírám z celého spektra těchto směrů, protože každý z nich je pro mě zajímavý a nějakým způsobem mě obohacuje.

Myslíš, že má víra nějaký vliv na prožívání smrti (umírajícího nebo příbuzných)? Určitě má nějaký význam. Člověk, co věří, může být v hodině smrti klidnější apod., ale nemusí to být pravidlem. Podle buddhistů je důležité především to, jak se daný člověk choval po celý svůj život, od toho se odvíjí jeho prožívání smrti. Pokud někdo druhým ubližoval nebo je nějakým jiným způsobem zraňoval, nejspíše bude prožívat tento stav odlišným způsobem, než ten co konal pravý opak. Nehledě na to, jestli je věřící nebo ne. Mysl podle buddhismu nelze uplatit nebo nějakým způsobem ošálit, a to že jsem věřící, mi přímo nemusí zajistit klidnou a pokojnou smrt. Myslím, že to nemusí být pravidlem tedy, že víra může usnadnit umírání. Na druhou stranu buddhismus říká, že pokud někdo během umírání rozvine silnou důvěru v Buddhu/buddhy nebo prostě jen rozvine milující laskavost či soucit v mysli, dosáhne lepšího zrození. Myslím, ale že tohle nejde objektivně posoudit, protože umírání je subjektivní záležitost, stejně tak jako kterýkoliv vnitřní proces. Příbuzní každopádně mohou ovlivnit smrt umírajícího a jeho prožívání. Bez ohledu na to jestli jsou věřící nebo nikoliv. To jak ho ovlivní nebo to jak se sami s tímto procesem vyrovnají, záleží na jejich zralosti a daných podmínkách. Pokud mu budou chtít pomoci skrze svou víru, měli by si nejprve zjistit, čemu umírající věří a jaké má představy o posmrtném světě. Pokud věří v Boha, tak si myslím, že je prospěšné mu třeba číst z Bible nebo vyprávět o ráji apod. Prostě ho podnítit ke klidné a vyrovnané mysli. To, jaké zvolí metody, je celkem jedno. Hlavní je, že to bude fungovat. Na druhou stranu pokud je dotyčný nevěřící, tak ho mohou vyvést z míry náboženské obřady, kterým nerozumí a tím mu vlastně na smrtelné posteli velmi uškodit.

Kdy ty si se poprvé setkal se smrtí a jak jsi to prožíval? Když jsem byl hodně malý, tak umřel děda. Moc si to nepamatuji, ale pamatuji si, že jsme byli na

pohřbu a že se mě to hodně dotklo. Hodně jsem brečel a moc jsem to nechápal, protože ten člověk tady najednou nebyl, ale po pár dnech/týdnech jsem o tom už nevěděl. Když mi bylo asi osmnáct let, tak mi umřel kamarád. To mě taky hodně vzalo, ale to už jsem o tom více přemýšlel. Myslel jsem na to, co se s ním asi stalo a co s ním bude dát. Ale nenacházel jsem žádné rozumné vysvětlení. Prázdné výpovědi typu „šel do nebe, už je mu dobře“ apod., to pro mě nebylo. Říkal jsem si, že to jsou jen prázdná slova, kterým stejně nikdo ani pořádně nevěří. Věřit podle mě něčemu jen proto, že to někdo řekl, je nesmysl. Tehdy jsem to chtěl důkladněji prozkoumat, ale nevěděl jsem kde. To přišlo až o pár let později, když jsem se seznámil s buddhismem, který mi začínal pomalu, ale jistě odpovídat na ty nezákladnější otázky i co se smrti týče. Později přišly také zkušenosti, které mé závěry potvrdily. Od té doby se se smrtí vypořádávám mnohem lépe.

A bylo pro tebe jiný, když ti umřela babička nebo když umřel někdo takhle mladý? Myslím, že v tom zásadní rozdíl nebyl. Záleží na tom, jaký vztah k tomu člověku máš. Když je ti hodně blízký, tak to budeš prožívat asi odlišně, než když ti byl téměř cizí. Je fakt, když je ten člověk starý, má svá léta, tak člověk s tím tak nějak počítá. Ale když umře mladý člověk, tak to zaskočí víc. Když je to mladý člověk, tak je to tragický, není to úplně přirozený a je tam kolem toho víc emocí. A když mi umřel nevlastní děda, tak jsem to tak neprožíval jako u svého kamaráda, kterému bylo teprve sedmnáct. Děda byl už hodně a dlouho nemocný, tak tam jsme to očekávali, že se to stane. To nebyl takový skok.

A všiml sis v souvislosti se smrtí dědy nějakých změn u vás v rodině? Víc jsme se setkávali, jak před jeho smrtí, tak i po ní, ale to je asi tak vše. Nějaký negativní dopad to na naši rodinu nemělo. Jak jsem říkal, byl už silně nemocný a umíral doma, takže spíše se nám ulevilo, protože pro něj i pro nás už to bylo velmi náročné.

Umíral v nemocnici nebo doma? Doma, bylo to jeho přání. A už to bylo vysvobození i pro nás, protože byl těžce nemocný a ležel pak už jen na posteli. My jsme ho nechtěli dávat do nějakého zařízení. Bylo to i vysvobození pro něho. Už byl i dementní. Nevěděl, co se dělo okolo.

Jaký měli pohřeb? Normální, světský. Byli všichni zpopelněni. Pohřby máme spíše komorní, v rámci rodiny. My jsme taková rodina, co drží hodně při sobě. Máme na sebe silný vazby. A pohřeb kamaráda byl také velmi komorní, tenkrát jsem tam ani nešel. Jeho rodiče si nepřáli velký pohřeb. Bylo to pro ně opravdu dosti bolestivé a hodně dlouho se z toho vzpamatovávali.

Viděl jsi někoho po smrti? Viděl jsem dědu, krátce poté, když umřel.

Jaký jsi z toho měl pocity? Určitě to bylo něco nového a do jisté míry i zajímavého, protože jsem se s tím doposud nesetkal. Nějakým výrazným či dramatickým způsobem jsem to ale neprožíval. Samozřejmě jsem o tom přemýšlel a musel si to nějak přebrat. To k tomu asi patří. Myslím, že jsem cítil fakt úlevu, protože jak jsem říkal, už nás to celou rodinu dost vyčerpávalo a taky jsme to již očekávali. Nemůžu říci, že jsem cítil nějaký velký zármutek nebo beznaděj apod. Myslím, že mi v tomto buddhismus dost pomohl. Samozřejmě zármutek v nějaké míře přišel až později, když si člověk uvědomil, co se opravdu stalo. Strach jsem necítil, ale úcta k tomu člověku tam byla a dost velká. Dost těžko se to popisuje. Do jisté míry tam byla i nějaká pokora nad tou zkušeností, že člověk není pánem tohoto světa, a že je tu nějaký zákon, kterému je podřízený.

Jak u vás probíhá rozloučení? Máme klasický obřad a hostinu, tak jak se to dělává. Nic speciálního nemáme. Chodíme na hřbitov. Občas si doma zapálíme svíčku u fotky zemřelého. Nebo si jen o něm povídáme, jaký byl atd. Každý z nás si to přebere potom po svém.

Jak myslíš, že lze zmírnit to trápení, když ti odejde blízký člověk? Jakými způsoby si můžou pomoci pozůstalí? Myslím si, že je nejlepší přát zesnulému celou horu štěstí, dělat pro něj prostě dobrý přání, ať se mu dobře daří, ať prožívá to nejvyšší štěstí a ať je spokojený. Tohle univerzální buddhistický přání je podle mě úplně to nejlepší, protože funguje oboustranně. Pomáhá jak zemřelému, tak pozůstalému a rozpouští jejich utrpení. Samozřejmě buddhismus zná celou řadu metod, jak zacházet s vlastní smrtí nebo se smrtí druhého. Problém může nastat, pokud byl daný člověk příliš připoutaný ke svým blízkým, majetku apod. Můžou se pro něj říkat i mantry, udělat púdža, dávat dary, apod. Myslím, že to opravdu funguje. Dobré je také dotyčnému v srdci odpustit a říct

mu to, pokud se provinil proti někomu z rodiny. To uvolňuje negativní spojení s danou osobou a umírajícímu se bude umírat určitě lépe. Je dobré mít také před smrtí vyřešené všechny neuzavřené záležitosti. Proto je i dobré vyjasnit si křivdy, apod. Pokud se naopak pozůstalý nějakým způsobem provinil proti umírajícímu, je dobré ho také požádat o odpuštění. To může odstranit právě to škodlivé spojení, které mezi nimi je.

V televizi je smrti spousta. Tam je problém, že nemají opravdovou zkušenost se smrtí. Oni to sice vidí v televizi, ale nemají ten autentický prožitek a také nemají žádný vztah ke člověku, co umírá. Proto si mohou dovolit být, jak k němu, tak ke smrti samotné, lhostejní. Televize má do reality hodně daleko. Mohou si přeci říci, že se mě to netýká. Skutečnost je ale úplně jiná. Tam už je to všechno velmi osobní, protože to co se odehrává, se mě přímo týká. To, že Západ vytěsňuje smrt, může mít za následek mnoho patologických jevů ve společnosti, jako je právě lhostejnost, duševní poruchy apod., protože člověk nemá šanci projevit nějaký soucit s umírajícím a nemůže úplně pochopit, co se v té době odehrává a co dotýčný prožívá.

U vás v rodině sis všiml určitých způsobů vyrovnávání se? U nás v rodině jsem to nějak zvláště nezaznamenal. Že by někdo reagoval nějak nestandardně nebo neobvykle. Každý se podle mě s tímto vyrovnává po svém a u nás v rodině to kolektivně nějak neřešíme. Někdy si o tom povídáme, ale to je asi tak vše. Většinou to bylo tak, že člověk truchlil, chvíli to bolelo a pak to přešlo. Člověk sám zjistí, že to tak je, že s tím nejde nic dělat, že je to součást života. Babička se třeba modlí. Když jsem se jí na to ptal, tak taky říkala, že přeje tomu člověku to nejlepší, aby se cítil dobře. Myslím, že je přirozené, pokud si toho člověka měla ráda, tak že mu přeješ jen to dobré, pěkné apod. Pokud si ho ráda neměla, tak by bylo fér mu nepřitěžovat, tzn. nemluvit o něm v negativním smyslu a pokud možno se neradovat z jeho smrti, utrpení apod. a nechat ho prostě v klidu odejít.

Takže věříš, že se má dobře? Děda ano. Protože to byl v životě slušný člověk. A také protože s ním měla naše rodina dobrý svazek. Také jeho smrt proběhla v klidu a pozůstalí, tedy alespoň z naší rodiny, se mu snažili pomoci a starali se o něj. Takže mohl cítit, že je v bezpečí a s lidmi, kteří ho mají rádi.

Přemýšlel jsi o svojí vlastní smrti? To občas dělám. Ona je to součást buddhistické praxe. Občas se nad tím pozastavit a říct si, že tady člověk nebude pořád a že to všechno jednou skončí. Je to součást mého života se nad tím občas pozastavit a uvědomit si to. Vyzkoušel jsem si také pár meditačních praktik, který se smrtí přímo souvisí a do jisté míry mi pomohly se s ní vyrovnat.

Nemáš strach ze smrti, jsi s ní smířený? No to asi úplně ne (smích). Za sebe můžu ale říct, že strach ze smrti nemám. Těžko ale říci, co budu prožívat, až to přijde. Tady žádá standardní příručka, jak se vyrovnat se smrtí neexistuje. Určitě je dobré se na to nějakým způsobem připravovat nebo alespoň o tom přemýšlet. Ono pověstné memento mori není zase až tak špatný nápad. Přemýšlení o smrti může pomoci, protože si člověk potom víc váží života tady. A pokud o tom člověk nepřemýšlí, tak ho to může v hodině smrti opravdu rozházet. To bych ve svém případě nechtěl.

Jaký z ní máš pocity? Mě to přijde jako přirozený proces. Něco skončí a něco potom zase začne. Jako když se střídá roční období. Nedělám kolem toho nějaký velký scéný. Žádný spasitel pro mě nepříjde, svět se nezboří a rohlíky se budou normálně dál prodávat (smích). Smrt pro mě tedy není žádným zánikem nebo koncem, ale ani začátkem něčeho trvalého. Podle mě dost záleží na tom, jaký význam smrti dáváme. Pokud ji nějakým způsobem nafukujeme, děláme z ní větší záležitost než ve skutečnosti je, tak se to zákonitě musí podepsat na tom, jakým způsobem ji budeme prožívat. Pokud si někdo bude myslet, že něco ztrácí, tak bude zákonitě trpět. A čím větší bude pociťovat ztrátu, tím větší bude utrpení. Současně ale také, čím víc se jí bude snažit potlačit, tím více bude trpět, až bude přicházet. Jak už jsem říkal, myslím, že je dobrý se nad tím občas zamyslet, že tady člověk věčně nebude. Je dobrý přemýšlet i co se může stát po smrti. Všechno má svůj následek. To jak se člověk choval, bude odpovídat tomu, co bude prožívat. Já myslím, že se člověk reinkarnuje a že se znovuzrodí podle toho, jak se choval. Buddhismu má tento systém docela rozpracovaný a docela se mi to líbí. Když se člověk chová špatně, tak se nezrodí zrovna v nejlepších podmínkách. Když se chová dobře a snaží se pomáhat lidem, tak má ty podmínky o trochu lepší.

Máš nějaké přání, jak by mělo být naloženo s tvým tělem, až zemřeš? Konkrétní představu nemám. Kremace je pro mě asi nejlepší způsob. Věřím tomu, že je dobrý darovat orgány. To může někomu pomoci. A zase to může být oboustranný. Může to pomoci jak zemřelému, tak obdarovanému. Záleží, jak to člověk prožívá a jakou má motivaci k darování orgánů. Určitě by se do toho neměl nutit. Já v tom zatím jasno nemám, respektive nerozvinul jsem takovou motivaci, abych si tím byl stoprocentně jistý, že to chci udělat. Buddhismus věří, že vědomí zůstává s tělem ještě několik dní po smrti v kontaktu. Představa, že bych nahlédl na to, jak mě někde operují a vyndávají ze mě orgány, se mi zatím docela příčí, takže možná proto jsem se pro darování orgánů zatím nerozhodl. Buddhismus má představu, že čtyřicetdevět dnů po smrti trvá tzv. bardo stav mezi smrtí a novým zrozením. V této době je dobré nemluvit o zesnulém nějak hrubě a také pokud možno nemanipulovat s jeho majetkem a osobními věci, protože jak jsem už říkal, vědomí se během této doby vrací a to jak na známá místa, tak navštěvuje i známé lidi. A pokud zemřelý vidí, že se příbuzní perou o jeho majetek nebo že na něj nadávají či výrazným způsobem truchlí, může to v něm rozdmýchat negativní emoce, zlobu, hněv, připoutanost, atd. což mu může uškodit v jeho příštím zrození. Pokud by to šlo, rád bych také umíral v klidu a v prostředí, kde se cítím bezpečně. Představa toho, že mé tělo je po smrti ještě nějakou dobu v klidu, tj. že se s ním nehýbe, je mi také sympatická, ale asi to není zas tak důležité. Přijde mi spíše šílené, jak Západ zachází se smrtí. Když někdo umře, tak se dělá všechno pro to, aby se dotyčný co nejdříve pohřbil, uklidil, zkrátka aby se vše rychle zametlo a schovalo. Myslím, že Západ má ze smrti opravdu strach a ještě se jí nedokázal podívat pořádně do očí. Ten, kdo to dokázal, tak na tom se to silně podepsalo, protože ho na to nikdo nepřipravil (vojáci, účastníci nějaké tragédie, apod.). Západ jednoznačně smrt vytěšňuje a to pro něj není dobře. Objevuje se více psychické nemoci, neuróz, panických strachů ze smrti, atd. Jde o to, že pokud se člověk na tím opravdu zamyslí, tak jak se bude asi takovýmto lidem umírat? Řekl bych, že nic pěkného to nebude.

A co s popelem? Asi do urny. Nevidím důvod, proč by ale měl popel v té urně dále zůstávat, takže bych byl rád, kdyby ho někdo vysypal třeba někde v horách v pěkné přírodě (smích).

Změnil se tvůj přístup ke smrti a tvoji religiozitě vlivem studia religionistiky?

Myslím, že se nějakým výrazným způsobem nezměnil. Religionistika mě v tomto ohledu neobohatila. Také si myslím, že religionistika může mít jen minimální vliv na změnu chápání smrti svých studentů. Religionistika podle mě se smrtí moc nesouvisí, protože o ní nemůže nějakým způsobem vypovídat a ani se o to nesnaží. O smrti dokonce nemohou vypovídat ani náboženské texty či náboženští představitelé, protože o ní může vypovídat jen vlastní zkušenost. Myslím, že ani na moji víru nemělo studium vliv.

Příloha č. 8

Alena – 27 let

Jsi vyznavač nějakého náboženství? Ne nejsem. Ale nevylučuju existenci něčeho transcendentálního. Jsem spíš agnostik.

Považuješ duchovní stránku života za důležitou? Pro někoho asi ano, ale pro mě spíš ne. Ale pro někoho to může být na prvním místě.

Myslíš, že má víra vliv na prožívání smrti umírajícího nebo pozůstalých? Myslím si, že v tu konkrétní chvíli, když ten člověk odchází, tak ne. Potom na to zdůvodňování už jo.

Kdy ses setkala se smrtí a jak jsi to prožívala? Poprvé to byla prababička, kterou jsem ani moc neznala, takže jsem to zas tak moc neprožívala. To mi bylo asi šest sedm. Teď naposled to bylo 20. října, což je teda velice čerstvý. Nebyl to rodinný příslušník. Člověk už to prožívá jinak, uvědomuje si ty starosti, který s tím souvisejí. Jak to ovlivňuje ten každodenní život, ty praktický věci. Pocitově to děti berou asi víc, protože řešej jenom tu pocitovou stránku, je to pro ně silnější. V tej nejbližší rodině zemřelo minimálně lidí. Tety a takový to nepočítám. To ti jenom zavolaj, umřela teta támhle a vezmeš to jako fakt. Jednalo se o starší lidi. Všichni byli spáleni a urny jsou v urnovém háji.

Pamatuješ si, jak to prožívala babička, když už věděla, že brzo umře? Jsem přesvědčená, že ten člověk to ví. Teď v tom říjnu. Ten člověk začne řešit takový ty praktický věci, jak máš zalejvat kterou kytku, co máš zařídit. Ten člověk už s tím jakoby počítá. Ve většině případů řešili praktický věci, protože už to očekávali. Nevím o tom, že by někdo z nich byl věřící.

Jak u vás probíhá rozloučení? Jdeš do té síně, kde jsou všichni smutný a za chvíli sedíš v hospodě, kde se všichni smějou. Teď jsem to zrovna řešila.

Umírali doma nebo v nějakém zařízení? Všichni v nemocnici.

Co může mít pozitivní vliv na vyrovnávání se se smrtí? Nevím. Kdybych to věděla, tak se tím budu živit (smích). Hlavně asi to uvědomění si a přijetí. Někdo říká, že je to tak strašně nespravedlivý. Ale já myslím, že je třeba to brát tak, jak to je. Vliv má to, jak je ti ten člověk blízký a jestli je to očekávaný nebo ne. Měla jsem kamaráda, kterej spáchal sebevraždu, ale na pohřbu jsem mu nebyla a dozvěděla jsem se to asi až

pozdějc. Jeho rodina se k tomu postavila tak, že když spáchal sebevraždu, tak ani žádněj pohřeb mít nebude. Kdyby umřel nějakou přirozenou smrtí, tak ano, ale takhle tím jako pošpinil rodinu. On byl hodně zadluženej. Ještě den před tím mi volal. Myslím, že to bylo takový neplánovaný, že ho to prostě napadlo a hned to udělal. Přemejšlela jsem, jestli ho k tomu někdo nedonutil, jak dlužil ty peníze.

Přemýšlela si o svojí vlastní smrti? Jo. Uvědomuju si tu nevyhnutelnost, ale každopádně bych to ráda oddálila (smích). Kdyby to bylo možný.

Máš z ní strach? Jo mám. Hlavně proto, že nevím, kdy přijde, jaká bude. Taková ta nevědomost. Nemůžeš to sama ovládnout a v podstatě ani ovlivnit.

Myslíš, že je to daný kdy umřeme? To úplně ne, ale každej máme nějaký genetický předpoklady, který to ovlivňujou.

Máš nějaké přání, jak by mělo být naloženo s tvým tělem, až umřeš? Hlavně bych nechtěla, aby mě někde pohodili (smích). Stačilo by mi tradiční rozloučení. Jinak už je mi to jedno. Nedělám si iluze, že by mi někdo chodil operovávat hrobeček. Je mi jedno, jestli budu spálená nebo... už budu mrtvá, tak je to v podstatě jedno.

Máš nějaký představy, co bude po smrti? Nevěřím v posmrtněj život. Je to konec definitivní.

Jak se se ztrátou blízké osoby vyrovnávají tvoji blízcí? U nás v rodině normálně, ale setkala jsem se, že ještě než ten člověk umřel, tak manželka vyběhla před barák a křičela, že jestli umře, tak chce umřít taky. Na hřbitov teďka chodí dvakrát denně a musí tam chodit v neděli kolem oběda, když tam chodí lidi. Pokud tam nikdo není, tak je to v pořádku, ale pokud se tam objeví víc než dva lidi, tak začne lomit rukama. „Táto, táto, tys mě tady nechal.“ Vyhledává tu pozornost, chce bejt litovaná. To je poprvý, co jsem se s něčím takovým setkala. Jinak spíš s takovým uzavřením. Nebudeme o tom mluvit, budeme dělat, že se to nestalo. Takový spíš ignorování tej skutečnosti.

Změnil se tvůj postoj vlivem studia religionistiky? Vůbec ne.

Ještě co se mi stalo, že jsem se o smrti svej babičky dozvěděla dost pozdě. Byla v nemocnici ve městě, kde bydlím já. Jezdili jsem za ní každej den na návštěvu. Měli jsme tam jet, měli jsme pro ní nakoupení jogurty a takový věci. Až když jsme se chystali k odjezdu, tak jsem se dozvěděla, že už tam jezdit nemusíme. Takhle mi to bylo řečeno. Pak za týden mi volala máma a říká: „Víš odkad' jdu? Nevím. Já jdu

babičce z pohřbu.“ Takže jsem byla okradená i o tady tu možnost, se rozhodnout jestli na něj chci a nebo nechci jít. Byl to dost významem člověk v mém životě. Rozhodně jsem nebyla ráda. To rozloučení беру jako vyjádření nějaký úcty. A aby lidi neřekli. *Viděla jsi babičku po smrti?* Ne neviděla. Teď jsem měla možnost na pohřbu a odmítla jsem to. Chtěla jsem si toho člověka v těch vzpomínkách uchovat tak, jak ho znám. Ničím by mě to neobohatilo, kdybych ho viděla mrtvého. Je to takový, já nevím. I ta babička, když jí znáš jako malá a najednou ji vidíš jako nemohoucí.

Příloha č. 9

Klára – 25 let

Jsi vyznavačem nějakého náboženství? Ne, jsem ateista.

Ateista v tom smyslu, že vylučuješ existenci čehokoliv transcendentního? To ne, takže asi spíš agnostik.

Má podle tebe víra nějaký vliv na prožívání smrti? Jak umírajícího nebo příbuzných?

Tak to si myslím, že ano. Myslím si, že celkově tu smrt víc vnímají, víc jí prožívají svým způsobem. Ale třeba já znám rodinu, kterým umřel syn a díky víře se přesto líp přenesly. Je to určitě takový placebo nebo já to tak spíš chápu. Dali se na víru a je to stmelilo jako rodinu a bylo to něco, pomocí čeho se přes to líp přenesli.

Kdy ty si se poprvé setkala se smrtí a jak jsi to prožívala? Já mám hrozný štěstí, že v naší rodině se zatím nic takového nepříhodovalo. Je to asi pět let zpátky, co mi zemřela prababička a před dvěma lety kamarád. Jinak jsem se se smrtí nesetkala. U té prababičky se s tím dalo tak nějak počítat, bylo jí přes devadesát let, tak jsme to víceméně čekali a člověk už to bere tak, že to muselo přijít a že to bylo nějaké vysvobození. U toho kamaráda to samozřejmě byla ztráta, protože měl rakovinu a několik let s tím bojoval, takže to bylo určitě citovější, zranitelnější.

A co babička? Umírala doma nebo v nějakém zařízení? Největší zkázy přišly doma a pak jsme jí převezly do takového ústavu, něco jako LDN. Nebylo to úplně tak, ale je to takový ten ústav na dožití, kam ty staří lidé chodí dožít a tam zemřela. Odešlo jí srdce.

Jak to prožívala babička? To byla maminka dědy a děda je takový velmi racionální člověk, takže ho to samozřejmě zarmoutilo, ale už jí bylo asi devadesát tři let, takže tam už nebylo co řešit.

Zaznamenala jsi nějaký změny v rodině? Ne, ale špatně to nesla její dcera, protože ta s ní ještě ve svých sedmdesáti letech bydlela. Nosí babiččinu fotku a chodí s ní na vycházky a tak. Po psychický stránce jí to tak nějak vzalo. Ona se s tím vyrovnává asi tím, že s tou maminkou pořád mluví, chodí na vycházku, ukazuje jí něco. Tak jí takhle dělá výlety.

Takže má představu, že s ní stále je? Hm, jo.

A co ten kamarád? On pořád věřil, že to bude dobrý. Vyrůstala jsem s ním, měl hrozný zdravotní problémy už od malička, ekzémy, furt byl nemocný. A potom to zjistili asi v patnácti letech. On byl jako hrozně nadšenej, začal cestovat. Jezdil do Ameriky, hrál tenis, řídil auto. Oni mu pak odřízli ruku, ale přesto sportoval a byl hrozně nadšenej, ale pak se mu to dostalo na plíce a všude možně. Dokonce studoval práva a ekonomickou školu zároveň a pak v prváku umřel. Rodina to nesla hrozně špatně, ale on byl optimista, pořád říkal, že to bude fajn, že to bude dobrý, možná až takový slepý optimismus. Možná, že utěšoval sám sebe.

Viděla si prababičku po smrti? Ne, neviděla. To je něco, co bych nemusela vidět, by mě to určitě zaskočilo a myslím si, že bych to psychicky nezvládla.

Jak u vás probíhá rozloučení? Normálně. Kremace, civilní obřad, v užším rodinném kruhu.

Co myslíš, že může mít pozitivní vliv na zmírnění úzkosti po smrti blízkého člověka? Myslím, že semknutí s rodinou, povídat si s nimi o tom. Jedni známí, kterým zemřela dcera, tak ty pozvali „smuteční hosty“ k nim domů, do pokoje té dcery, který zůstal tak, jak byl a povídali si o tom. Ta maminka tam otevřeně mluvila, ukazovala fotky.. Mě to na jednu stranu přijde morbidní. Já bych to asi nedokázala, kdyby mi umřela dcera, abych nabídla svůj dům. To bych asi nezvládla. Sama ta maminka tvrdí, že jí to hrozně pomáhá. Popovídali si, udělali si čaj, ukázali si fotky, takže asi tato soudržnost některým lidem pomáhá. Já osobně bych se asi stáhla do sebe.

Přemýšlela si někdy o své vlastní smrti? Přemýšlela. Někdy člověk o tom přemýšlí, ale říkám si, že určitě umřu v autě. Mám domnělou představu, že zemřu v autě při autonehodě, ale nebudu řídit já.

Máš ze smrti strach? Jo, určitě. Přemýšlím nad smrtí svých blízkých, co budu dělat, jak se s tím vyrovnám... O bráchu se hodně bojím. Takže nad tímhle někdy přemýšlím, ale samozřejmě se snažím takové myšlenky nějak zahánět s tím, že to nebudu přivolávat. Pověřivá nejsem, ale nechci na to spíš myslet a nechci o tom přemýšlet.

Jak si přeješ, aby s tebou bylo naloženo, až umřeš? Chci být zpopelněná.

Máš nějaké vize, co s tím popelem? Ne, takhle do hloubky nad tím nepřemýšlím, ale často přemýšlím, kdyby se mi něco stalo, tak jak by to zvládala mamka. Asi by to pro

ni byla fakt rána, protože jsem jejím jediným dítětem. Ale abych přemýšlela, co bude s mým popelem.. Nemám žádné přání, aby mě vynesli někam nahoru.

Věříš na nějakou formu posmrtného života nebo myslíš, že smrt je definitivní zánik?

Asi to smrtí nekončí, ale já se přikláním k tomu, že jo. Já za sebe říkám, že ano.

Respektuji názor jiných, že může existovat i něco po smrti. Ale já si myslím, že smrtí to končí.

Změnil se tvůj přístup vlivem studia religionistiky? Ne.

Příloha č. 10

Matěj – 26 let

Považuješ se za vyznavače nějakého náboženství? A co si představuješ pod pojmem náboženstvím, to je strašně důležitý.

Tak dobře, k něčemu organizovanějšímu. Organizovanějšímu určitě ne, jsem dost individualistický člověk.

A jak bys charakterizoval svoji duchovní orientaci? Postoj jako třeba k životu nebo tak? Myslím, že se člověk musí koukat i za sebe, ale když to řeknu jednoduše, tak se přikláním spíš k nějakému východnímu směru myšlení a praktikuju to na sobě a zkusím, co to udělá. Ale určitě to není náboženství. Můžeme v podstatě říct, že jsou jen tři prototypický, ale to nám vlastně neříká nic o tom, co je vlastně náboženství. I když teda teďka jedu na meditaci, což se dá považovat za organizování. Mohl bych si to udělat doma, ale to mě nebaví, protože doma se na to vysereš, protože doma si nebudeš deset dní sedět a meditovat sama. Když jsi mezi těmi lidmi, tak tam prostě jsi, protože tam jsou ty lidi, to má nějakou určitou tu... Myslím si, že je to nějaký psychologický proces, že v tom stádu se člověk cítí líp a dělá to, co stádo.

Myslíš, že víra vliv na prožívání smrti pozůstalých nebo umírající člověka?

Určitě, ty různé kulturní okruhy to rozjímají jinak. Se na to dělají nějaký ty setkání třeba Myslím, že je to zrovna na Bali nebo tam někde. Že to tam mají vždycky rok, pak snad po pěti letech se střídají, pak po deseti. Takhle se to stupňuje. Nesměj tam plakat, že by to byl projev neuctivosti. No jako že se tam nepláče, vůbec, že je to spíš jako oslava. Já nevím, jaké mají představy o posmrtném životě. Myslím si, že žádné, že je jim to celkem ukradené, ale přijímají to tak, že ten člověk šel někam dál.

Takže si myslíš, že spíš v pozitivním smyslu než v negativním? No pokud mluvíme o tom Bali, tak si myslím, že to nejde zase takhle říct, jestli v negativním nebo pozitivním. Přeci jen to je smrt člověka, který je ti blízký, třeba tvojí mámy, tak určitě je to z tvého osobního pocitu a vnitřního...asi negativní i pro ně, protože tam je to citový pouto, ale oni to berou spíš jako pozitivně, protože ta matka šla dál a ona se tam s nějakým předkem třeba někdy setká, když taky umřeli.

Jaké jsou tvoje zkušenosti se smrtí? Já jsem ještě neumřel (smích).

No jasně. Já myslím zkušenosti, když ti zemřel někdo blízký, jak jsi to prožíval? No, to jsem byl dost mladý. Když mi bylo asi čtrnáct let, tak mi umřela babička, po který já jsem, po který jsem toho zdědil přes koleno. Ale ta přímá zkušenost s tím, když přišla máma. Ale ona už byla asi deset dní v nemocnici, tak jsem si říkal, že to nebude nic veselého. A pak jednou přišla máma odpoledne, ne to vlastně byl táta. Tak mi to bylo tak jako líto a večer jsem se šel ožrat s kámošema a pak jsme šli ještě na divadelní představení, ve kterém hrála moje třídní učitelka, což byla dobrá kočka, ale bylo to v pohodě. Já už jsem tak nějak tušil, že to prostě nebude tak nějak. Předtím umřela prababička. To jsem taky věděl, že umře. Že jsem to jako očekával od mlada a já si nejsem jistý, jestli jsem předtím četl něco, co mělo něco s těmi východními myšlenkami, ale myslím si, že ne, že to bylo ještě předtím, než jsem se setkal s nějakým člověkem z východu, ale stejně jsem to tak nějak předpokládal, že umřou, protože jsou starý. Ale pak samozřejmě byl pohřeb. Tam jsem se rozbulel, to jako jo, to bylo docela emotivní. V té pohřební síni, tak to je taková atmosféra, že všichni kondolují, to je emotivní a pak se zašlo stejně do hospody a tam se všichni ožrali. Chlastalo se, nikdo se snad ani nepohádal, co si pamatuju.

Nepamatuješ si, jak to prožívala babička, když už věděla, že umře? To nevím, rodiče mě za ní nechtěli vzít, když byla v té nemocnici. Což mě jako trochu mrzí, protože bych se s ní mohl nějak rozloučit. Takhle jsem se s ní nerozloučil. Což sice vím, že je jedno, protože jsem se s ní dávno rozloučil nějak vnitřně, ale mrzí mě, že jsem se s ní nerozloučil na tomhle světě. To je normálně takový, jak se tomu říká. Že my nějakým způsobem smrt potlačujeme, že ji jakoby úplně vytlačujeme ze svého života. To jsou takový ty starobince a domovy důchodců. Tam se dávají lidi, který už jsou starý a odsunují se tam, aby tam umřeli. Tady je nějaký fenomén zdravého člověka, který neumírá a který to ze sebe takhle vypouští. Myslím si, že pro plno lidí jakoby ta smrt má mnohem závažnější důsledky v tom, že je právě takhle vysunovaná a pak to v nich vyvolává zpětně nějaký problémy, když je smrt potká, takže je to nějak zasáhne a nedokážou se s tím vyrovnat.

Byl jsi na pohřbu, když jsi byl malý? No přemyslím a myslím si, že na prvním pohřbu, na kterým jsem byl, tak byl pohřeb týhle babičky, o kterým ti vyprávím. Umřela ještě prababička, ale tam jsem nebyl a pak ještě umřela druhá babička, ale na jejím pohřbu jsem taky nebyl. A ty mě nějak nezasáhly. K prababičce jsem neměl nějak citovej

vztah a k tej druhéj babičce taky ne, protože ta byla přiženěná. To byla od táty. Táta se se svým tátou tak moc nestýkali, takže jsem se moc nestýkal ani s touhle babičkou. Takže když umřela, tak umřela. Je to hold smůla. To mě bylo nějakých osm nebo devět, když umřela tady ta.

Takže tě zasáhla až ta, když ti bylo čtrnáct? No taky mě to nějak nezasáhlo nebo asi mě to jako mělo zasáhnout víc, protože jsem k ní měl hlubokej vztah, ale nějak mě to prostě nešlo. Hold život.

Nevšiml sis u vás v rodině nějaký změny? Jako aktuálně samozřejmě. Když umřela a když měla ten pohřeb, tak byla taková určitá nálada, všichni byli takový smutný, tak to je normální. Tátovi umřela máma, tak to je hlubší třeba Ale bral to v pohodě. Táta vždycky všechno vstřebá.

Přemýšlel jsi o své vlastní smrti? No jasně.

A jak si to představuješ? Jaký z toho máš pocit? Já si představuju hodně verzí smrti. Třeba smrt v devadesáti s třemi roštěnkami v posteli. Nebo že bych měl infarkt. Nebo třeba někdy ve osmdesáti šplhat někde v horách v Tibetu a umrznout.

Co preferuješ? Preferuji asi to, že bych chtěl umřít někde u sebe doma a pak chci být zpopelněn.

A co s popelem? To nevím, já bych s tím pohnojil třeba kytky, jako to bylo v tom filmu. Alespoň ze mě budou něco mít.

A co myslíš, že bude s tvouj duší? Myslíš, že smrt je definitivní zánik? To je docela ožehavá otázka.

Tvůj osobní názor. Můj osobní názor je, že čím víc se o to zajímám a čím víc praktikuju různé věci, že tím míň vím, co by mohlo bejt po smrti. Ale myslím si, že umřu a něco se bude dít dál a jsem docela zvědavý, co se bude dít dál.

Takže úplný zánik bys vylučoval? No to je otázka, ale myslím si, že z pohledu sebe sama, toho těla, tak v tomhle těle to bude zánik. Ale otázka je, co se bude dít s dalšími částmi toho, co tě skládá. Asi se poskládají zase do hromady třeba i s jinýma částma a zase to vyflusne člověka nebo částečně zvíře. Záleží na tom, kam se ty části napojí. To je v podstatě asi buddhistická představa, když o tom tak přemýšlím. Když mi umřela ta spolužačka, tak to mě taky nezasáhlo. Tam jsem byl na pohřbu. Takže já si občas říkám, jestli nejsem dost necitlivý, když vidím, jak kolem řeší a prožívají. Já si právě říkám, že je to naopak dobře. Já si taky myslím, že ty lidi co umřou, tak je jim to úplně

putna. Lidi vždycky umírali. Dřív umírali ještě dřív než dneska. Před dvouma stoletíma mrdali jak králíci a každej měl patnáct dětí a ty děti jim chcípaly a nic se nedělo, bylo to normální. Tady se někdo zabije na motorce a jsou toho plný zprávy a všichni se z toho můžou posrat. Smrt vytlačujou, ale ve filmech to jde vidět. A hlavně, když to tam pouští, takový to, že se něco stane a tím chtějí apelovat, dát jako myšlenku, že se máš chovat zodpovědně, aby doplnili ten ideál nesmrtnosti. Nebo to má možná ještě nějaký hlubší psychologický efekt, který bude spíš nahrávat tomu, že to nějak funguje v tom potlačování. Možná v tom smyslu, že si jakoby chceme říct, že to jde vlastně ovlivnit, že my bychom to mohli ovládat, když budeme trochu přemýšlet. Což je tak blbost. Nemůžeš ovládat úplně všechno, co se stane. Si myslím, že z jedné třetiny to je daný, co se ti stane, z jedné třetiny to můžeš ovlivnit a z třetí to úplně vytváříš novou nebo tak nějak. Ale důležitý je, že jedna třetina je daná, co neovlivníš, s kým se potkáš a tak.

Změnil se tvůj postoj vlivem studia religionistiky? No myslím si, že určitě. Začal jsem smrt jako víc reflektovat sám v sobě a začal jsem o ní mnohem víc uvažovat. Samozřejmě jsem se taky dřív dost zajímal, co se děje s duší a měl jsem o tom jasné představy, jak to je, hned jsem to věděl a věděl jsem, že se tím pádem nic neděje. Myslel jsem, že se to reinkarnuje. Že to na chvílku někam vyletí, tam si bude užívat nějaký radovánky, podle toho jak byla dobrá, pak spadne na chvílku někam níž, kde se bude nějakou chvílku škvařit za to, jak byla špatná a zase sem zaleze. Studium religionistiky mi řeklo, že to asi takhle nebude a že to bude trochu složitější.

Spíš přidalo otázek, než dalo opovědí? No ale z těchto otázek se dostávám k těm odpovědím. Nebo s tou představou posmrtného života. Jsem četl tady tu filozofii východu. Tam je právě kapitola o dvou daršanách v Indii. Tam byly zmínky o tom, co se s tou duší děje po té smrti, ale moc jsem to nepochopil. Tak jsem se právě na zkoušce indická filozofie, kde jsme měli každý referovat o něčem, co jsme si připravili u kulatého stolu, ptal, že jsem jako nepochopil, jak to je s tou duší po té smrti v tý daršaně a Martin Fárek mi říká: “Vidíte, to je teologický koncept, protože Indům je to v podstatě jedno. Máte pár spisů, jeden dva, kde se to trochu řeší, ale není to pro ně vůbec žádný téma, něco se stane.” Prostě na to pečou. Takže jsem pochopil konečně další myšlenku toho Východu, že to nemá smysl to řešit. Je důležitý, co se děje tady. Tady je dost starostí na to, čím se zabývat, než aby se člověk zabýval ještě tím, co

bude po smrti. Přijdeš na to, až umřeš. Na to máš ještě plno času, co se můžeš učit předtím. Ale dnes jsem si koupil nějakou knížku. Takže to jsem taky zvědavý, co budou psát o tom posmrtném životě. Třeba zjistím, že to taky vůbec neřešej ty daršani.

To je zvláštní ten kontrast, jak je to všechno promyšlený podstatně víc v křesťanství.

To rozhodně, to je celý koncept toho, jak to funguje, který se propracovával stoletími. Je to úplně jasně daný, očistec... Někakej kámoš četl kroniku, kde popisovali, jak nějaký slovanský náčelník v 10. století přemýšlel, že se nechá pokřtít za nějaký výhody, a když byl půlkou nohy v té kádi, tak se otočil a zeptal se: „Když se nechám pokřtít, tak půjdu jen do vašeho nebe? Ano, to půjdete jen do našeho nebe. A to se nesetkám se svými předky? Ne, to se nesetkáte, to půjdete k nám. Tak to ani náhodou.“ A to je příklad toho, že mu to taky vůbec nedocvaklo. On si myslel, že si vybere, že nějaký čas bude tam a pak zas tam. Vůbec to taky neřešil, co bude přesně po tom posmrtném životě. On měl představu, že si bude moc vybrat mezi něčím. Křesťanství to má propracovaný a právě proto je to pro nás otázka.

My hledáme tu propracovanost i tam kde není? Přesně tak. Třeba tam je nějaká propracovanost, ale my se to nedozvíme. Určitě ne. A myslím si, že i kdybychom celý život meditovali, tak to nezjistíme, takže nemá cenu to vůbec řešit. A tím pádem nemám problém s tím, když lidi takhle umírají. A oni už to vědí a neřeknou nám to.

Studium religionistiky mi dalo jiný náhled na spoustu věcí, než jen na smrt. Dá se říci, že mi to úplně převrátilo myšlenkový systém. Zvláště po tom, co čtu, to mi převrací úplně všechno. To není jen studium, nějaký něčeho blbosti, který všichni píšou. Tam jsou zásahy do našeho vnímání evropského a tím jak dokážu nahlížet. Proč já takhle přemýšlím, jak nad nějakými Indy, tak nad mým vlastním životem.

Příloha č. 11

Jan – 28 let

Považuješ se za vyznavače nějakého náboženství? Ne. Přikláním se k východním kulturám, k buddhismu. Že bych dodržoval nějakou tradici nebo příkázání, tak to ne. Spíš takovej informovanej laik. Že bych dodržoval ahimsu, tak to ne. Nevylučuju existenci transcendentna, ale není to konkretizovaný v tuto chvíli. Duchovní stránka života je pro mě důležitá.

Takže se neúčastníš nějakých akcí, meditací? Účastnil jsem se dříve. Teď už ne, i z pracovních důvodů.

Má podle tebe víra vliv na vyrovnávání se smrtí umírajícího či pozůstalých? Má vliv. Myslím si, že záleží hodně na věku. Moje tetičky byly věřící. Byli víc smířeny s tím, že odcházejí z tohoto světa. Nějak se utvrdily v tom, že je to potom jiný, lepší. Ne že by se úplně těšily, ale byla tam určitá vyrovnanost. Tej jednej tetičce bylo už devadesátšest. Ta už nechodila, neudržela ani tužku, tam to bylo vysvobození. Řekla si o faráře, dostala poslední pomazání, už to věděla. I ta přítomnost duchovního jí pomohla. Takže spíš pozitivní vliv.

Kdy ses poprvé setkal se smrtí a jak jsi to prožíval? Poprvý to bylo na základní škole. To byl děda. Byl tam ten společenskej vliv. Všichni jsou v černém oblečení, všichni jsou smutný. Taky jsem byl v černém a taky jsem byl smutnej. Kdyby tam ty lidi byli normální, tak bych to taky tak nebral. Spíš jsem to ještě nechápal, že o něco jde. Už jsem se v té době bavil se strejčkem o Bibli, o Ježíši a podobnejch věcech. Nějak jsme k tomuhle ani nedošli. Něco jsem o tom věděl, ale nespojoval jsem si to. Nevěděl jsem, co si tom myslet na tý základní škole. Prostě jsem tam seděli, vyslechli písničku, pak byla nějaká hostina. Všechny zkušenosti mám s babičkami a dědečky. Pak už tam byl určitej odvrát od toho křesťanství a příklon k buddhismu. Dívám se na to jinak. Jako že určitej karman a podle toho co dělali, tak bude příští znovuzrození. Na jednu stranu je to „veselejší“. Může to být i horší samozřejmě. Jelikož jsem ty lidi znal, tak vím, že ty dobrý věci v jejich životě převažovaly. Takže člověk věří, že půjdou vejš. Proto mě opustil ten smutnej pocit, že už tady nejsou, protože teď se mají líp. I kdyby byli v bardo ještě teďka. Ten koncept mi přijde pozitivnější než křesťanskěj. Když už jsem byl na religionistice, tak odešel děda. Pro něj to bylo opravdu lepší, protože už

byl vykořeněnej ze svýho domova. Byl hodně aktivní až do konce. Pro něj to bylo vysvobození. K tomu už jsem přistupoval z tý racionální stránky.

Jak bývají tvoji blízcí pochováni? Všichni žehem a do urny a jsou v rodinných hrobkách. Jediný kdo jsou tam pohřbení, jsou praprarodiče a sestra matky, která zemřela asi ve věku pěti let. Všichni potom už žehem. V rodině jsou všichni vychovávaní komunistickým systémem a jsou to ateisti. Oni vědí z přírodních věd, že všechno někdy začíná a zase končí. Tím pádem ten konec berou jako přirozenou věc. Berou to tak, že si ten dotyčnej něco odžil a umřel a je čeká to samý. Vyrovnávali se s tím poměrně dobře. Možná i trochu radost, že už se o něj nemusí nějak výrazně starat. Třeba babička chtěla bejt za každou cenu doma, a když si jí mamka vzala k sobě, aby se o ní mohla starat, tak babička dělala všechno proto, aby mohla být v tom svým domově.

Co myslíš, že může mít taky pozitivní vliv na vyrovnávání se se smrtí? Myslím, že pozitivní vliv může mít ten, co se o toho člověka stará nebo s ním žije. Že mu může zprostředkovat tu víru jako určitý lano. Kterýho on se chytne a dovede ho do toho ukončení života. Umírající se s tím jakoby líp srovná. Spousta lidí se smrti bojí, že pro ně pak už nic není. Nedokáže si ten konec představit. Nepřijdeme na to, co je po smrti. Já si myslím, že máme možnost přijít na to, co se děje s tím mozkiem ve chvíli, kdy selže. S tématem klinický smrti se už výrazně pracuje. Na smrt se můžeme kouknout nejen z toho hlediska duchovního, ale taky fyziologickýho. Dneska než někoho odpojí, tak ho napojí na monitory a čekají. Je možnost zjistit, co se děje po tom, co je vlastně konec, s těma buňkama. Když se dostanou k těm buňkám, který odcházejí nejpozději. Ty jejich impulzy o něčem svědčí. Proč by nemohl přijít člověk, kterej projde na území mrtvých a vrátí se. Proč by věda nemohla stimulovat mozek, aby něco takovýho prožil. V tuhle chvíli ještě nejsme schopný se tímhle směrem nějak hnout.

Přemýšlel si o svojí vlastní smrti? Už když jsme se strejdou probírali Bibli. Ale ta dětská duše tohle ještě úplně nereflektuje. Říkal jsem si, než mě bude třicet, to je ještě spoustu let (smích). První takovej šok byl tak v pětadvaceti šestadvaceti, kdy jsem začal přemýšlet, že taky jednou odejdu. Největší šok byl, že jak jsem hodně zvědavěj, tak že nebudu vědět, co se děje potom. Koho zvolili prezidentem, kam se lidstvo posunulo po dvěstě letech. Že ta osobnost jako nebude. Do toho ten buddhismus, kterej řekl: „A proč ne? Když se budeš nějak chovat, tak je možný, že v příštím

znovuzrození si budeš pamatovat, kým jsi byl předtím.“ To je takový, že to nemusí být konec, že ten duch někam vyvane. Druhej pohled. Zpracovával jsem Koukolíka, to je neuropatolog. Tak si myslím, že je možný, že třeba za čtyřicet let... Protože smrt je ukončením neurologických činností mozku. Že vynaleznou něco, co ho udrží dál v chodu. Tím pádem prodlouží život o dalších třeba dvě stě let. Povyměňujou orgány, napojej ti hlavu, aby zachovaly chod těch systémů.

To by víceméně znamenalo udělat novýho člověka. No jasně, novýho člověka. Další byla ještě ta cesta fantazie dětských let, že se změním v upíra atd. To asi nebude ta cesta (smích).

Máš strach ze smrti? Celkově asi ne. Jsou chvíle, kdy si ji uvědomuju víc a je tam pocit takovýho záchvěvu. Ještě jsem mladej a ještě bych si chtěl něco užít.

Máš přání, jak bys chtěl, aby bylo naloženo s tvým tělem po smrti? Vzhledem k tomu, v čem dělám, tak ano. V tomhle tom mám celkem jasno. Záleží na věku, ve kterým by mě to potkalo. Když je člověku nad šedesát, tak už se ty orgány nepoužívaj, už to nemá smysl. Pokud by mě něco postihlo do padesátky, tak bych chtěl, aby ty orgány byly dány těm, co to potřebujou. Jak jsem říkal, že se sem ještě nikdo nevrátil, tak asi ani já nebudu tím, kdo by se sem vracel, tím pádem je mi jedno, jestli mě sežehnou nebo mě pohřběj. Nemám žádný speciální přání.

Mělo studium religionistiky vliv na tvůj postoj ke smrti a religiozitě? Asi určitě jo. Už jenom, že se člověk dozvěděl i o jiných tradicích, jakým způsobem v co věří. Před tím jako klučina, když byla mše za zemřelé, tak jsem tam jenom seděl a koukal. Nic víc mi nebylo dopřáno, protože jsem o tom nic nevěděl. Tím, že rodiče nejsou věřící, ani já jsem nebyl do toho zasvěcen. Při studiu religionistiky už člověk asi tak nějak tušil, o co tam jde, kdy sednout, kdy vstoupnout. Byly tam nějaké praktické dopady. To bylo velký ulehčení. Nějaká úcta k tomu mrtvému tam jako je. Tím, že se zapojím do tý mše, tak myslím, že nějak vyjadřuju úctu. V teoretický rovině... Ten buddhismus podávanej jako nereligionistovi byl omezenej a dost zjednodušenej. To, co nám prezentoval doktor Fárek, bylo výrazné zpřesnění a zkompletování. Mohl jsem si udělat lepší obrázek, proč jde, kam jde, co všechno to ovlivňuje. Myslél jsem si třeba, že ta babička by mohla bejt tak v sedmým nebi. Babička dělala tohle a tohle, takže se asi zrodí jako člověk třeba v Americe. Je to jakoby to zlepšení tý mý fantazie, kde se ten člověk může přerodit, co se s ním může stát. Dobře teďka může bejt v bardo třeba

tři roky. V určitý knížce, která mi byla doporučena jsem se dočetl, že když člověk dělá tohle a tohle, tak bude v bardo a pak se přesune do lepšího prostředí, do lepší rodiny. Zlepšilo to můj původní fantazijní svět, co by se mohlo stát. Reálně to samozřejmě nevím. Doufám, že moje další pokolení, bude mít v tomto směru již bohatší zkušenosti, že už to nebude nějaký fantazijní nebo myšlenkový proces, co, kdy, kde, jak, proč, že už na tyhle otázky dostaneme odpovědi. Hodně lidem se budou zvedat chloupky a vlasy, až přijdou na to, že celý ten koncept víry byl k ničemu. Přijde mi to jako koncept, kterej má lidem ulehčit to, o čem dodnes nic nevědí. Dívám se na to jako na berličku, která má pomoci vyrovnat se s tímhle tím problémem. Že to bylo vymyšlený tak, aby to na ty lidi působilo. Když by člověk ve středověku někde tři neděle truchlil a nepracoval, tak by neměli co žrát a umřeli by všichni. Takže se to muselo vyřešit tak, aby se mu podala co nejvěrohodnější informace o tom, co se stalo s tím jeho blízkým. Má se dobře, můžete jet dál. Den dva potruchlili a šup začali znova pracovat. Dnes už je ten systém dokonán. Dnes se už nehýbe s tím pohřebním rituálem, ten už je pevně dán. Nějaké změny jsou, ale jinak to zůstává. Vezmu si volno, zajistím kremaci, koupím věnec, rozloučím se s tím člověkem a odcházím někam. Taky záleží, v jaké lokalitě se to dělá. Myslím, že se to ještě dlouho nezmění. Dřív lidi umírali v chalupě. Ta babička nebo prababička zemřela a ty děti si na ní mohli sáhnout, mohli zjistit, že je studená, že má zavřené oči a bylo to pro ně daleko přirozenější. Dneska člověk zemře. Zavolá se záchranka. Doktor sepíše úmrtní list. Po něm přijedou pohřbáci. Toho člověka naložej a do dvou hodin po smrti je prostě pryč. Můžou ho vystavit v tý pohřební místnosti, ale už je to něco umělého. Děcka aby nebyly stresovaný, tak je od toho dostřihnou jako. Pak jim zemře morčátko a oni jsou z toho na prášky, léčí to psychiatři, psychologové a úplně zbytečně. Protože nevědí, co to smrt je. Nemají zkušenost. Spousta rodičů to řeší tak, že rybičky vyhazují do záchodu nebo křečka vyhodí a honem koupí nového a křeček je nesmrtelný, i když už je třeba čtvrtý.

Měl si možnost vidět dědu po smrti? Právě že neměl, protože všichni, co si pamatuju jako dospívající a dospěléj člověk, umřeli v nemocnici nebo LDNce. I když jsme tam chodili každý den, tak máš jenom omezenou dobu. Děda zrovna umřel v den, kdy jsme tam nebyli.

Příloha č. 12

Eva – 26 let

Považuješ se za vyznavače nějakého náboženství? Věřím v Ježíše Krista, ale nejsem členkou žádné křesťanské náboženské společnosti. Považuji se ve svém slova smyslu za křesťanku.

Myslíš si, že má víra vliv na prožívání smrti jak pozůstalých tak umírajícího? Myslím, že ano, v pozitivním i negativním smyslu. Řekla bych, že pozitivní stránka je v tom, že náboženství dává člověku určité jistoty. Například posmrtný život, opětovné setkání se s přáteli a rodinou, ale i trest pro ty, kteří si to zaslouží. Ona jistota může znamenat pro každého něco jiného, záleží čistě jen na něm. Negativní stránku vidím v tom, že každý člověk má jiný žebříček hodnot. To co pro někoho může znamenat těžké provinění, pro druhého nemusí mít obzvlášť velký význam. Ono negativum pak vidím v postavení člověka k životu. Nějaký člověk sám sebe souží (může i ostatní ve svém okolí). Např. kvůli strachu z trestu po smrti atd. Zcela jistě záleží na psychice a vnitřní síle člověka, a na síle jeho víry a jeho přesvědčení. Myslím, že je to navýsost individuální záležitost.

Kdy jsi se setkala se smrtí a jak jsi to prožívala? Lidé umírají, je to přirozená součást života. Se smrtí se setkávám od malička. Co se pamatuji, poprvé mi bylo šest let. Umřel mi děda. V devíti letech bratranec, ve čtrnácti babička atd. Co si vzpomínám, v šesti letech jsem smrt nijak zvlášť nevnímala. Jistě si uvědomuji rozdíl mezi smrtí mladého a starého člověka. Pokud umře mladý člověk, máme pocit, že ještě neprožil, co by měl a působí to poněkud smutněji. Osobně věřím na osud, proto si myslím, že má vše nějaký smysl.

Všimla sis nějakých změn v rodině v souvislosti s úmrtím? Určitě ano. Smrt sama o sobě musí mít vliv na každého. Člověk ztratí blízkou osobu a navíc si nedokáže vůbec vysvětlit, co se s člověkem stane po smrti. V mé rodině nastala složitá situace poté, co mé sestře umřel přítel. Myslím, že ji to velmi ovlivnilo a stále ovlivňuje i teď, po sedmnácti letech. Sice se jeví jako silná osobnost, ale ve skutečnosti není. Myslím, že

ona bolest se skrývá někde uvnitř v podvědomí a občas pronikne napovrch (např. při konzumaci alkoholu).

Umírali tvoji blízcí doma nebo v nějakém zařízení? Jak u vás probíhá rozloučení? V rodině jsme měli vždy církevní pohřby. V rodině jsou všichni pokřtění krom mě a mých sester. Myslím, že to má souvislost s naším rokem narozením – komunistická doba. Na rodiče nikdo neapeloval, aby nás dali pokřtít. A ačkoliv oni jsou oficiálně členy církve, za věřící se neoznačují, tudíž, ani nechtěli křtít své děti. Před obřadem v kostele se ona osoba vždy přivezla do našeho domu, pak následoval obřad v kostele a na závěr velká hostina.

Co může mít pozitivní vliv na vyrovnání se smrtí? Myslím, že se nikdo nikdy zcela nevyrovná se smrtí. *Ale ty působíš, že jsi se smrtí docela vyrovnaná.* I já mám své slabé chvíle. V tuto chvíli nemluví o pozitivním vlivu na vyrovnání se se smrtí, ale vlivu všeobecného. Na člověka působí určitě společnost, rodinné zázemí, psychika člověka, literatura, kterou přečetl, prostě úplně vše, s čím se v životě setká.

Byla jsi u toho, když někdo umřel? Viděla jsi mrtvý tělo? Ano, umírajícího i mrtvého. Smrt vždy nějakým způsobem ovlivní člověka a to i mne. Byli to osoby blízké. Samozřejmě jsem byla smutná. Nemyslím si však, že by to zásadně ovlivnilo moji osobnost nebo si to alespoň neuvědomuji. Co se týká mého rozlišení mezi mrtvým a živým. Mrtvý nežije. Je to velmi zvláštní pocit, pokud se dotkneš mrtvého těla, ten chlad, tuhost. Jediné co mě v danou chvíli napadlo, je, aby se ten člověk měl lépe. Všeobecně mi smrt přijde přirozená. Vyhybat se jí nemá smysl. Až Ti budou umírat rodiče, řekneš „já tam nepůjdu?“.

Jaký máš názor na účast dětí na pohřbech? Podle mého názoru zcela záleží na psychice dítěte. Některé to ovlivnit může, jiné ne. Byla jsem na pohřbu v šesti letech a jediný v čem mě to ovlivnilo, bylo, že jsem tam viděla obrázky Ježíše a začala jsem se o to zajímat. Myslím si, že dítě ještě nemůže pořádně chápat smrt. Řekla bych, že spíš vnímá prostředí. Otázkou je jak často se v naší zemi děti dostanou do kostela, vždyť jsou téměř pořád zavřené. Například na moji sestru kostel odmalička působí špatným dojmem. Děsí ji výrazy soch. Říká, že podle jejich výrazu musí být Bůh něco zlého. Onen výraz jí brání spojit si Boha s dobrem. Řekla bych, že je dobře, že v kostele vidíš

tyto výrazy na tvářích soch. Vidím v tom podobnost dítěte a rodičů. Dítě má své rodiče rádo, ale zároveň z nich má strach a respekt. Přijde mi to tak správné. Právě Rudolf Oto popsal posvátno jako mystérium fascinace a bázně. Podle mne musí na děti působit horším dojmem krematoria než kostely, ale jak jsem řekla, je to individuální.

Přemýšlela jsi o svojí vlastní smrti? Přemýšlela jsem o ní od malinka. Nějaký představy o svojí vlastní smrti nemám. Ani o ní přemýšlet nebudu. Až to přijde, tak to přijde. Nemá cenu dedukovat kde a jak umřu. Určitě nechci být spálená. Já si nepředstavuji ten okamžik. Každopádně často medituji a jednoho dne jsem meditovala o smrti. A úplně mě polilo takový, ne vyloženě pocit štěstí, ale jako když se na něco strašně těšíš. Ten pocit neuvěřitelný změny, že chceš vědět, co bude. Nedokážu ten pocit popsat, to se musí prožít. Ale je to opravdu pocit takového nadšení. Věřím, že to bude úplně něco jiného, nepředstavitelného. Pak mě ještě fascinuje jedna otázka. Tělo se z biologického hlediska jenom přemění, v podstatě je tedy nesmrtelné. Takže z tebe může být kytka, cokoliv. Ale co ta stránka, které bychom mohli říct vlastní Já (jako vědomí, mám na mysli to, co z člověka dělá individuum – vlastní názory atd., ne fyzické tělo, díky kterému jsme stejní), bude i nadále existovat, v jaké podobě atd. V křesťanství se říká, že smrt znamená oddělení duše od těla a ta duše bude čekat u Boha na vzkříšení těla, po posledním soudu. Pak se pro mě ale naskytá otázka, jak vše bude vypadat, pokud se člověk vrátí do svého těla. Jak člověk bude vnímat sám sebe, zda budou dál existovat rodinné vztahy, zda člověk bude žárlivý atd. Jednoduše řečeno nedokážu si to představit.

Změnil se tvůj postoj vlivem studia religionistiky? Na smrt ne, ale na křesťanství ano. Během studia religionistiky jsem přišla na to, že křesťanství samo o sobě neexistuje. Osoba Ježíše Krista se mi líbí, doufám, že opravdu existovala, věřím v ní, a proto se považuji za křesťana, dogma však neuznávám.